

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE MÜSLÜMAN ve SORUMLULUKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Erdal ERTORUN

00912706

ANKARA – 2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE MÜSLÜMAN ve SORUMLULUKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan

Erdal ERTORUN

00912706

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

ANKARA – 2004

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'E GÖRE MÜSLÜMAN ve SORUMLULUKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

1-Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

.....

2-Prof. Dr. Mevlüt GÜNGÖR

.....

3-Doç. Dr. Hasan KURT

.....

Tez Sınavı Tarihi: 19. 01. 2004

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ.....	1
A) ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ.....	1
B) ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
C) ARAŞTIRMANIN METODU.....	3
D) İNSANIN YARATILIŞI VE EYLEMLERİ.....	4

I. BÖLÜM

YARATAN-YARATILAN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SORUMLULUK

A) İNSAN ve SORUMLULUK	8
B) İNSAN ALLAH İLİŞKİSİ.....	12
1- İnsan Allah İlişkisinin Boyutu.....	12
2- Allah'a İbadet (Kulluk) Etmek.....	15
3- Dua Etmek.....	21
4- Şükür.....	24
5- En Güzel Örnek Hz. Peygamber'e Tâbi Olmak.....	29
6- Allah'ın Dinini Tebliğ Etmek	34

II. BÖLÜM

İNSAN SOSYAL ÇEVRE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SORUMLULUK

A) İNANANLARLA OLAN İLİŞKİLERDE SORUMLULUK.....	39
1) İyi Örnek Olmak	39
2) İyiliği Emretmek-Kötülükten Sakındırmak.....	42

3) Ahde Vefa–Sözünde Durmak.....	47
4) Maddi–Manevi Yardımda Bulunmak (İnfak).....	51
5) Tevâzu Göstermek–Kibirden Sakınmak.....	54
6) Güvenilir Olmak.....	59
7) Adaletli Olmak–Zulümden Sakınmak.....	62
B) FARKLI İNANÇ GRUPLARIYLA İLİŞKİLERDE SORUMLULUK.....	67

III. BÖLÜM

İNSAN–DOĞA (TABİAT) İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SORUMLULUK

A) İnsan Doğa İlişkisi	73
B) Doğanın İnsanın Emrine Verilmesi (Teshir).....	80
C) Doğanın Kutsal Bir Varlık Olarak Algılanması (Tesbih).....	86
E) Ekolojik Dengeyi Korumak	90
F) İnsana Verilen “Doğayı İmar” Görevi (Halifelik).....	96
SONUÇ	101
BİBLİYOGRAFYA.....	104
ÖZET.....	111
SUMMARY.....	112

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selam
A.Ü.S.B.F.Y.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
b.	: Bin
C.	: Cilt
Çev.	:Çeviren
Ç.B.Y.	: Çevre Bakanlığı Yayınları
D.İ.B.Y.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
M.E.B.Y.	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Neşr.	:Neşriyat
S.a.v.	: Sallellehü Aleyhi Vesellem
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Tah.	: Tahkik eden
Terc.	: Tercüme eden, tercümesi
Türk.	: Türkçesi
ty.	: Tarih yok
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Vb.	: Ve benzeri, benzerleri
Vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları, yayıncılık, yayımevi
yy.	: Yer yok

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun dünya ve ahiret hayatında mutlu sona erebilmesi için kendisine gönderilen İlahi mesajı iyi anlaması ve hayatına tatbik etmesi gerekmektedir. Zira Kur'ân, insanın bu fani dünya hayatına anlam katmasını genel olarak üç farklı etkinin neticesine bağlamaktadır. Her şeyden önce insanın, kulluk yapması için yaratılmış olması açısından Allah ile olan ilişkisi, yine insanın sosyal bir varlık olarak hayatının anlam kazanabilmesi açısından yaşadığı sosyal çevre ve insan gruplarıyla olan ilişkisi, bir de insanın her şeyiyle emrine verilen, hizmetine sunulan sonsuz nimet ve hayat kaynağı olan doğal çevre ve tabiat ile olan ilişkisi insanın imtihan edildiği üç temel alan olarak karşımızda durmaktadır.

İnsanın bu bağlamda etkisinde bulunduğu bu üç alan, şüphesiz çok geniş konuları içermekte ve hatta her biri müstakil konu olacak kadar önemlidir. Ancak, bir alt yapı olması ve ileride yapılacak yeni çalışmalara ışık tutması açısından biz de çalışmamızı en temel esasları dikkate alarak bu üç kısım üzerinde hazırlama gayreti içinde olduk.

İnsanın yaratılış gayesi olan kulluk etme, başlı başına ele alınması gereken bir husustur. Zira insan, ne için yaratıldı ve nasıl bir yaşam sürmelidir? Yoksa yaratıldıktan sonra başı boş mu bırakılmıştır? Onun yaratılışına uygun olarak Allah'a karşı takınması gereken tavır ne olmalıdır? İbadetsiz bir hayatın hayvanların yaşamından bir farkı var mıdır? İnsana verilen en büyük nimet nedir ve bütün bunlara karşı ondan ne yapması beklenmektedir? gibi daha da artırabileceğimiz soruların cevabını aramamız gerekmektedir.

Allah insanoğluna taşıyamayacağı, üstesinden gelemeyeceği bir sorumluluğu yüklememiştir. Onu daima üstün bir varlık olarak görmüş ve ona göre değer vermiştir.

İnsanın ibadet hayatı boyutu ne kadar sağlıklı olursa, sosyal yaşantısı da o kadar düzenli olmaktadır. Dürüstlüğüyle, güvenilirliğiyle, insanlar arasında eşit davranmakla, Allah'ın hoşuna gidecek işleri yapmakla, Hz. Peygamberi kendisine örnek almakla ve bir başka varlığa verilmeyen sonsuz nimetler dünyasının kendisine verilmesine şükürle hamd ederek insan, gerçek yerini hem bu dünyada hem de ahirette almış olacaktır.

İşte insanın dünyaya geliş amacını ve imtihanın neticesini lehine çevirmesi, insanın kendi elindedir. Gerçekten de insanın şeytandan farkı, bu durumlar karşısında takınacağı tavıra bağlıdır.

Kısaca özünü sunmaya çalıştığımız konumuz, genel itibariyle bahsettiğimiz Allah, insan, çevre hususları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Konumuz bir kavram çalışmasından ziyade

genel başlıkları kapsamakta olduğundan kavram ve kelime tahlillerine ayrıntılı olarak girilmeyecektir. Çalışmamızın bütünlüğü üç bölümde sağlanmaktadır.

Birinci bölümde insanın kendisini yaratan Allah'a karşı yerine getirmesi gerekli sorumluluklarını ele aldık. Bu bağlamda onun öncelikle Allah ile ilişki boyutu işlenip, İslâm'ın temel dinamikleri sayabileceğimiz kulluk, ibadet, dinin tebliği hususu, emir ve yasaklara uyma, Hz. Peygamber'in örneği, nimetlere şükür, Allah'tan isteme ve O'na yalvarma anlamında dua meselesi genel hatlarıyla ele alınmıştır.

İkinci bölümde insanın sosyal bir varlık olması hususunu ele almaya çalıştık. Bu bağlamda yaşadığı sosyal çevre içinde iletişim ve etkileşimde bulunabileceği insan grupları ve değişik inanç ve düşünceye sahip olabilecek insanlarla iletişimin nasıl olması gerektiği üzerinde durduk. İnanan insanlarla olan iletişim, farklı inanç gruplarıyla olan etkileşimde esas alınan adalet, alçak gönüllük, iyi örnek olma, sözünde durma, güvenilir olma, kötülükten sakındırma hususlarını incelemeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise insanın gerçekten oksijen ve hayat kaynağı olan ve her birinin insan gibi Allah'ı tesbih ve zikreden farklı cins ve çeşitlerden oluşan ve aynı zamanda Allah'ın kudretinin bir tecellisi olan doğal hayat ve ekolojik dengeyi ele alarak bunun insan için önemine değindik. İnsanın doğaya karşı sorumluluğu, onu tahrip etmesinin ve ona zarar vermesinin getireceği olumsuz sonuçları üzerinde durduk.

Tezimiz bu anlamda insanın üç alandaki ahlaki tutumunu ön plana çıkarmaktadır. Sorumluluk açısından her bir mümin, acaba nerede durmaktadır? Hayatımız yalnız başına geçmediği gibi, sadece Allah'la olan diyalogla da bitmemektedir. Allah-insan-çevre üçgeni içerisinde her biri ayrı; ama birbirini bütünleyen anlamlı bir birlikteliğin oluşmasını sağlamaktadır. Müslümanım diyen hangi insan, gerçekten onun gereklerini yapmak için uğraşılıyor? Ahlâkın temeli dini olmaz ve insanın hesap verme gibi bir düşüncesi bulunmazsa onun hayatının hayvanlar gibi yiyip içmekten başka bir anlamı da olmaz. Hatta o, hayvandan daha aşağı bir mertebeye de iner.

Bu çalışmam esnasında gerek tez konumun belirlenmesi ve netleşmesinde gerekse hazırlanması aşamalarında bizlere hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan, içinde bulunduğumuz sıkıntılı ve zor dönemde bizlerden moral desteklerini esirgemeyen, bizi sürekli motive eden değerli hocam Prof. Dr. İdris ŞENGÜL Bey'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca ilkokuldan bu aşamaya gelinceye kadar maddi ve manevi anlamda sonsuz desteklerini gördüğüm merhum babamı şükranla anarken, sevgili anneme sağlıklı ve hayırlı ömürler

dileyerek kardeşlerime de ayrıca teşekkür ediyor bu çalışmamı babama, anneme ve ailemin diğer fertlerine ithaf ediyorum.

Yüce Allah'tan ilmimizi artırmasını ve bize ilmimizle amel etmemizi nasip etmesini diliyorum.

Çalışma bizden, muvaffakiyet Yüce Allah'tandır.

Erdal ERTORUN

Ankara - 2004

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Çalışmamızda Kur'ân'da insana yüklenen sorumluluk ve bunun yerine getirilmesi için de sorumluluğun temeli olması açısından üzerinde durulan üç alan olan: İnsan-Allah ilişkisi bağlamında sorumluluk, insan-toplum ilişkisi bağlamında sorumluluk, insan-doğa (tabiat) ilişkisi bağlamında sorumluluk konusunu ele alıp incelemeye çalışacağız.

İnsanların bu dünyada imtihana tabi tutulması, Rabb'ini tanınması, doğa ile olan ilişkisinde gerçekten ahlâkî bir tavır takınıp-takınmaması hususu iyi bilinmelidir. Sorumluluk çerçevesinde üzerinde durduğumuz üç husus insan-Allah, insan- toplum, insan-doğa ilişkisi olacaktır.

Kur'ân'a göre sorumluluk, aslında insanın bütün eylem ve davranışlarında söz konusudur. İnsanın halife olarak yaratılması, emaneti üstlenmesi ve yeryüzündeki her şeyin insanın hizmetine sunulması ve insanın içinde olumlu ve olumsuz eğilimlerin potansiyel olarak bulunması, insanın bu nimetlerin hakkını verip vermediğini ortaya koymak için onun sorumlu olmasını, sonuçta onun imtihana tabi tutulmasını zorunlu kılmaktadır.

Gerçekten her şeyde bir hikmet, fayda ve sonucunda da bir hesap ve sorgulanma vardır. Rabb'ine şükretmeyen ve O'na itaat etmeyen, kendisine ve başkasına teşekkür etmez. Hayata gelmenin sorumluluğunu bilmeyen, düşünmeyen insan, son nefesini verirken akleder; ama iş isten çoktan geçmiş olur.

B-ARAŞTIRMANIN AMACI

Allah, Kur'ân'ı Kerîm'de koyduğu ilke ve prensiplerle bütün zaman ve mekanlara hitap etmektedir. Bu sebeple Kur'an, her çağın ve devrin insanına rehberlik edebilecek, yol

gösterecek ilke, prensip ve kriterler içermektedir. Zaten Kur'ân'ın evrensel boyutu da burada yatmaktadır.

Kur'ân, Allah'ın insanla olan ilişkisini ele alan bir çok kavramı, konuyu içermektedir. Zaten Kur'ân'ın ana konusunu da, Allah ile insan arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu ilişkinin ilk durağı da bu dünya olarak belirtilmektedir. Allah, bu dünyada insanlarla olan ilişkisini sorumluluğun gereği olarak imtihan, deneme olarak belirtmiştir. Dünya ve ahiretin yaratılması da insanın sorumluluğunun yerine getirilip getirilmemesinin tespiti içindir. Dolayısıyla, insanın sorumluluğu ifa edip etmemesi ve bunda başarılı olup olmaması Rabbi ve bununla birlikte dünya ile olan ilişkisine bağlıdır.

Bu tezi hazırlamamızdaki amaç, insana yaratılış amacını iyi kavraması ve onun başı boş bırakılmayıp kendisine bir takım sorumlulukların, mükellefiyetlerin verilmiş olduğunu belirtmek ve bunun insan için önemine vurgu yapmaktır.

Sorumluluğunu yerine getirmeyen milletler, dünyada nimetle azarken-bazıları da nimet bulamaz-ahirette çetin bir azapla karşılaşacaklardır. Ancak Allah, hiçbir kavmi ve milleti kendilerine peygamber göndermeden cezalandırmaz. Bu, hem O'nun adaletine yakışmaz, hem de büyüklüğüne. İnsanın en güzel şekilde yaratılması, yeryüzünü imarla görevlendirilmesi, insanların farklılıklarla bir arada yaşama zorunluluğu gibi hususlar iyi anlaşılırsa dünya yaşanır olacak ve insan hayatı hakkında anlam arayışı bunalımı çekmeyecektir. Mükemmel bir dinin mükemmel bir hayat felsefesini anlamak, dünya ve ahiret huzurunun sağlanması açısından önemlidir.

C-ARAŞTIRMANIN METODU

Konunun gerçekten evrensel olması, ilk insanın yaratılışından dünyanın sonuna kadar yaşayacak olan bütün insanları ilgilendiren temel konu olması, bizim bu konuyu işlememize, ele almamıza sebep olmuştur.

Çalışmamız; aslında Kur'ân'ın tamamını esas alsada biz, daha ziyade Allah- insan, insan-insan ve insan-doğa ilişkisinin söz konusu olduğu ayetler üzerinde çalışmamızı yoğunlaştırdık. Tabi çalışmamız esnasında; genellikle kavram ve kelime tahliline girilmemişse de yine bunlarla ilgili çalışmaları içeren eserler ve günümüze kadar yazılmış tefsir kitaplarından, ayrıca konuyla ilgili değişik kitaplardan faydalanılarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Burada konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan kısaca bahsetmekte fayda vardır. Bu konuda birçok lisans tezi yapılmışsa da kayda değer olanı Hayri Doğruel'in yaptığı "Kur'ân'da Sorumluluk" adlı yüksek lisans tezi ile Yar.Doç.Dr. Mustafa Akçay'ın hazırladığı "Çağdaş Dünyada İnsanın Dini Sorumluluğu" adlı doktora tezidir.

Kur'ân'da Sorumluluk adlı çalışmada insan ve sorumluluk, sorumluluğun şartları ve sorumluluğa yardım eden unsurlar, sorumluluğun keyfiyeti ile sorumluluğa sevkeden sebepler incelenmiş; sorumluluğun ahlâki, hukuki ve ilahi yaptırımları üzerinde durulmuştur. *Çağdaş Dünyada İnsanın Dini Sorumluluğu* adlı çalışmada ise "Fetret Ehli Örneği" üzerinde durulmuş; fetret ehlinin dinî, itikadî, ahlâki ve ameli sorumlulukları ele alınmıştır. Biz de çalışmamızda Müslüman'ın Allah'a, insanlara ve tabiata karşı olması gereken davranış ve yaşayışı açısından sorumluluğunu işledik.

İnsanın Allah ile, doğa ile, sosyal çevre ile barışık bir hayat sürdürebilmesi için üzerine düşen mesuliyetlerini yerine getirmesi gerekmektedir. Kutsal bir varlık tarafından yaratılan ve kendisine ölçülmez bir değer biçilen insan, kendi dışındaki diğer varlıkları da yine enaz kendisi kadar değerli görmelidir. Çünkü o varlıkların her biri, kendi lisanıyla yaratıcıya hamd etmektedir ve O'nu zikretmektedir. Dünyanın düzenini ve huzurunu sağlayan bu üçgen içerisinde insana çok büyük görev düşmektedir. Zira o, halifedir, yeryüzünün mimarı konumundadır. Bu doğal ve ilahî dengenin azıcık bir suiistimale uğraması ve zorlanması, insanın dünyadaki yaşamını zorlayacağı gibi, daha hayırlı ve bakî olan ahiret hayatındaki güzelliklerden ve nimetlerden de mahrum olmasına sebep olacaktır.

D-İNSANIN YARATILIŞI VE EYLEMLERİ

Varlık dünyasının en mükemmeli olarak yaratılan insanın, yaşadığı hayatı anlamlı kılan en önemli husus, hiç şüphesiz dünyevi ve uhrevi anlamda ona bir takım sorumlulukların verilerek ilahi kudret tarafından "mükellef" konumuna yükseltilmesidir. Bu konum, meleklerin dahi gıptayla seyredebilecekleri en yüce makamdır. Bu anlamda mesuliyet, yaratılışın temel gayesi, hayatın anlamı, ahiretin kuruluşuna sebep esas realiteyi oluşturur. Dolayısıyla Kur'ân, bu anlamda gayeliliği sorumluluk anlayışıyla ön planda tutar.

Allah'ın insana vermiş olduğu değer açısından kulun yapması gereken hususların başında, Kur'an'ın yaratılışın amacını bildiren gereklerine riayet etmesidir.

“Muhakkak ben, insanları ve cinleri ancak bana kulluk, ibadet etsinler diye yarattım.”¹ ayetinin vurguladığı tek bir husus vardır. O da kulun, kendisini yaratanı tanıması için O'na şuurla yapacağı taat ve şükürdür. Yoksa Allah'ın, kulun ibadetine ihtiyacı yoktur. Gerçekten de ibadet ve kulluk, insanın bütün varlığı ile yaptığı şuurlu bir itaat ve Allah'a yakınlaşmadır.² İbadetle insan-Allah ilişkisi, kendi gücünü ahlâki ilkelerle sınırlamış adaletli, merhametli Allah ile insan arasındaki bir ilişkidir.³

Burada asıl olan, ibadetin her şeyi yoktan var eden Allah'a yapılmasıdır. Kendi varlığı dışındaki hiçbir eşya veya nesneye ibadet mümkün değildir, yasaklanmıştır.⁴

Şu da çok iyi bilinmelidir ki, Allah Teâlâ insanoğlunu yaratmış ve ona iyi ile kötüyü tercih edebilme, seçebilme kabiliyeti olarak akıl ve irade vermiştir. Bu anlamda Allah, insandan sadece kendisine ibadet etmesini istemesine rağmen onu zorlamamaktadır. Aksine onu serbest bırakmıştır.⁵ Ancak şu gerçeği de insanoğluna önemle bildirmiştir.

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'ın azabından, Cehennem ateşinden korunasınız.”⁶

Ayetten net olarak anlaşılan, dünya hayatında yerine getirilen ubûdiyet, kulu Cehennem azabından kurtarmaktadır. Buna rağmen açık bir şekilde kulluktan kaçınan, kulluğa tenezzül etmeyen, kibirli olanlar da aşağılanmış olarak Cehenneme gireceklerdir.⁷

Yeryüzünün yaşanılır hale gelmesi, insanın yapacağı olumlu ve iyi amellerle mümkündür. Zaten Allah, meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirirken, bu anlamda yer yüzünün güzel bir ahlâki anlayışla idare edilmesi ve orada insanların ve diğer canlıların daha rahat yaşamasını kastetmiştir.⁸ Bu anlamda insanın sorumluluk alanını belirleyen ilk ve direkt hususu ibadetler alanı oluşturmaktadır. Bu, sadece son peygambere verilmiş bir görev değil, tarihi süreçte var olagelmiş tüm peygamberleri ve onların gönderildikleri kavimleri de ilgilendiren hususlar olmuştur.

¹ 51/Zâriyât: 56; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Matbaati'l-Osmaniyye, yy., 1306, 4/116

² Karagöz, İsmail, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, Şûle Yay., İstanbul, 1997, s.23

³ 2/Bakara: 207; 3 /Âli-İmran: 30; 8/Enfâl: 51

⁴ 6/En'âm: 56; Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsir*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz 2/14-15

⁵ 109/Kâfirûn: 1-6; Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ, *Tefhimü'l-Kur'an*, Terc: Komisyon, İnsan Yay., İstanbul, 1997, 7/279,280

⁶ 2/Bakara: 21; Nesefî, *Tefsir*, 1/29

⁷ 40/Mü'min: 60

⁸ 2/Bakara: 30; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, 1/61-62

İslâm'da sorumluluk, şahsi ve ferdidir. Yani birinin sorumluluğunun cezasını , başka biri çekemez. Bir toplumun da yine işlediği eylemlerden dolayı sorumluluğu kendisine aittir. Bu yüzden Allah, sahip olduğu yetileri gereği gibi kullanmayanları eleştirmektedir.⁹ Dolayısıyla insanın Allah ile olan diyalogunun ilk basamağını her gün kıldığı beş vakit namaz oluşturmaktadır.¹⁰

İnsanın sorumluluk alanının çok geniş görünmesi ve bunun kaldırılamayacakmış gibi zannedilmesi, insanı ürkütmemelidir. Zira Allah, insana yerine getiremeyeceği bir mesuliyeti yüklememiştir. İnsandan toplum içinde yaşadığı müddetçe adaleti, iyiliği, güveni sağlaması, dürüst olması istenmektedir. İnsanın beşeri münasebetleri de sorumluluk alanlarından birini oluşturmaktadır. Burada ondan beklenen, yaşadığı sosyal yapı içerisinde oluşacak farklı düşüncelerden kaynaklanan kargaşayı önlemesi, arabuluculuk yapması,¹¹ kendisine verilen emanete riayet etmesi,¹² hoşgörülü olması,¹³ verdiği sözü yerine getirmesi,¹⁴ gerekmektedir. Duayı, şükürü hiçbir zaman dilinden düşürmesi doğru değildir. Çünkü inanan insan, içten ve ihlâsla dua ettiğinde duasına Allah karşılık verecektir.

İnsanın, yaşam üçgeni dediğimiz “Allah-toplum-doğa” üçlüsünün üçüncü kısmı olan tabii yaratılış ortamı ve doğaya karşı da bir vecibesi söz konusudur. Zira Allah, yarattığı her şeyi bir hikmet üzere yaratmış ve insanoğluna nimet olarak takdim etmiştir. Bu anlamda, başka hiçbir varlığa verilmeyen değer ortaya çıkmaktadır. Diğer varlıklar, sadece kendi lisanı halleriyle Allah'a ibadet ve O'nu tesbih ederken insan bunu anlamasa da¹⁵ bu varlıklar, insana hizmet için varolmuşlardır. Burada insanın iradesi ve eylemlerindeki hürriyeti sözkonusudur. Zira o, ibadette ve taatte tamamen iradesiyle baş başadır.

Tabiatın insanın emrine verilmesi, Allah'ın insana büyük bir nimetidir. Bu bağlamda yer yüzü, insanoğlunun yaşamasına uygun olarak yaratılmış ve orası yaşanılan bir yer haline getirilmiştir. İnsana hem bu dünyada hem de ahirette fayda sağlayacak şeyler, insanın bizzat kendi çalışmasıyla elde ettiği şeylerdir.¹⁶

---

⁹ 47/Muhammed: 23, 24

¹⁰ 4/Nisâ: 103; Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, 1/548-549

¹¹ 4/Nisâ: 114

¹² 23/Mu'minûn: 8; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yay., İstanbul, Tarihsiz, 5/509

¹³ 25/Furkan: 63

¹⁴ 16/Nahl: 91; Zemahşeri, *Keşşâf*, 2/606

¹⁵ 17/İsrâ: 44; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, 3/113

¹⁶ 53/Necm: 39

İnsan, çevresindeki insan dışı varlıklarla etkileşiminde bunların da değerli bir varlık olduğunu bilmelidir. Çünkü onlar da değişik şekillerde yaratıcılarına tesbihle mükelleftirler ve O'nu zikrederler.

“Gövdesiz bitkiler (necm) ve ağaçlar da Allah’a secde ederler.”¹⁷

“Göklerde ve yerde olan her canlı ve melekler, büyüklük taslamaksızın Allah’a secde ederler.”¹⁸

Varlıkları manevi yönden, yaratılıştan kutsal görme, İslâm çevreciliğinin temelini oluşturmaktadır.¹⁹ İnsanın çevresini kutsal olarak görebilmesi için zihnin ve kalbin, küfür pisliğinden arınması gerekmektedir. Tabiatı sevmek ve korumak, adeta Allah’ı sevmek ve onun emanetlerini korumak gibidir. Tabiata yapılan nankörlük, Allah’a saygısızlık gibi algılanmaktadır. İslâm’da çevreciliğin insan merkezli olarak varolması, insanın çevresiyle beraber düşünülmüş olması, Allah’ın insana şah damarından daha yakın olduğu gerçeğinden doğmuştur.

Eşyanın ve doğanın kullanımındaki dengesizlik, insanı bir takım sıkıntılarla karşı karşıya getirmektedir. Teknolojinin insanı etkisi altına alması, doğanın ve çevrenin tahribi ve buna bağlı olarak ekolojik dengenin bozulması, maddenin gaye edinilmesi ile şımarıklıkla Allah’ın unutulmasıdır. Oysa ki doğa üzerinde gerçekleştirilen eylemlerin amacı, doğanın yapısını keşfetmek, onun bozulmasını engellemek ve gelişimini sağlamak için olmalıdır.

İnsanoğlu kendisi için yaratılan dünyada yaptığı kötü fiillerle kendi canına kıymakta ve kendi sonunu hazırlamaktadır.²⁰ Her ne kadar bazı samimi, ihlâslı Müslümanlar, Allah’ın kendilerine emrettiği yükümlülükleri yerine getirseler de genel olarak insanlık bugün bu yükümlülüklerini yerine getirmemektedir. Her açıdan sorumluluklarını yerine getirmeyen bir toplumun da ahlâki olarak her alanda ilerlemesi ve yükselmesi mümkün olmamıştır ve olamaz.²¹

İnsanın dünyada huzurlu ve mutlu olması, tabiat kanunlarını inceleyip onlarla uyumlu yaşamasına bağlıdır. İnsana emanet olan bu tabiatın korunması hem insan olmanın gereği olan bir görev, hem de insanlığın menfaati gereğidir.²² Kur’ân’ın temel hareket noktası da her

---

¹⁷ 55/Rahman: 6; Neseî, *Tefsir*, 4/207

¹⁸ 16/Nahl: 49

¹⁹ Bayrakdar, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, D.İ.B.Y., Ankara, 1992, s.38

²⁰ 45/Câsiye : 12,13; 30/Rûm: 41

²¹ Sıddîkî, Mazharuddin, *Kur’ân’da Tarih Kavramı*, Terc: Süleyman Kalkan, Pınar Yay., İstanbul, 1990, s.6

²² Kılıç, Recep, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, T.D.V.Y., Ankara, 1999, s. 122,123

yönüyle sorumlu ve ahlâklı olan bir insan yetiştirmektir.²³ İslâm'da dünya ve ahiret bir bütün olarak ele alınmış, ölümden sonraki hayatın aydınlık olması, yaşanan dünya hayatında sorumlulukların yerine getirilmesine bağlanmıştır. Bu bağlamda hilâfet ve emanet, yükümlülüğün ve imtihanın temelini oluşturmaktadır.

I. BÖLÜM

YARATAN–YARATILAN İLİŞKİSİ

BAĞLAMINDA SORUMLULUK

A) İNSAN VE SORUMLULUK

İnsan olarak hepimiz, her şeyden önce kendimize ve daha sonra da başkalarına karşı belli bir düzeyde sorumluluklarımızın olduğunu biliyor ve bunları benimsiyoruz. Gerçekte insan olmak, sorumlu olabilmektir. Halbuki çoğu insan, değil bir başka kişiye ya da kişilere, kendisine karşı bile tüm sorumluluğu üzerine almayı ağır bulmaktadır.¹

Sosyal bir çevrede yaşayan bir insanın, öncelikli olarak büyüdüğü ve yetiştiği aile çevresine karşı sorumluluğunu yerine getirmesi gerekmektedir. Bunu yapan insan, kendisini ve çevresini yaratanı sevmeye ve saymaya olgunluğuna yükselecek, sevgi ve saygı dolu olarak yaşadığı bu dünyadan, sevgi ve saygı dolu olarak ebediyete geçecek ve sonsuz mutluluğa erecektir.² Sorumluluğa muhatap olacak kimsenin, öncelikle rüşt çağına girmiş olması ve yaptığı eylemlere şer'i bir hüküm gerektirmiş olması gerekir, ki bu da kadın ve erkeği kapsar.³

Sorumluluk duygusu ve davranış bilinci, insanın varoluş gayesinin esasını oluşturur. Bu yüzden Kur'ân, bilinçli hareket etme özelliğine sahip bireylerden oluşan toplumların iki cihan saadetini yakalayacağını bildirir.⁴ Zira kendisi, ailesi ve diğer varlıklarla olan münasebetlerinde bir takım görev ve sorumlulukları bulunan insan için, bunları reddetme veya kaçmanın yollarını aramak anlamsızdır ve bu da Allah'a gizli kalmaz.⁵

---

²³ Fazlurrahman, *İslâm*, Çev: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay., İstanbul, 1992, s. 44

¹ Buscaglia, Leo, *Sevgi*, çev: Nejat Ebcioğlu, yy., ty., s.156

² Demir, Fahri, *İslâm Ahlâkı*, D.İ.B.Y., Ankara, 1997, s.20

³ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, Nur Yayıncılık, Ankara, 1989, s.102

⁴ Ural, Hasan, "*Kur'ân Işığında Sorumluluk Duygusu ve Davranış Bilinci*", Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2003, Sayı 146, s.27

⁵ 7/A'râf: 54; 16 / Nahl: 10,11, 12 ; 12 / Yûnus: 5

Allah, insanoğlunu yarattıktan sonra onu kendi haline ve başıboş olarak bırakmamıştır. Onu daima kontrol ve gözetim altında tutmaktadır.⁶ İnsan, yaptığı her şeyden dolayı hesaba çekilecektir. Nitekim Lokman (a.s.) oğluna hitabında şöyle der: “Yavrum: (yaptığın iyilik ve kötülük) hardal tanesi ağırlığına bir şey de olsa, bir kayanın içinde, göklerde veya yerde bulunsa Allah, mutlaka onu getirir, haber alır.”⁷ Bu açıdan bakıldığında İslâm’ın yaptırım gücü ve kuralları, kalplere yerleşen Allah korkusu ve sorumluluk duygusudur. Dolayısıyla gerçek muttaki insan, yaptığı her iş ve davranıştan kıyamet günü hesaba çekileceğine inanarak davranış ve eylemlerinde ölçülü olmaya dikkat eder.⁸

İnsanoğlunun fiillerinden sorumlu tutulmasının sebebi, ona şahsi sorumluluk getiren; onun diğer varlıklardan farklı olarak akıl ve idrakte temayüz etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira insanın akılla sivrilmesi, onu yeryüzünde lider ve Allah’ın halifesi kılmıştır.⁹

“Sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur...” (En’âm 165) ayetinde aslında insana verilen akıl, yeryüzü halifeliği, mal, mevki, yetenek, farklı insâni derecelerle anlatılmaya çalışılan aslında hep sorumluluk bilinci ve şuurdur.¹⁰

Allah’ın, insana yaptığı fiillerin karşılığını vermesi açısından şu ayet de sorumluluğu vurgulamaktadır:

“Kim iyilik getirirse, ona getirdiğinin on katı vardır. Kim kötülük getirirse sadece onun dengiyle cezalandırılır.”¹¹

Hayat ve ölüm, insanların hangisinin daha güzel amelde bulunacağını deneyip ortaya koymak için yaratılmıştır.¹² Bu ve benzeri anlamdaki ayetlerle Kur’ân, irade ve eylem hürriyetine sahip insanın karşılaşacağı bütün sonuçlardan kendisinin sorumlu olacağını bildirmiştir.¹³

Kur’ân’ın öngördüğü sorumluluğun özü, şahsiliğe dayanmaktadır. Sorumluluğun ferdi olması, kimsenin bir başkasının günahından sorumlu olamayacağı, peygamber

---

⁶ 86/ Târik: 4; 75/ Kıyâme: 36

⁷ 31/Lokman:16; Bağdâdî, Ali b. Muhammed b.İbrahim, *Lübâbü't-Te'vil Fi Maâni't-Tenzil*, Maarif Nezareti, Bağdat, 1317, 3/454

⁸ 99/Zilzâl: 7, 8; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 7/203

⁹ 6/En’âm: 165; El-Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur’ânî Kavramlar*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1995, s.157

¹⁰ Esed, Muhammed, *Kur’ân Mesajı*, Çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşâret Yayınları, İstanbul, 1999, 1/266; El-Behiy, *Kur’ânî Kavramlar*, s.155-157

¹¹ 2/En’âm:160; 99/Zilzâl: 7- 8; 74/ Müddessir: 38

¹² 67/Mülk: 2; Neseffî, *Tefsir*, 4/273

¹³ 52/Tûr: 21; Neseffî, *Tefsir*, 4/191

gönderilmedikçe hiçbir toplumun cezalandırılmayacağı... v.s. açıkça belirtilmiştir¹⁴. Şahsi sorumluluk, insanın diğer varlıklardan farklı olarak akıl ve idrakle temayüz etmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Şu da unutulmamalı ki, başkasını hataya sevkeden, ayrıca bir günah daha işlemiş olurken; iyilik yapıp da başkasına iyilik yapmasına vesile olursa ayrı bir sevap kazanmış olur.¹⁵

İslâm'da sorumluluk duygusu temelde bireyseldir. Ancak şu da bilinmelidir: Allah, hiçbir insana gücünün yetmeyeceği bir sorumluluğu yüklemeyiz. Fiziken, biyolojik olarak, akli melekeye uygun olarak insanları belli sorumluluklarla mükellef kılar. Taşıyamayacakları, yerine getiremeyecekleri sorumluluklarla insanlara zulmetmez. Zaten bu, Allah'ın adalet sıfatına da uygun düşmez.

“Allah, kişiyi ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar, herkesin kazandığı hayır kendine, işlediği kötülük de aleyhinedir....”¹⁶

İnsanın bu zayıf durumunu Allah bildiği için, ona ağır sorumluluklar vermemiştir.

Müfessirlerimizden Mehmet Vehbi Bakara Suresi 286. ayetini açıklarken, insanın öncekilere indirilenle sorumlu tutulmayı istememesinden kastın, Yahudilere indirilen ağır teklifler olduğunu, geçen ümmetlere nazil olan bu ceza ve müeyyidelerden Hz. Muhammed'in ümmetinin sorumlu/mükellef kılınmadığını söyleyerek ayrıca bu konuda Râzi'nin görüşünü de aktarmıştır.¹⁷ Esed ise, bu ayeti hem Musa'ya indirilen kanunlara, hem de İsa'nın kendi takipçilerine tavsiye ettiği terk-i dünyaya atıf olarak izah eder.¹⁸

Allah, rahmeti ve fazileti gereği insana gücü nispetinde veya kolay yapabileceği oranda sorumluluk yükler. “Zira O, sizin için zorluk istemez, kolaylık ister.” ayetini Beydâvî, yükümlülüğün zor ve kaçınılması gereken şey olmadığına delil olduğunu söyleyerek, kişiye hayır ve şer açısından faydasını izah eder. Ayrıca, “bize gücümüz yetmeyen şeyi yükleme” ayetindeki “yük” kavramını da ceza ve musîbet veyahut da insan gücünün faydalanamadığı, meşakkat duyacağı sorumluluklar olarak belirtir.¹⁹

¹⁴ 2/Bakara: 286; 17/İsrâ: 15:39/Zümer: 7; 29/Ankebût:12; 99/Zilzâl: 7, 8

¹⁵ 4/Nisâ: 85; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/468; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 1/315

¹⁶ 2/Bakara: 286; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/303

¹⁷ Vehbi, Mehmet, *Hülasatü'l-Beyân Fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, 2/533

¹⁸ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1/86

¹⁹ 2/Bakara:185; Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991, 1/586, 588; Ayrıca bkz: Suyûti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim(Tefsiru'l-Celaleyn)*, Pamuk Yay., İstanbul, Tarihsiz, s.53

İnsanın şahsi sorumluluğunu vurgulaması açısından gözden kaçmaması gereken şu ayet dikkat çekicidir:

“Bilmediğin bir şeyin ardına düşme, doğrusu kulak, göz ve kalb, bunların hepsi o şeyden sorumlu olurlar.”²⁰

Ayetten anlaşılan o ki, sorumluluğun akılla kontrolüdür. Her azanın ayrı ayrı görev ve sorumluluğu olsa da, davranışlarda aklın sorumluluğu önceliklidir. Buradan hareketle, kıyamet günü insanoğlunun kitabı açılacak ve yaptığı eylemler karşısına çıkarak insanın sorguya çekilmesine yeterli delil olacaktır.²¹

Sorumluluk dünyevi ve ferdidir; ama evrensel boyutu da unutulmamalıdır. Zira Allah, Kur’ân’da: “Nihayet o gün dünyada yararlandığınız nimetlerden elbette hesaba çekileceksiniz.”²² buyurularak evrensel anlamda verilen nimetin karşılığında teşekkür gerektirmesi noktasında insanların bu görevine evrensel bir sorumluluk ve mükellefiyet duygusuna sahipliğini hatırlatılmaktadır.

Varlık dünyasının en mükemmeli olarak yaratılan insan, ilahi kudret tarafından halife konumuna yükseltilmiştir. Bu anlamda mesuliyet ve sorumluluk, yaratılışın temel gayesi, hayatın anlamı, ahiretin kuruluşuna sebep esas realiteyi oluşturmaktadır. Bu anlamda gayelilik, sorumluluk anlayışıyla ön plandadır. Zira sonraki hayatın aydınlık olması, yaşanan dünya hayatında sorumlulukların yerine getirilmesine bağlanmıştır.

B) İNSAN-ALLAH İLİŞKİSİ

Gerek Yahudilik, gerek Hıristiyanlık, gerekse Müslümanlık olsun, semitik dünyada meydana gelmiş dini düşüncenin en belirgin vasıflarından biri Allah anlayışının esas itibariyle ahlâki bir nitelik taşımasıdır. Dolayısıyla bu düşüncede Allah, ahlâklıdır. Allah ile insan arasındaki münasebet de ahlâkî olmalıdır. Allah, insana karşı ahlâki bir biçimde hareket eder. Bu, O’nun adaleti ve iyiliği gereğidir. İnsanın da buna ahlâki bir şekilde karşılık vermesi gerekir. İnsanın Allah’a karşı ahlâklı davranıp davranmaması meselesi, İslâm dininin özünü

²⁰ 17/İsrâ: 36; Bağdâdî, *Lübâbü’t-Te’vîl*, 3/195

²¹ 17/İsrâ:13-17; Ayrıca bkz; 35/Fâtır:18; 53/Necm: 38-40

²² 102/Tekâsür: 8; Neseî, *Tefsir*, 4/375

teşkil etmektedir. Zira Allah'a karşı ahlâklı olmayan bir insanın, insanî ilişkiler ve çevre ilişkileri açısından ne kadar ahlâklı olduğu/olabileceği sorunu ortaya çıkmaktadır.

1) İnsan–Allah İlişkisinin Boyutu

Cenab-ı Hak bu alemini; canlı-cansız, akıllı-akılsız, maddi-ruhani, görünen- görünmeyen bütün varlıklarıyla yaratabilecek kudrete, sonsuz kemal ve güzellik sıfatlarına sahiptir. O halde böyle bir alemini yaratıp, teşhir etmesi gayet makul ve hikmetlidir. Teşhirden sonra önce sanatının mükemmelliğini zatının seyretmesi, bilahare şuur sahibi varlıklara seyrettirmesi de çok tabidir. Bu yüce kudret, yarattığı mükemmel alem karşısında şuuruların kendisini tanımaları, varlıktaki hikmet ve rahmet sebebiyle şükürlerini ve kulluklarını elbette isteyecektir.

İnsanın Allah'la olan ilişkisi etik/ahlâki ilişkidir. Dinin temelinde, Allah ile insan arasında ontolojik/varlıksal ve ahlâki olmak üzere iki türlü ilişki vardır. Bu ilişki de kısaca yaratıcı-yaratılmış ilişkisidir.²³

İnsanın dünya yaşamında en büyük sorunu, denenme sorunudur. Ve bu sorun, ahlâki alanda gerçekleşmektedir. “Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur.”²⁴ ifadesi insanın imtihan sorumluluğunun denenmesi açısından önem taşımaktadır.

Kur’ân’a göre insanın Allah’a karşı en temel ahlâki görevi, kendine varlığını ve yaşamak için yeryüzünde sahip olduğu her şeyi veren, hibe eden Allah’ı tanımak, O’nu gerektiği gibi takdir etmek, yani O’na inanmak ve hiçbir şeyi O’na ortak koşmamaktır. Kur’ân’ın temelde varmak istediği en önemli hedef Allah’ın varlığı ve birliği meselesi yani “Tevhid”dir.

“Asıl(ahlâki olan) iyilik, kişinin Allah’a inanmasıdır.....”²⁵

Burada anlatılmak istenen inanma, kişinin minnettarlık duygusunun bir neticesi olmalıdır. Zira Kur’ân, bu konuda insanları düşünmeye çağırılmaktadır. “Ve O, düşünmek ve

---

²³ 42/Şuarâ:11; 57/Hadîd: 3; 13/Ra'd: 16; 38/Sâd: 71; 71/Nuh: 13,17; 95/Tîn: 4; İzutsu, Toshihiko, *Kur’ân'da Allah ve İnsan*, Çev: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., s.293, İstanbul, Tarihsiz

²⁴ 67/Mülk: 2; Nesefî, *Tefsir*, 4/273; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 8/182

²⁵ 2/Bakara: 177; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur’ân*, 1/141

şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbirini izler yaptı.”²⁶ ayetiyle insanoğlunun gece ve gündüze olan ihtiyacına ve onları yaratana vurgu yapmaktadır.

İnsan, Allah ile olan ahlâki ilişkide tamamen hürdür, başına buyruk da olabilir, Allah’la ilişkiye girmeyi de tercih edebilir.²⁷

Oysa ki insan Allah arasındaki ilişki, İzutsu’nun ifade ettiği şekliyle Efendi–Köle ilişkisi değildir. Tamamen ahlâki boyutu olan bir ilişkidir. Halbuki işaret edildiği gibi İzutsu, bu ilişkiyi Rab–Köle ilişkisi şeklinde değerlendirmemektedir. Bu münasebetle Allah Rabb, insan da O’nun kölesi “abdi”dir.²⁸ Burada dinin, İnsan–Allah ilişkisi boyutunda etkisinden söz etmemek ya da gözardı etmek, ilahi emre muhatap olan insanın, Rabbi ile olan diyalogunu inkâr anlamına gelmektedir. Zira din, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Çünkü, insanın ahlâkileşmesi veya insanileşmesi için din gerekli/zorunludur.

Dinin gayesinin “Allah ölümü ve hayatı, hanginizin daha güzel davranışlarda bulunacağını imtihan etmek için yarattı.”²⁹ ayeti ile daha iyi anlaşılmakta olduğundan şüphemiz yoktur.

Dinin insan için olması, insanın girebileceği düşünülen her türlü ilişkide dinin bir takım düzenlemeler yapması anlamına gelir. Bu bağlamda insanın girebileceği ilişkiler üç kısımda incelenebilir:

- a) İnsanın mutlak varlık olan Allah’la olan bağlantısı: Dinin, öncelikle düzenlendiği ilk alan, insanın Allah ile kurduğu ilişkiler alanıdır. Zira, bu alanın sağlam bir ahlâki ilişkiye dayanması diğer alanların temelini oluşturacaktır.
- b) İnsanın hemcinsleriyle, yani diğer insanlarla girdiği ilişkiler dizisi: Komşuluk, akrabalık, ticaret vs.
- c) İnsanın içinde yaşadığı fiziki çevresiyle girdiği ilişki: Canlı-cansız, bütün varlık alemi, tabiat, doğal çevre ile olan ilişkisi.³⁰

Görülen o ki dinin, insanın bütün ilişkilerini düzenlediğidir. Din insanın kime, neye, nasıl tavırlar geliştirmesi gerektiğine de yön vermektedir.

---

²⁶ 25/Furkan: 62; Zemahşerî, *Keşşaf*, 3/282

²⁷ Güler, İlhami, "İnsan Allah İlişkisinin Ahlâki Boyutu", *İslâmi Araştırmalar*, Cilt 5, Sayı 3, s. 198, Ankara, 1991

²⁸ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s.185

²⁹ 67/Mülk: 2; Bağdâdî, *Lübâbü’-t-Te’vîl*, 4/290; Nesefî, *Tefsir*, 4/273

³⁰ Kılıç, Recep, *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*, T.D.V.Y., Ankara, 1998, s.22-23

Allah, insana karşı o kadar lütfekar davranmakta ve ona ayetler/işaretler şeklinde o kadar nimet ve ihsan göstermektedir ki, insanın bunlara vereceği bir tek doğru cevap vardır. Bu tek ve zorunlu cevap da, Allah'ın verdiği bütün nimetlere karşı şükretmektir. Şükür; Allah'ın başlattığı iyiliğin, insan tarafından karşılığıdır. Ve şükürle iman arasında bir bağ vardır. Bu anlamda inanma, şükretmek; inanmama ise nankörlük etmek demektir.

“Biz doğru yolu gösterdik, insan ya şükreder veya nankörlük eder.”³¹ Şükürün zıddı küfür; küfürse nankörlük etmek demektir.

Allah-insan ilişkisini sağlayan direkt boyut ibadet, tapınma boyutudur. İbadet, bütün olarak insandan Allah'a doğru olan sözlü ya da sözsüz bir haberleşme yoludur. Namaz ise insanın Allah ile doğrudan temas kurduğu bir ibadet şeklidir.³² Dolayısıyla insan-Allah ilişkisi, insanın varlık bütünlüğünde var olan bir ilişkidir. Bu ilişki insanın şeref ve haysiyetini azaltmaz, aksine artırır. Bu ilişki şuurunun olmadığı bir fert düşünmek zordur; fakat derece farkı vardır. Bazılarında bu şuur çok az, bazılarında çok canlıdır. Bu ilişkiden soyutlanmış, protonlaşmış (Allah, din, ibadet, günah...vb. kelimelere karşı körleşmiş, sağırlaşmış ve dilsizleşmiş) bir insanı düşünmek mümkün değildir.³³

Diyebiliriz ki, gerçek bir Müslüman'ın Rabbi ile ilişkisi, kökleşmiş sadık bir iman, sürekli salih amel, daima O'nun rızasını gözetmek, O'na olan kulluğunu kuvvetlendirmek ve “Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”³⁴ ayetiyle çizdiği hayattaki varlığının hedefini gerçekleştirmektedir.³⁵

2) Allah'a İbadet Etmek

“Muhakkak ki ben, insanları ve Cinleri ancak bana kulluk/ibadet etsinler diye yarattım.”³⁶ emr-i ilahisi yaratılışın gayesinin yaratana ibadet, taat ve şükür olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İbadet/kulluk, insanın ruhen ve cismen, zahiren ve batınen bütün varlığı ile yalnız Allah'a yaptığı şuurlu bir taat ve kurbettir şeklinde izah edilmektedir.³⁷

³¹ 76/İnsan: 3; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, 6/557

³² İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.186

³³ Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, D.İ.B.Y., Ankara, 1996, s.169

³⁴ 51/Zâriyât: 56; Neseî, *Tefsir*, 4/188

³⁵ Hâşimî, Muhammed Ali, *Kur'an ve Sünnette Müslüman Şahsiyeti*, Risâle Yay., İstanbul, 2000, s.35

³⁶ 51/Zâriyât: 56; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, 5/522; Neseî, *Tefsir*, 4/188

³⁷ Karagöz, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, s.23

İbadet bütün olarak, insandan Allah'a doğru olan sözsüz bir haberleşme yoludur. Namaz ise insanın Allah ile doğrudan temas kurduğu bir ibadet şeklidir³⁸. İbadette esas olan, onun sadece Allah'a yapılmasıdır. Zira Kur'an, bu konuda açık/net tavrını belirterek sadece Allah'a ibadet edilmesini, ibadetin O'na içtenlikle yapılmasını ve O'na başka ortaklar edinilmemesini istemektedir.³⁹

Burada esas olan konu, sadece Allah'a yöneliş ve yakarıştır. Müslümanların günlük ibadetlerinde sürekli her namazda, hatta her rekatta "Sadece sana ibadet eder/taparız ve yalnızca senden yardım dileriz."⁴⁰ şeklindeki Allah'a yakarışları ibadetin özünü teşkil etmektedir.

Akseki'ye göre ibadet, Allah Teala'ya saygı ve tazim göstermektir. O'na karşı yalvarıp kulluğunu göstermenin son derecesidir. İbadetle hem kalpteki iman kuvvet bulur, hem de yaratıcımız olan Allah'a karşı borçlu olduğumuz kulluk vazifesini yapmış oluruz.⁴¹ İbadet–Allah ilişkisi, kendi gücünü ahlâki ilkelerle sınırlamış, adaletli, merhametli Allah ile insan arasındaki bir ilişkidir⁴², kulluğun son noktasıdır.⁴³

Yüce Allah, ilk insandan itibaren peygamberler gönderip bütün insanları ibadet etmeye çağırmış ve "Allah'a ibadet edin" diye emretmiştir. "Yemin olsun ki, her ümmet içinde Allah'a ibadet edin, tağuta (şeytana) tapmaktan kaçının" diye bir peygamber gönderdik."⁴⁴ diyerek peygamberlerin gönderiliş gayelerini de açıklamaktadır.

Her millet ve kavime peygamber gönderen Allah'ın tek bir gayesi vardır. İnsanların tek yaratıcı olan Allah'a ibadet etmelerini sağlamak, O'nu tanımalarını istemektir. Zira Nuh, Hûd, Salih, Şuayb, İbrahim, İsa ve bütün Peygamberler kavimlerine "Allah'a ibadet edin" diye emretmişler ve insanları yaratılış gayeleri olan Allah'a kulluğa davet etmişlerdir.⁴⁵ Ayrıca Allah, son peygamber Hz. Muhammed'e hitaben "Ey Muhammed! Biz bu kitabı sana hak ile gönderdik, öyleyse sen de dini yalnız O'na halis kılarak Allah'a ibadet et."⁴⁶ emrinde bulunmaktadır. Yine bunun üzerine Hz. Peygamber'e "Ey Peygamberim! De ki; "Bana dini

³⁸ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.186

³⁹ 7/A'râf: 29, 30; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/30,31; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, 2/26,27; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/713

⁴⁰ 1/Fatiha: 4; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/68

⁴¹ Akseki, *İslâm Dini*, s.107

⁴² 2/Bakara: 207; 3/Âli-İmran:30; 8/Enfâl: 51; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, 2/175

⁴³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/29

⁴⁴ 16/Nahl: 36; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, 3/27

⁴⁵ 11/Hûd: 25,26,50,61,62,84; 23/Mü'minûn: 23; 7/Nuh: 3; 7/A'râf: 65,70,73,85; 5/Mâide: 72,117; 41/Fussilet: 14; 29/Ankebût: 36; 27/Neml: 45

⁴⁶ 39/Zümer: 2; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, 5/93; Neseî, *Tefsir*, 4/49

yalnız Allah'a halis kılarak ona ibadet etmem emredildi.”⁴⁷ emri açık şekilde ortaya konarak kulları da buna davet mesajı verilmiştir.

İsrarla kendisine ibadet edilmesini isteyen Allah, “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”⁴⁸ ve “Allah'a ibadet et ve O'na ibadette devamda sabret.”⁴⁹ buyurarak ibadette sabrın esas olduğunu vurgulamış ve ölünceye kadar ibadete devam edilmesini istemiştir. “Ben, dini sırf kendisine özgü kılarak Allah'a ibadet etmekle emrolundum.” ifadesi, kafirlerin yaptığı gibi yalnız korku anlarında değil, sabırla beraber sürekli olarak yapılmasının bir ifadesidir.⁵⁰

İbadetin esas gayesi, yaratana tanımaktır. Yoksa, Allah'ın kulun ibadetine veya bir başka işine ihtiyacı da yoktur. Bâki olan ve her şeye gücü yeten yalnızca O'dur.

Zâriyât Suresi 56. ayeti yorumlarken Esed, cinlerle birlikte görünmez güçler olarak melekleri de saymaktadır. Dolayısıyla akıl sahibi varlıkların yaratılmasındaki temel amacın, Allah'ın varlığını tanımaları ve kendi oluşlarını da bilinçli olarak O'nun iradesi ve planı ile uyumlu hale getirme isteği duymalarıdır. Dolayısıyla tanıma ve isteme kavramları, karşılıklı olarak Kur'ân'ın kulluk olarak tanımladığı şeye derin anlamını vermektedir.⁵¹

Mehmet Vehbi ise buradaki ibadetin kastının Allah'a tazim ve kullarına şefkat ve merhamet olduğunu, her şeriate ibadetin manasının da Hakk'a tazim ve halka merhamet olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla ibadet, hilkatin gayesi olduğundan ibadeti olmayan insanın hayvan sürüsünden farkı olmadığını, belki de daha fena olabileceğini söylemektedir.⁵² Beydâvî ise Zâriyât 56. ayeti açıklarken insanları ve cinleri ibadete yönelebilecekleri/yapabilecekleri bir surette yaratmış olduğunu ifade eder. Yoksa ayetin zahirine bakarak mana verilirse bu mananın kulluk/ibadet emrine mani olacağını söyler.⁵³ İbn Kesir'in izahatında ise Allah'ın ins ve cinne ihtiyacı olduğu için değil, O'na ibadet etsinler diye yarattığını söylerken, ins ve cinnin burada isteyerek ya da istemeyerek O'na ibadete karar kılmaları, faydalı ya da faydasız ibadetlerle bana ibadette bulunsunlar diye yarattım şeklinde ifadesini bulan birkaç rivayeti eserinde nakletmeden geçmemiştir.⁵⁴

⁴⁷ 39/Zümer: 11; 12/Yusuf: 40; 2/Enbiyâ: 25; 27/Neml: 91

⁴⁸ 15/Hicr: 99; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 2/585; Neseî, *Tefsir*, 2/279

⁴⁹ 19/Meryem: 65; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 3/226

⁵⁰ 39/Zümer: 11, 14

⁵¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 3/1072

⁵² Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, 14/5593

⁵³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 5/242

⁵⁴ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir el-Kureşî, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 1996, 4/255

Şu da bilinmelidir ki, insan ibadete zorlanmamıştır. Çünkü o, hayatı ve ölümü ile imtihana tabi tutulmuştur.⁵⁵ Kişinin kulluk ve ibadette serbest, özgür olduğunu şu ayet iyice belirtmektedir:

“....Allah dileseydi, hepsini tek bir ümmet yapardı. Fakat, size verdikleriyle sizi sınamak ister....”⁵⁶ Kur’ân, insandan sadece Allah’a ibadet etmeyi istemesine rağmen buna zorlamaya da gitmemektedir. Herkesi ibadet konusunda serbest bırakmaktadır. Herkesin dini inancı kendinedir vurgusunu yapmaktadır. Zaten ibadet, ferdi ve özgür bir tapınmadır, insanın ahlâki tercihine bağlıdır.⁵⁷

Bir taraftan Allah, insanları ve cinleri kendisine ibadet etmekle mükellef kıldığını söylerken diğer yandan da Cehennem için de yine bir çok cin ve insan yarattığını beyan etmektedir ki; bunları hakikati görmeyen, anlamayan, duymayan varlıklar olarak tavsif eder, bunların hayvanlar gibi ve onlardan daha da aşağı sapık olduklarını da vurgular.⁵⁸

İbadetin, Allah’tan başka bir varlığa yapılması sözkonusu olamaz. Zira Kur’ân’da bu açık bir şekilde dile getirilmiştir. Ve Allah’tan başka eşya, varlık veya nesneye yapılacak herhangi bir yakarışın yasak edildiği—mesela putlara ibadet etmek—belirtilmektedir.⁵⁹

Sahte tanrıları da, putları veya başka bir nesneyi Allah’a ortak koşup O’na ibadet etmeyi de yine Kur’ân, Hz. Peygamber’in ağzından reddetmeyi dile getirerek emir buyurmakta ve yalnızca Allah’a ibadet etmeyi istemektedir.⁶⁰

Allah, insanları kulluğa davet ederken insanın lehine olacağı için kulluk emrini buyurmaktadır. Çünkü inanmayıp kibirlenenleri kulluğa tenezzül etmeyenlerin aşağılık olarak Cehenneme gireceğini⁶¹, yakıtı taşlarla insanlar olan ve kafirler grubuna hazırlanan Cehennemden insanların korunması için⁶² bizzat Cehennem azabından korunmaları açısından ibadet etmeye çağırılmaktadır.

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah’ın azabından, Cehennem ateşinden korunasınız.”⁶³

⁵⁵ 67/Mülk: 2; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 6/416; Nesefî, *Tefsir*, 4/273

⁵⁶ 5/Mâide: 48; Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir, 1994, s.12

⁵⁷ 109/Kalem: 1 - 6

⁵⁸ 7/A'râf: 179; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/178,179

⁵⁹ 6/ En'âm: 56; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 17/69

⁶⁰ 10/Yûnus: 104; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 2/368

⁶¹ 40/Mü'min: 60; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/170

⁶² 2/Bakara: 24; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 1/58; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/55

⁶³ 2/Bakara :21; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 1/58 ; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/51

Ayetlerden de anlaşılmaktadır ki, Allah'ın davetine icabet edip inananlar olacağı gibi, inanmayıp küfre dalanlar da olacaktır. Ancak, kendisine ibadet edene Cennet ve nimetlerini mükafat, ibadete tenezzül etmeyenlere ve kendisinden başkalarına ibadet edenlere de Cehennem ve azabını vaat etmektedir.⁶⁴

“Uyarıldığı halde yola gelmeyenlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak, ancak Allah’a içten bağlanıp boyun eğen, tapanlar (ibâd) bunun dışındadır.”⁶⁵

Kur’ân’a göre Allah ile ibadet ilişkisine girmemenin temeli, bir ahlâksızlık tavrı olarak insanın kendini yeterli görmesi (istiğna) veya büyülenmesi (istikbar) dir. Bu tavır, insanın kendi cinsine karşı işlediği ahlâksızlıkların da önemli bir temelidir. Bu tipin ilk temsilcisi de şüphesiz iblistir.⁶⁶ “...İblis, büyülenerek direndi ve nankörlerden oldu.”⁶⁷

Burada iblisin büyülenmesinin sebebi, kendi varlığının kaynağını unutup Hz. Adem'den üstün olduğunu iddia ederek secdeyi reddetmesidir. Bu da kendisinin ateşten, insanın çamurdan yaratılmış olması düşüncesinden kaynaklanmaktadır⁶⁸.

“İnsan, kendini yeterli gördüğü için azar.”⁶⁹

“...Kârun, halka azgınlık etti...”⁷⁰

Burada Kârun'un azgınlığının sebebi, serveti ve bu servetin kaynağı hakkındaki kanaatidir.

“Bu servet, bende bulunan bir bilgidен dolayı bana verilmiştir...”⁷¹ dedi.

Tipik bir örnek de Hz. Musa'nın mücadele ettiği Firavun'dur.

“Firavun ve ileri gelen adamları (mele) büyüklendiler ve böbürlenen bir topluluk oldular.”⁷²

Bu tavırlara rağmen, Allah'a tam manasıyla ve gece-gündüz yalvarıp da ibadette bulunanların desteklenmesi istenmektedir. Hz. Peygamber'e “Kureyş büyüklerinin arzusuna

⁶⁴ 19/Meryem: 63; 40/Mü'min: 60; 21/Enbiyâ: 98

⁶⁵ 37/Sâffât: 73,74

⁶⁶ Güler, İlhamî, "İnsan Allah İlişkisinin Ahlâki Boyutu", s.199

⁶⁷ 2/Bakara: 34; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/272

⁶⁸ 38/Sâd : 76; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/482

⁶⁹ 96/Alak : 6,7; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 7/181; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 4/468

⁷⁰ 28/Kasas : 76; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/202,203

⁷¹ 28/Kasas: 78; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/416-417

⁷² 23/Mü'minûn: 46; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/530

uyarak onları kovup yerlerinden ayırma” şeklindeki ifadeyle, ibadetin vurgulandığı belirtilmektedir.⁷³

Dini anlamda Allah’a tapmak, kul olmak O’nun ahlâki emirlerine, tavsiyelerine itaat etmek, sırf Allah’ın kişinin varlığını denetim altında bulundurmasından kaynaklanmıyor. Aynı zamanda O’nun ahlâklı bir yaratıcı olup insana ahlâki davranmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁴ Dolayısıyla ahlâki olan bir davranış karşısındaki tutum da ahlâki olmalıdır. Ve bir fiilin ya da eylemin ibadet olabilmesi için “iman”, “ihlas” ve “iyi bir niyet”in bulunması şarttır. İmansız ve ihlassız amel, ibadet olmaz. Aksine böyle bir amel boşa gider.⁷⁵

A. Hamdi Akseki, Allah’a ibadetin üç maksatla yapıldığı/yapılması gerektiğini belirtir. Şöyle ki:

- a) Allah’a ancak Allah olduğu için, yani ibadet ve tazime müstehak olduğu için ibadet etmek.
- b) Allah emrettiği için ibadet etmek (vazifeyi vazife olduğu için yapmak).
- c) Cennet ümidi veya Cehennem korkusu ile ibadet etmek. (Yani sonradan ele geçecek bir menfaat düşüncesiyle ibadet etmek)

Bir de bunlardan başka dünya için, ibadetin dünyevi faydaları olduğu için ibadet yapmak vardır.⁷⁶ Akseki’nin bu ifadelerine katıldığımızı belirtmek isteriz.

Tapınma ifadesi ile genellikle bir tanrıya inanma ve ritüel ibadetler kastedilir (namaz, hac, oruç... gibi). Aslında bu ibadetlerin amacının, kişinin Allah’a karşı duyduğu saygı, sevgi ve bağlılığı ifade etmenin –ayrıca devam ettirmenin- sembolik ve fiili formları olduğu göz önünde tutulursa, ibadet kavramının özünün ahlâki bir süreç olduğu da rahatça anlaşılmaktadır.

Kur’ân’da insanın Allah’la olan ibadet ilişkisi, O’nunla hilafet ilişkisiyle bir bütünlük arz etmektedir. Allah, insanı kastederek meleklerle şöyle demişti:

“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım....”⁷⁷

Yeryüzünü imar, idare ve yüceltmek görevi ahlâki olarak ibadet boyutuna girer. Bunu ileride ayrı bir başlık altında ele alacağımız için burada ayrıntıya girmiyoruz.

⁷³ 6/En’âm: 52; Mevdûdi, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 1/491

⁷⁴ 2/Bakara: 20; 5/Mâide:17; 6/En’âm:18, 61; 3/Âli-İmran: 182; 15/Hicr: 49-50; 22/Hac: 38

⁷⁵ 5/Mâide: 5; Mevdûdi, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 1/457; Bursevî, *Rûhu’l-Bey’ân*, 1/533-534

⁷⁶ Akseki, *İslâm Dini*, s.107,108

⁷⁷ 2/Bakara: 30; Ayrıca bkz., Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, s.15; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/258,259; Bursevî, *Rûhu’l-Bey’ân*, 1/63-64

3) Dua Etmek

Dua kelimesi davet kökünden gelmektedir. Kur'ân'da bir çok yerde geçen bu kelime ve türevleri çağırarak, yakarmak, sığınmak, ilgi kurmak anlamlarını taşır. Esas dua Allah'la kul arasında diyalog anlamındadır ki, kuldun Allah'a yakarış ve sığınma, Allah'tan kula merhamet, bağış ve korunma ifade etmektedir.

Yaratan, yaratılan ilişkisinde Allah'tan kula hep bağış ve yardım gelirken, kuldun Allah'a bazen yakarış, bazen de isyan ve nankörlük yükselmektedir.⁷⁸

Dua, aslında insanın içinde kendisini muhtaç ve arzulu olarak gördüğü, hatta bir çok kimsenin kendi iradesine aykırı olarak, orada Allah'ı insanın ihtiyacını karşılayacak durumda olan varlık olarak kabul ettiği ve Allah'ın kendisini işittiğine inanıp güvendiği, açıkça denk olmayan bir ilişki içerisindeki iletişimidir.⁷⁹

Dua ile insan doğrudan doğruya Allah'a başvurmakta ve Onunla konuşmaktadır. Dolayısıyla insan, Allah'la konuşarak kendi geçici eğreti durumu hakkında şuur kazanmaktadır. Her durumda dua, bir talep ve yöneliştir; dua, bilinmek ve işitilmek talebinden başka bir şey değildir.

Dua, insandan Allah'a doğru olan sözlü konuşmadır. İnsan kalbinin Allah'la konuşması, O'nun nimetini ve yardımını istemesidir. Bu, aşağıdan yukarıya (yani kuldun Allah'a) doğru olan bir sözlü haberleşme çeşididir. Bu bağlamda namaz da, aşağıdan yukarı doğru olan sözlü haberleşme şeklidir.⁸⁰

Kur'an, yalnız ve yalnız Allah'a ibadet ve duayı öngörmektedir.⁸¹ “De ki, hiç kuşkusuz ben, Rabbime dua ederim ve hiç kimseyi O'na/duaya ortak yapmam.”⁸²

“...Sadece ve sadece O'na dua ederim, sadece ve sadece O'nadır varış ve yöneliş.”⁸³

Dua—ister ferdi olsun ister içtimai-insanoğlunun kendisine bir cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve iştiağın bir ifadesidir. İnsanın ibadeti de bir nevi duadır. Bu sebeple insan, dua edebildiği nispetle Allah'la iç içedir.⁸⁴

⁷⁸ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1997, s.92

⁷⁹ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V.Y., Ankara, 1996, s.212

⁸⁰ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.185

⁸¹ 1/ Fatıha: 5; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/12

⁸² 72/Cin: 20; Dua ile ilgili ayetler için bakınız; Muhammed Fuad Abdülbaki, *El-Mü'cemü'l-Müfrehes Li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1994, s.326-330

⁸³ 13/Ra'd : 36; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/249-250

Dua, kalbin Allah ile konuşmasıdır. Ancak, insan kalbi yüksek bir duruma geldiği zaman dua olabilir. Bu bağlamda dua, fani maddeden mana sonsuzluğuna doğru bir sıçrayışı ifade eder.⁸⁵

Dua, Hz. Adem'den günümüze kadar farklı boyutlarda karşılaştığımız yöneliş, yakarış, sığınma, yalvarma, isteme, dilekte bulunma olayıdır. Kur'ân'a göre dua, sadece sıkıntılar anında yapılmaz, her halükarda yapılmalıdır.⁸⁶ Duadan sonraki eylemler de önem arz etmektedir. Eğer duanın ardından ona uygun bir eylem gerçekleştirilmiyorsa sadece sözlü duanın bir faydasının olmayacağı aşikardır. Bu anlamda insanların, üzerlerine düşen sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir. Dualar, belaların define ve ilahi rahmetin celbine sebep olabilir.⁸⁷

Kur'ân, duanın her zaman ve şartta yaşatılması gerektiğini öngörür. Sıkıntılı ve zor zamanlarda duayı yaşayıp refah ve mutluluk zamanlarında bırakmayı da kınar, böyle bir tavır da insan onuruyla bağdaştırmamaktadır.⁸⁸

Kur'ân'da duanın yalnızca Allah'a ve direkt olarak yapılması istenmiştir. Çünkü Allah'tan başka tapılan tanrılar hiçbir surette yapılan ibadet ve yakarışlara cevap veremezler. Çünkü onlar; sahte tanrılardır, işitmezler, duymazlar. Dolayısıyla cevap da veremezler.⁸⁹

Gerçek dua ve yakarış, sadece Allah'adır ve O'na olmalıdır. Yoksa sahte tanrılara yapılan ibadet ve dualar boşa gitmektedir.⁹⁰ Burada göz önünde bulundurulması gereken husus, duada iki şuurlu egonun varlığıdır. Kur'ân bu nokta üzerinde dururken şuursuz ve cansız maddelere yakarmanın karanlığa teslim olmak olduğunu ifade eder.

“Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kim olabilir. Oysa onlar, bunların yalvardıklarından habersizdirler.”⁹¹

Yaşar Nuri Öztürk, duayı sadece Allah'a özgü kılmanın üç temel anlamı olduğunu söyler:

a) Allah'tan başkasını yakarış mercii olarak seçmemek.

---

⁸⁴ Cebeci, Lütfullah, *Kur'ân'da Şer Problemi*, Akçağ Yay., Ankara, 1985, s.185

⁸⁵ Şeriati, Ali, *Dua*, Birleşik Yay, Çev: M. Akif Ak, İstanbul, 1996, s.7; Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, Çev: Sofî Huri, Celtüt Matbaası, İstanbul, 1964, s. 106

⁸⁶ İçyer, Yalçın, *Kur'ân-ı Kerim'deki Dualar ve Ortamlar*, Denge Yay, İstanbul, 1996, Sayı 7, s.161

⁸⁷ Cebeci, *Kur'ân'da Şer Problemi*, s.191

⁸⁸ 10/ Yunus: 12; 39/Zümer: 49; 27/Neml: 62; Özsoy, Ömer, *Sünnetullah: Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yay., Ankara, 1999, s.161,162; İbn Teymiyye, *Allah ile Kul Arasında Vasıta ve Kulluk*, Kazdal Yay, İstanbul, 1969, s.57

⁸⁹ 35/Fâtır: 14; Nesefî, *Tefsir*, 3/337

⁹⁰ 13/Ra'd: 14; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/231-232; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/132-133

⁹¹ 46/Ahkaf: 5; 30/Rum: 52; 35/Fâtır: 14; 13/Ra'd: 14

- b) Allah'a duada Allah dışında bir varlığı aracı yapmamak.
- c) Duada niyabet (yani vekalet) verme yoluna gitmemek.⁹²

Bizim de kanaatimiz aynı yöndedir. Bununla beraber duada aslolan mütevazilik, samimiyet, içtenlik ve bilinçtir. Allah, hangi ismiyle çağırılırsa çağırılınsın duaya karşılık verir. Çünkü O, insana şah damarından daha yakındır.⁹³ Samimi, boynu bükük, sessiz, gizli ve ürpererek yapılan duanın kabulü de yaratıcının garantisi altındadır.

“...Bana dua edin, duanızı kabul edeyim...”⁹⁴

Allah'ın, insanların yaptığı duaya cevap verişine Kur'ân'da isticabe denir. Yani, tam cevap verme”, “cevaba hazır olma” demektir.⁹⁵ Dua kavramı, isticabe ile karşılıklı ilişki halindedir. Dua genellikle sözlü, isticabe ise filidir.⁹⁶ Anlaşılan o ki duadaki kelimeler, insanın herhangi bir anındaki kişisel duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır. İnsanın duada söyledikleri, içindeki fikirleridir. O, o esnada içinden geleni söyler.

Allah'ın azabının gelmesi veya kıyametin kopması gibi olağanüstü durumların vuku bulmasında insanların yönelerek dua edip yalvaracakları yegane gücün Allah olduğu açıktır.⁹⁷ Zira, şuurlu bir varlık olan insanın duasına cevap verecek ego da yine yaratıcı olan güç olan Allah'tır.⁹⁸

İnsanın bilinçli ve samimi duasına Allah'ın vereceği karşılık ve değeri İbn Kesir, Hz. Peygamberin şu şekilde ifade ettiğine dair rivayeti tefsirine almıştır. İmam Enes b. Malik'ten Resülullah'ın şöyle buyurduğu nakledilir. “Allah azze ve celle der ki: Ey Ademoğlu! Eğer sen beni kendi nefsinde zikredersen, ben de seni kendi nefsimde zikrederim. Eğer sen beni, bir topluluk huzurunda zikredersen ben de seni meleklerden bir topluluk huzurunda zikrederim. Veya onlardan daha hayırlı bir topluluk huzurunda zikrederim. Sen bana bir karış yaklaşırsan, ben sana bir arşın yaklaşırım. Sen bana yürüyerek gelersen ben sana koşarak gelirim.”⁹⁹

Buraya kadar olan anlatım ve ifadelerden anlaşılan, duanın tam samimi bir hava ve şuurla yapılması gerektiğidir. Çünkü, ancak bu şekilde ve devamlı olarak yapılan dua kabul görecektir ve karşılığını bulacaktır. Yoksa, şuarsuz ve Allah'tan başka bir varlığa yapılacak dua hem kabul olmayacak hem de kişinin amellerinin boşa gitmesine vesile olacaktır.

⁹² Öztürk, Yaşar Nuri, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 2000, s.176

⁹³ 17/İsrâ: 110; 7/A'râf: 55; 50/Kaf: 6; 2/Bakara: 186

⁹⁴ 40/Mü'min: 60; 7/A'râf: 55-56; 40/Mü'min: 14,65

⁹⁵ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.247-248

⁹⁶ 40/Mü'min: 60; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 5/157-158

⁹⁷ 6/En'âm: 40,41; Bursevî, *Rûhu'l-Bey'ân*, 1/631

⁹⁸ 3/Âli-İmran: 38; 14/İbrahim: 39

⁹⁹ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim*, 1/196

4) Şükür

Allah'ın insanoğluna tabiattaki bütün nimetleri emrine vermiş olması üzerine, insanın yaratıcısını unutmaması elbette düşünülemez. Şüphesiz her nimete karşı bir teşekkür tavrı ortaya konmalıdır. Bu açıdan insanın, kendisine ulaşan nimeti düşünmesi ve bunu bir takım dış belirtilerle ortaya koyması eylemine şükür denilmektedir.¹⁰⁰ Şükür, mutlaka elde edilen bir nimet karşılığında ve samimiyetle yapılmaktadır.

“...İnsana, faydalanması için yarattığı organlar sebebiyle şükretmek düşer...”¹⁰¹

“...Gece ile gündüzün birbiri ardına gelmesinden dolayı şükretmek gerekir.”¹⁰² Çünkü “...O, geceyi insanın dinlenmesi, gündüzü de çalışıp geçimini temin edip sürdürmesi için yaratmıştır...”¹⁰³

“...Allah'ı bırakıp başka şeylere tapmayın ve onlardan rızık istemeyin, Allah'tan başka size rızık veren olamaz. Onun için Allah'a şükredin. Çünkü O'na döndürüleceksiniz...”¹⁰⁴ “Her şeyi insanın emrine veren Allah, denizi de onun emrine vermiştir ve insanoğlu bundan faydalanmaktadır. İnsanın bu lütfâ şükretmesi gerekir.”¹⁰⁵

Kur'an'ın üzerinde durduğu ve ayetlerden anlaşılan şükür, Allah'ın insana yaptığı iyiliğin insan tarafından karşılığıdır. Bunu Allah şu şekilde ifadelendirmektedir: “Ey inananlar, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yiyin, Allah'a tapıyorsanız, O'na şükredin.”¹⁰⁶

“...İsteyene dünyayı, isteyene ahireti veririz. Kim de şükrederse nimetlere karşı O'na o şükürünün karşılığını mutlaka veririz.”¹⁰⁷

Kur'ân-ı Kerîm nazarında şükür tek yanlı değildir, karşılıklıdır. Allah'ın kendisine verdiği nimet ve ikramlara karşı şükredene Allah da mukabele eder. Yani Allah-insan ideal ilişki biçiminin gerçekleşmesi de budur.

“.....Her kim kendi arzusu ile iyilik yaparsa bilsin ki; Allah, ona karşılığını verir.”¹⁰⁸ “Bu, sizin çalışmanıza karşılık mükafat olarak verilmiştir.”¹⁰⁹

¹⁰⁰ Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s.556

¹⁰¹ 23/Mü'minûn: 78; ayrıca bkz: 32/Secde:9; 67/Mülk: 23

¹⁰² 25/Furkan: 62; Neseî, *Tefsir*, 3/173-174

¹⁰³ 40/Mü'min: 61; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/171

¹⁰⁴ 29/Ankebût: 17; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/216

¹⁰⁵ 45/Câsiye: 12; Neseî, *Tefsir*, 4/135

¹⁰⁶ 2/Bakara: 172; Bursevî, *Rûhu'l-Bey'an*, 1/187

¹⁰⁷ 3/Âli-İmran: 145; Bursevî, *Rûhu'l-Bey'an*, 1/374

İnsanın özelliklerinden biri de nimetlere karşı şükretmektir. Ancak, insanların çok azının şükrettiğini ifade eden ayetler de vardır.¹¹⁰

Şükürün eda edilip yerine getirilmesi üç yolla gerçekleşmektedir:

- a) Düşünce yolu: Nimetlerin sahibi olan Allah'ı düşünmek.
- b) Dil yolu: Allah'ı dil ile anmak, zikretmek.
- c) Aksiyon yolu: Allah'ın emirlerini yerine getirmek, kullarını o nimetlerden yararlandırmak.¹¹¹

Kur'ân, şükürü yerine getirmenin yolunun aksiyon (eylem) ve hizmet sergilemek olduğunu açıkça belirtmektedir:

“...Ey Davut ailesi! Şükür olarak amel sergileyin; fakat kulların içinde bu anlamda şükredenler çok azdır.”¹¹²

Allah, insana şükretmenin karşılığı olarak affedilmeyi ikram olarak sunmaktadır. “Belki geçmişinizi bırakıp da Allah'a güvenerek şükredersiniz. O da sizi affeder.”¹¹³

Şükür, bir bakıma fırsat olarak değerlendirilmektedir. İnkârcıların bile belki şükrederler diye yeniden yaratılma gerekçesi de Kur'ân'da anlatılmıştır.¹¹⁴

Allah, insanoğlunun olumsuz davranışlar göstereceğini bildiği için sürekli uyarıda bulunmaktadır:

“Allah, inanıp şükreden kimseye azap etmez, onun yaptıklarını iyi bilir.”¹¹⁵ Yeryüzünde zayıf olup da Allah'ın yardımıyla güçlenenlerin ve rızıklananların Allah'ı unutmayıp O'na şükretmeleri gerekmektedir.¹¹⁶

Kur'ân'da şükürün karşılığı olarak inkâr ve küfürden bahsedilir. Dini olsun olmasın; nankörlük, birinin yaptığı iyiliğe insanın cevap vermemesi demektir. Nimet ister dini olsun, ister dünyevi olsun nankörlüğün bu niteliği aynıdır. Nankörlüğe sebep, insanın tabiatıdır.¹¹⁷ Kafir; gerçeği örten, nimeti saklayıp inkâr eden kişi demektir. Yaratıcının en büyük nimetleri

---

¹⁰⁸ 2/Bakara: 158; Bursevî, *Rûhu'l-Bey'ân*, 1/178

¹⁰⁹ 76//İnsan: 22; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/661

¹¹⁰ 2/Bakara: 243; 10/Yûnus: 60; 12/Yusuf: 38

¹¹¹ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.557

¹¹² 34/Sebe: 13; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/354

¹¹³ 2/Bakara: 52

¹¹⁴ 2/Bakara: 56; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 1/77

¹¹⁵ 4/Nisâ: 147; Bursevî, *Rûhu'l-Bey'ân*, 1/509

¹¹⁶ 8/Enfâl: 26; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/206

¹¹⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.296

olan Allah ile diyalog, peygamberlik v.s.'yi saklamak veya görmezlikten gelmek, kâfirliğin en berbat şeklidir.¹¹⁸

Nimetlere karşı olan nankörlük (küfrân-ı nimet), nimetin eksilmesine ve azaba sebep olmaktadır. Küfrün zıddı olan şükür ise, nimetlerde artışa yol açmaktadır. Birçok ayet-i kerime buna vurgu yapmaktadır:

“Eğer şükrederseniz artırırım; eğer küfrana giderseniz azabım çok acıklıdır.”¹¹⁹

Nitekim şükürü ifa etmeyen ve nimetlere karşı nankör olan Sebe halkını (Hz. Süleyman'ın kavmi) Allah, üzerlerine Arîm Seli göndererek nimetini geri almış ve onları bu şekilde cezalandırmıştır.¹²⁰

Kur'ân'a göre küfrün en sık görülen şekli, insanın nimetleri inkârı, yani nankörlüğüdür. Dolayısıyla Kur'ân, insanın bu yanını ifadelendirirken, nankörlüğünü onun yaratılışında bulunan negativite halinde belirliyor. Ve insana küfür kökünden türeyen “kefûr” (çok nankör) kelimesini de sıfat olarak kullanıyor:

“...Şu bir gerçek ki insan, açık ve ileri derecede bir nankördür.”¹²¹

Küfrün her türünde nankörlükle yalanlamanın beraber bulunduğu da şüphe götürmez bir gerçektir.¹²² Allah nankörleri, gerçeği örtenleri sevmemektedir. Ve onların şeytandan başka dostları yoktur.¹²³ Ayrıca nankör sıfatı, şeytanın da değişmez sıfatlarından biridir.¹²⁴

Küfre sapanların lehine hiçbir şey olmayacak ve onlar bu imtihan yarışını da asla kazanamayacaklardır. Amelleri silinecek, duaları da karanlıktan öte bir şey getirmeyecektir.¹²⁵ Çünkü onlar; bir kuruntu, bir kasılma, bir büyüklük psikozu içine girmektedirler.¹²⁶ Bu sebeple Kur'ân, Allah'ın önce inanıp da sonra inkâr eden bir kavme hidayet vermeyeceğini bildirmiştir.¹²⁷ Çünkü onlar, gerçekten¹²⁸ ve açıkça¹²⁹ nankörlük (inkâr) illetine düşmüşlerdir.

¹¹⁸ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.332 - 333

¹¹⁹ 14/İbrahim: 7; 27/Neml: 40; 31/Lokman: 12

¹²⁰ 34/Sebe: 17

¹²¹ 22/Hac: 66; 43/Zuhuruf: 15; 14/İbrahim: 34; 31/Lokman: 32; 35/Fâtır: 35; 42/Şûrâ: 48

¹²² 84/İnşikâk: 22; 85/Bürûc: 19; 57/Hadîd: 19; 64/Teğâbun: 10

¹²³ 2/Bakara: 257; Bursevî, *Rûhu'l-Bey'ân*, 2/421

¹²⁴ 17/İsrâ: 27; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 3/103

¹²⁵ 3/Âli-İmran: 178; 8/Enfâl: 59; 24/Nur: 57; 14/İbrahim: 18; 13/Ra'd: 14

¹²⁶ 38/Sâd: 2; 67/Mülk: 20

¹²⁷ 3/Âli-İmran: 86; Neseî, *Tefsîr*, 1/168

¹²⁸ 100/Âdiyât: 6; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 4/471

¹²⁹ 43/Zuhuruf: 15; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/234

Allah verdiği nimetlere şükredenleri yüceltirken, nimetine karşı nankörlük içinde olanlara karşı da tavrını şiddetle ortaya koymuştur. Şükredenleri kendisinin dostu olarak görürken, inkâr edenlerin dostluğunu kabul etmemiştir.¹³⁰ Üstelik onları sevmediğini de bildirmiş ve kalplerine de korkuyu yerleştirmiştir.¹³¹

Allah'ın dost olarak görmediği ve reddettiği kimseleri mü'minlerin de dost edinmemesi gerekir. "Onlar, ancak birbirlerine dost olur; mü'minlere değil."¹³² Onları sadece dost edinmemenin yanısıra onlara arka çıkma, destek verme yönüne de asla gidilmemelidir.¹³³ Hatta, onlarla mücadele etmek–hatta şiddete başvurmak bile gerektiği–açıkça ifadesini bulmaktadır.¹³⁴ Çünkü onlar, düşmanlığa müstahaktır ve zalimlerin kendileridir.¹³⁵

Şimdi Kur'ân'ın bu şekilde anlattığı münkirin başka bir yönü de onların nimetlerden faydalanıp yemede hayvanlar gibi olduğu da açıkça gerçekten nasıl bir tutumla muamele görmeleri gerektiği açısından önem arz etmektedir.¹³⁶ Artık onlar, doğruyu göremezler; çünkü kalpleri mühürlenmiş, hakkı görmekten uzaklaşmışlardır.¹³⁷ Onlar sağır, dilsiz ve körler olmuşlardır.¹³⁸

Bütün uyarılara rağmen Allah'a ve nimetlerine şükretmeyen insanlar için gerçekten de kötü bir son olan Cehennem ateşinden başka varacakları yer yoktur. Kötü bir son olan Cehennem¹³⁹, ki orada ne tam ölecekler ne de azapları hafifletilecek; aksine orası azabı tadıp duracakları yer olacaktır.¹⁴⁰

Çünkü Allah hiçbir kimsenin ne şükrüne muhtaç, ne de nankörün hidayet bulmasına. "...Kim şükrederse kendine, kim de kötülük (nankörlük) ederse bilmeli ki Allah muhtaç değildir."¹⁴¹

Ölüme ve ahirete inanan bir müminin gerçekten dünyada geçimlik de olsa inancına ve yaşantısına saygı duymayan, Allah'a karşı sürekli inkârla karşı duran; aksine zulme ve kibirle büyülenmeye kalkışanları dost olarak görmemesi gerekmektedir. Kur'ân'ın direktifleri bu

---

¹³⁰ 47/Muhammed: 11; 2/Bakara: 89-90; 16/Nahl: 106; 2/Bakara: 98; 3/Âli-İmran:176

¹³¹ 3/Âli-İmran: 32, 151; 2/Bakara: 276; 30/Rûm: 44

¹³² 4/Nisâ: 139,144; 3/Âli-İmran: 28; 8/Enfâl: 73

¹³³ 28/Kasas: 86

¹³⁴ 25/Furkan: 52; 9/Tevbe: 73; 48/Fetih: 29

¹³⁵ 2/Bakara: 254

¹³⁶ 14/İbrahim: 28; 47/Muhammed: 12; 5/Mâide: 57; 3/Âli-İmran: 149

¹³⁷ 2/Bakara: 6-10; 7/A'râf: 104; 63/Münâfikûn: 3

¹³⁸ 2/Bakara: 171

¹³⁹ 3/Âli-İmran: 196

¹⁴⁰ 35/Fâtır: 36

¹⁴¹ 31/Lokman: 12

yöndedir. Öyle ki, bizzat mücadeleyi bile öngörmektedir. Şu halde, zulmün bekasına ve idamesine gerçek şükür ehli hiçbir insan sessiz kalmamalıdır.

5) En Güzel Örnek Hz. Peygamber'e Tabi Olmak

Bütün insanlığa rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber, peygamberlik zincirinin aynı zamanda son halkasını oluşturmaktadır.¹⁴² Ancak, Hz. Peygamber'in alemlere rahmet olması, kendi çağında yaşayan ve O'ndan sonra gelen tüm insanlık ailesini de kapsamaktadır. Kendisine vahiy ulaşıp da onun ışığıyla aydınlananlar için O, bilfiil rahmet; kendisine henüz vahiy ulaşmamış olanlar içinse bilkuvve (potansiyel) bir rahmettir.¹⁴³ Böyle bir peygamberin tüm insanlığa gönderilmesi normaldir. Zira Kur'ân vahyi tüm insanlığa gönderilmiş, ilahi bir mesajdır. Hz. Peygamberin elçiliği de dil, soy, ırk, renk, coğrafya, kültür farklılığı demeden tüm insanlığı kapsamaktadır.¹⁴⁴

Kur'ân, "Allah'a ve ahiret gününe kavuşmaya inanan ve Allah'ı çok anan kimseler için Allah'ın elçisinde güzel örnekler vardır."¹⁴⁵ müjdesini vermektedir. Güzel örnekten kasıt, güzel davranışlardır. Dolayısıyla bu ifadeden, mü'minlerin bu sebeple Resûlullah'ın sünnetine tabi olmaları ve onu hayata geçirmeleri gerektiği anlamı çıkmaktadır. Bu da, onlar için kurtuluş vesilesi ve ilahi rahmete mazhar olur.¹⁴⁶ Esasen burada, Hz. Peygamber'in öne çıkan en büyük hasleti savaşta (özellikle Uhud'da) sabır ve metanetli olarak şiddetlere karşı göğüs germesidir. Durumundan hiçbir zaman da şikayetçi olmamıştır.¹⁴⁷

Şu husus hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Müslüman olduğunu iddia eden birisinin, öncelikle yaratanın birliğine inanması, ahlâkı yükseltmek, fert ve cemiyetlere saadet kapılarını açmak için Allah tarafından memur edilmiş olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini kabul ve itiraf etmesi olmalıdır. Bu, beşerin saadeti için en birinci şarttır.¹⁴⁸

Şimdi, son peygamber olan Hz. Muhammed'in doğal olarak en güzel ahlâka ve kişiliğe de sahip olması gerekmektedir. Allah, din binasını Hz. Peygamber'in şahsında doğal ahlâk üzerine inşa etmiştir. İslâmiyet, insaniyet üzerine bina edilmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber'in

¹⁴² 33/Ahzâb: 40; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/120-121

¹⁴³ İslâmoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed*, Denge Yay., İstanbul, 2001, s.230

¹⁴⁴ 7/A'râf: 158; Bursevî, *Rûhu'l-Be'ân*, 1/783-784

¹⁴⁵ 33/Ahzâb: 21; Neseî, *Tefsir*, 2/299

¹⁴⁶ Bkz: Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, 11/4410

¹⁴⁷ Akseki, *İslâm Dini*, s.100

¹⁴⁸ 68/Kalem: 4; Neseî, *Tefsir*, 4/279

ahlâkı Kur'ân tarafından övüldüğünde¹⁴⁹, O'nun karakteri üzerinde vahyin izleri henüz oluşmamıştı. O'nun ahlâkı, fitratın bir ürünüydü. O fitratını korumuş ve korunmuştu.¹⁵⁰ Gerçekten de Hz. Peygamber'in ahlâkı demek, Kur'ân'ın bütün prensiplerini hayatına tatbik etmesi, sonra bunu da insanlara tebliğ etmesi bunun en güzel ifadesidir. Zaten sünnet de, Hz. Peygamberin Kur'ân'ı yaşaması demektir. Bunu M.Watt şu ifadelerle dile getirmektedir: “Hz. Muhammed'in çağdaşları onda hiçbir ahlâki kusur göremediler.”¹⁵¹ diyerek O'nun mükemmel bir ahlâka sahip olduğunu vurgulamıştır. Buradan şunu çıkarabilmemiz zor değildir. Hz. Peygamberin ahlâkı tamamen peygamber olduktan sonra oluşmamış, aksine peygamber olmadan önce O, bu yüce ahlâkın büyük bir kısmına sahipti. Zira O, “emin” olarak tanınmıştı. Bu, Kur'ân'ın tanıklığı ve vurgusudur. Bu konuda O'nun tarihe geçmiş bir şahsiyet olduğu şüphesizdir.

Yüce bir şahsiyet olan Hz.Peygamber'in bilinmesi gereken en önemli yönü, şüphesiz O'nun bir beşer –yani insan– olmasıdır. Zira Kur'ân'da Hz. Peygamber'in bu yönü hiçbir zaman ihmal edilmemiş, aksine sürekli buna vurgu yapılmıştır. Sonra onun gönderildiği toplum için çok şefkatli, merhametli olduğu üzerinde durulmuştur. Muhatap olduğu insanları ebedi kurtuluşa çağırması, belaya düşenlerin durumu da O'nu çok üzmüştür.¹⁵²

Hz. Peygamber'i anlamamızın ve O'nu örnek almanın başta gelen şartı şüphesiz O'nu bir beşer olarak ele almaktır. Zira Hıristiyanların Hz. İsa'ya yakıştırdıkları gibi bazı insanüstü vasıflarla anlamaya çalışırsak, O'nu asla anlayamayız. Ve bizim için örnek de olamaz.¹⁵³ Dolayısıyla bir mü'min, Hz. Peygamberin normal bir insan olduğunu, sadece farklı olarak kendisine vahiy geldiğini bilmelidir. Kur'ân, bizzat buna vurgu yapmaktadır.¹⁵⁴ Hz. Peygamber bu yönleriyle ele alınırsa model olur. Nitekim Kur'ân, bunu şu ifadelerle izah etmiştir: “İşte böylece sizin dengeli bir ümmet olmanızı istedik ki, insanlığa örnek ve model olasınız ve Rasül de size örnek ve model olsun.”¹⁵⁵

Hz.Peygamber'in örnek alınacak eyleminin amacı bilinmeden O'nu örnek edinmek doğru değildir. Gazali'nin bu konudaki ifadesi çok yerinde görünmektedir. “Biz O'na

¹⁴⁹ Buhâri, Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-Müfred*, Tah: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Daru'l-Beşâir, Beyrut, 1989, s.22; İslâmoğlu, *Üç Muhammed*, s.225,

¹⁵⁰ Watt, Montgomery, *Hz. Muhammed*, Terc: H. Örs, İstanbul, 1963, s.37

¹⁵¹ 9/Tevbe: 128; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 2/333-334

¹⁵² Kılıç, *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*, s.116

¹⁵³ 41/Fussilet: 6; 18/Kehf: 110

¹⁵⁴ 2/Bakara: 143; Ayrıca bkz: Kırca, Celal, “Kur'ân-ı Kerim'e Göre Hz. Muhammed”, *İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği* (Kutlu Doğum IV), T.D.V.Y., Ankara, 1995, s.4-7

¹⁵⁵ Gazali, Ebu Hamid, *el-Mustasfa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, 2/218; İslâmoğlu, *Üç Muhammed*, s.236-238; Güngör, Mevlüt, “Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer”, *Kur'ân Araştırmaları 2*, Kur'ân Kitaplığı, İst., 1996, s. 19

benzemekle değil, O'nu örnek edinmekle emrolunduk. O'nun yaptığı gibi değil, O'nun buyruk ve ilkelerine uymakla örnek alınır. O'nun beşeri faaliyetlerini örneklik misyonuna katmamız doğru değildir. Bu olsa olsa taklit olur.” diyerek örneklik sınırını belirtmiştir.¹⁵⁶

Beşer olan bir peygamberin tek görevi de, o zaman mü'minlere Allah'ın büyük lütfunu müjdelemek ve haber vermekten başka bir şey değildir.¹⁵⁷ Bu temel misyonun yanında, insana ve insanlığa faydalı olan işleri yapmak ve tavsiye etmek; boş işlerden yüz çevirmek, emanete riayet etmek, verdiği sözde durmak,¹⁵⁸ hakkı hak edene vermek, karşılıksız yardım etmek, kötülüğü iyilikle savmak¹⁵⁹; alçak gönüllü olmak ve cahilleri muhatap almamak¹⁶⁰ da Hz. Peygamber'in sorumlu olduğu hususlardır.

Burada şu gerçeği ifade etmemiz gerekmektedir ki Allah, Peygamberini bu zor tebliğ görevinde uyararak onun zorluğunu bildirmiş ve “Bu durum karşısında üzülmeye, senden önceki peygamberler de yalanlandı ve zor durumda kaldılar.”¹⁶¹ diyerek sabrı ve kararlılığı tavsiye etmiştir. İnkâr ve zulüm karşısında O'ndan müjdeleme ve uyarmaya devam etmesini istemiş, yardımcısının Allah olacağını da ifade etmiştir.

Yine tebliğ vazifesinden çıkarılacak bir sonuç da şüphesiz Hz. Peygamber'in aldığı görevi hakkaniyetle yerine getirmesi ve bu konuda hiçbir kimseye zorlamada bulunmamış olmasıdır.¹⁶² O, şahid, müjdeleyici ve uyarıcı¹⁶³, bir de rahmet olarak¹⁶⁴ gönderilmiştir. Ve artık başka bir peygamber de gelmeyecektir.¹⁶⁵

Hz. Peygamberi diğer peygamberlerden ayıran ve üstün kılan fark, Kur'ân vahyini diğer vahiylerden ayıran farktır. O da, bütün insanlığı muhatap alan bir mesajla geldiği için bütün alemlere rahmet olma farkıdır. Yani Kur'ân, kendisinden önceki ilahi mesajların özünü içerisinde toplayan ve onlara hakem olan zirve idi. Hz. Peygamber de kendinden önceki nebiler zincirinin “tac halkası” ve zirvesidir. Bu sonuç hisse dayalı değil, nassa dayalı bir sonuçtur.¹⁶⁶ Burada Kur'ân, şunu da belirtmektedir. O, sadece Hz. Peygamber'i örnek

---

¹⁵⁶ 33/Ahzâb: 47; Nesefî, *Tefsir*, 3/307

¹⁵⁷ 23/Mü'minûn: 4-8

¹⁵⁸ 13/Ra'd: 20-22

¹⁵⁹ 25/Furkan: 63; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/86-87

¹⁶⁰ 35/Fâtır: 23-26

¹⁶¹ 50/Kaf: 45

¹⁶² 33/Ahzâb: 45; Nesefî, *Tefsir*, 3/307

¹⁶³ 25/Furkan: 56; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 3/596

¹⁶⁴ 21/Enbiyâ: 107; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/135

¹⁶⁵ 33/Ahzâb: 39-40

¹⁶⁶ İslâmoğlu, *Üç Muhammed*, s.231; Kayalı, Şaban, “Alemlere Rahmet Hz. Muhammed”, (Kutlu Doğum IV), T.D.V.Y., 1995, Ankara, 1995, s.261

göstermekle kalmıyor, O'nun yanında Hz. İbrahim'i de aynı ifadelerle örnek insan olarak takdim etmektedir:

“Doğrusu İbrahim’de ve O’na uyanlarda sizin için güzel bir örneklik vardır....”¹⁶⁷
Burada Hz. İbrahim’i Hz. Peygamber’e, O’na uyanları da Hz. Peygamberin ümmetine örnek gösteren Kur’ân, aslında Hz. Peygamber’in temel bir misyonuna da atıfta bulunmaktadır. O da “model olma” misyonudur. Kur’ân, Hz. Peygamber’e model şahsiyet olma misyonunu, vahyin inişine şahid olan ilk mü’minlere de “model toplum” olma misyonunu yüklemiştir.

Kur’ân’ın anlattığı şekliyle, Hz. Peygamberin temel misyonu da bilindiğine göre O’na ittiba, Kur’ânî emirle sabittir. Yine aynı şekilde Hz. Peygamber’in ağzından “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve bağışlasın.” ifadesinin “Allah’a ve elçisine itaat edin.”¹⁶⁸ emr-i ilahisiyle tespit edildiği görülmektedir. İnsanlara Allah’ın büyük lütfunu müjdelemekle görevlendirilen ve model olan bir insana karşı da insanların yapması gereken ilk davranış, O’nun şanını yüceltip O’na salat-selam getirmek ve O’na tabi olmaktan başka bir şey olmamalıdır.¹⁶⁹

Kur’ân’ın birçok ayetinde Allah’a ve peygambere inanan ve onlara yardım edenlerin kurtuluşa erecekleri ifade edilmektedir:

“....Peygamber elçiye inanan, O’nu destekleyen, O’na yardım eden ve O’na indirilen ışığa uyan kimseler; işte bunlar kurtulacaklardır.”¹⁷⁰

“....Eğer, O’na itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz....”¹⁷¹

Tebliğci olarak Hz. Peygamber’in vasıfları sayılırken O’nun davetçi ve çevresini aydınlatıcı bir lamba¹⁷² olduğu, hatta O’nun bize bir lütuf ve ikram olduğu¹⁷³ vurgulanmaktadır. Ancak, insanların birçoğunun Hz. Peygamber’in rahmet olmasını bilemeyeceği de belirtilmektedir:

“Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler.”¹⁷⁴

¹⁶⁷ 60/Mümtehine: 4; Nesefî, *Tefsir*, 4/247

¹⁶⁸ 3/Âli-İmran: 31-32

¹⁶⁹ 33/Ahzâb: 56; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/540-541

¹⁷⁰ 7/A’râf: 157; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 1/779-780

¹⁷¹ 24/Nûr: 54; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/36

¹⁷² 33/Ahzâb: 46; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/530

¹⁷³ 3/Âli-İmran: 164; 25/Furkan: 27-28; 2/Bakara: 151; Güngör, “Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in Sünnetine Verdiği Değer”, *Kur’ân Araştırmaları* 2, s.16

¹⁷⁴ 34/Sebe: 28

Allah, Peygambere itaat etmenin Allah'a itaat etmek olduğunu bildirirken; inananların Allah ve Rasülünün çağrısına koşmalarını da emretmektedir. Zira Onların, insana faydalı olan, onu yaşatacak faydalı şeylere çağırdığını belirtir.¹⁷⁵

Yüce Allah, mü'minleri Allah ve Rasülünün verdiği hüküm ve kararlar konusunda da uyarmaktadır. Onların kararlarını kendi istek ve arzuları doğrultusunda yorumlayanları da apaçık bir sapıklığa düşmekle uyarmaktadır:

“Allah ve Rasülü, bir işte hüküm verdiği zaman artık inanmış bir erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasülüne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüştür.”¹⁷⁶

Kur'ân'ın ifadesiyle da Allah ve Peygamber'e itaat etmememin, O'nu örnek almamanın ve O'na tabi olmamanın kişinin amellerini boşa çıkaracağı¹⁷⁷; Allah ve elçisini incitenlerin, onların hoşlanmayacağı fiil, tavır ve davranışlarda bulunanların dünya ve ahirette Allah'ın lanetine uğrayacağı¹⁷⁸ altı çizilerek, alçaltıcı bir azaba düçar olacakları¹⁷⁸ gerçeği ortaya konmaktadır.

Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda mekârim-i ahlâk sahibi, her yönüyle mükemmel bir şahsiyet olan “üsve-i hasene” şeklinde bize lutfedilen yüce insanı örnek almamak, inanan bir kimse için felaket olur. Zira O'nun terbiyecisi Allah idi. Ve O, yaşayan bir Kur'ân'dı. İşte O'nu örnek almak, sünnetini şartları ve sınırları zamanın şartlarıyla örtüşen bir tarzda örnek almaktır. Yaptığı her davranışın, fiilin niçin, ne maksatla yaptığı çok iyi öğrenilmelidir. Hepimiz bundan ümmet olarak sorumluyuz, mesulüz.

6) Allah'ın Dinini Tebliğ Etmek

Tebliğ, bülüğ ve belağ kökünden türemiş bir kelimedir. Bir maksat veya hedefin en ileri noktasına ulaşmak anlamı vardır. Bir gayeyi, bir ideyi ulaştırılabilecek en ileri noktaya zaman ve mekan bakımından ulaştırmaktır.

Kur'ân tebliğinden maksat ise, vahyin mesajını insana ulaştırmaktır. Mesajın sahibi Allah, aracı ve taşıyıcı peygamberler ve onları izleyenler, muhatap ise insandır.

---

¹⁷⁵ 8/Enfâl: 24

¹⁷⁶ 33/Ahzâb: 36; Nesefî, *Tefsir*, 3/303-304

¹⁷⁷ 47/Muhammed: 33

¹⁷⁸ 33/Ahzâb: 57; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 4/455

Bir emr-i bi'l-ma'ruf hareketi olan irşad (tebliğ), insanın hak ve doğru bildiğini başkasına da duyurması, bulduğuna inandığı mutluluğa başkasını da ortak etmek istemesi demek olup ahlâken de güzel bir davranıştır.¹⁷⁹

İlahi mesajı eksiksiz iletme anlamına gelen tebliğ, peygamberlerin sorumlu tutulacakları ilk ve önemli husustur.

“İmdi eğer peygamberden yüz çevirirseniz, iyi bilin ki O, yalnız kendi görevinden sorumlu tutulacak, siz de kendi yükümlülüklerinizden sorumlu tutulacaksınız. Eğer O’na itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Sonuçta Rasüle düşen görev, yalnızca mesajı açık ve net olarak duyurmaktır.”¹⁸⁰ Tebliğ, Kur’ân ifadesiyle bir peygamberin temel yükümlülüklerinden ve niteliklerinden biridir. Bunu yapmayan nebi, görevini ihmal etmiştir.¹⁸¹ Dolayısıyla bütün peygamberler, tebliğ görevlerini yerine getirmişlerdir. Ancak, bunu yaparken insanların uyması zorunluluğunu istememişler, onları zorlamamışlardır.¹⁸²

Sabır ve merhamet, tebliğin hedefine varmasında en önemli unsurlar olmaktadır. Çünkü tebliğatin insanlığa ulaştırılması en ileri anlamda sabır, fedakarlık, feragat, hoşgörü, yumuşaklık, merhamet ve kaynaşmayı gerekli kılmaktadır. Bütün peygamberler, şüphesiz bu nitelikleri haizdi. Tebliğde zorlamanın olmadığını Allah emrederken, Hz. Peygamber’i sanki bu konuda azarlar şekilde uyarmaktadır:

“Sen insanları, imana girmeleri için zor ve baskıya mı maruz bırakacaksın. Eğer Rabbin isteseydi yeryüzündekilerin hepsi inanırlardı.”¹⁸³

Tebliğde esas olan, doğru ve güzeli insanlığa ulaştırmak olduğu için, bu mesaj bütün insanlığa rahmet üzere ulaştırılacaktır. Bu itibarla tebliğin, Muhammedî ve rahmet olmasını Allah şu şekilde ifade etmektedir:

“Dinde ikrah (zorlama, cebir, baskı ve şiddet) yoktur. Şu bir gerçek ki iyi ile kötü, güzel ile çirkin birbirinden ayrılmıştır...”¹⁸⁴ Kur’ân’ın son peygamberi alemlere rahmet olarak tanıtması/göndermesi de tebliğde merhamet unsurunun önemini göstermesi açısından göz önünde tutulmalıdır.¹⁸⁵

---

¹⁷⁹ Demir, *İslâm Ahlâkı*, s.74

¹⁸⁰ 24/Nûr: 54; Ayrıca Hz. Peygamberin tebliğ etmesi gerektiği konular için bkz: Kırca, "Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Hz. Muhammed" (Kutlu Doğum IV), s.3

¹⁸¹ 5/Mâide: 67; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/645-646

¹⁸² 33/Ahzâb: 39; 7/A'râf: 62, 68; 6/En'âm: 107; 42/Şûrâ: 48

¹⁸³ 10/Yûnus: 99; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vîl*, 2/372

¹⁸⁴ 2/Bakara: 256; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/299

¹⁸⁵ 21/Enbiyâ: 107; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/467

Hız. Peygamber'in rahmet olması ve tebliğde son halkayı oluşturması, O'nun üzerine düşen sorumluluğunu daha da artırmaktadır. Bu açıdan tebliğ görevinin ağırlığını Hz. Peygamber'e en açık şekilde bildiren ayetin mevcut olduğu sure, Hûd Suresi'dir. Çünkü, "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol." ayeti bu surede olup tebliğ ve risaletin ağır sorumluluğunu ifade etmektedir. Hatta peygamberimizin "Hud Suresi beni ihtiyarlattı." şeklinde bu sureye atıfta bulunduğu ve bu ayet için söylediği ihtimali güçlüdür. Müfessirlerimizin büyük bir kısmı bu ayete vurgu yapmaktadırlar.¹⁸⁶ Zira Allah, insanı şeriat (din) sınırları dışına çıkmaktan ve kibirlenmekten bu ayetle nehyetmektedir. Hz. Peygamberle birlikte şirkten ve küfürden tövbe edip iman edenler de uyarılmaktadır.¹⁸⁷

Allah, Rasûlüne tebliğ görevine devam etmesi noktasında sürekli telkinde bulunmaktadır. Zira tebliğin, davetin ve insanlara vaaz etmenin faydalı olduğuna işaret etmiş ve özellikle inananlara karşı bunda fayda olduğunun altını çizmiştir.¹⁸⁸ Burada ayetten anlaşılan o ki, ayet sadece mü'minlere vaaz etmeyi değil, inkârcılara da vaazı istemektedir. Zira nasihat, ya inkârcıların hidayetine sebep olarak mü'min olmalarına, ya da bi'l-fiil mü'min olan kimselerin basiretlerini artırarak faydalı olmaktadır. Çünkü, peygamberlerin gönderiliş sebepleri emr-i ilahiye tebliğ olduğu için nasihat herkese geçerlidir.

Kur'ân, temel düşmanları müşriklerin bile bu uğurda kucaklanmasını ve onlarla da bir yakınlaşmaya gidilmesini emreder. Nitekim Tevbe Suresi 6. ayette bu konuyu açıklamaktadır:

- a) "Müşriklere bile Allah'ın kelamını dinletmek çarelerini ara.
- b) Bu uğurda onlarla yakınlıktan, komşuluktan kaçınma.
- c) Hedefin, vahyin mesajını onlara ulaştırıp dinletmek olsun.
- d) Bil ki onların sapmaları, bilgisizlik yüzündendir.

O halde onlara öğretme, gösterme, tanıtırma imkanlarını ara, bul ve kullan."¹⁸⁹

Kur'ân'ın tebliğ hususunda peygamber ve tebliğciden istediği bazı yöntem ve ilkeler vardır. Peygamberliğin ve risaletin genel/temel prensiplerinden olan tebliğ görevini yaparken dikkat edilmesi ve uyulması gerekli en önemli husus, "hikmet ve güzel öğütle" çağırma.¹⁹⁰

Güzel öğütle ve sevdirerek anlatmanın anlamı, insanların yaratılış gereği tatlı söz ve ifadelerden hoşnut olmalarıdır ki, bunu "Tatlı söz yılanı bile deliğinden çıkarır." atasözü ile

¹⁸⁶ Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, 6/2438

¹⁸⁷ Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, 6/2439

¹⁸⁸ 51/Zâriyât: 55; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 5/521

¹⁸⁹ 9/Tevbe: 6; Ayrıca bkz: Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1/347

¹⁹⁰ 16/Nahl: 125; Neseî, *Tefsir*, 2/304-305

daha da açık izah etmemiz mümkündür. Hikmet ve güzel öğütle birlikte sabır da vardır. Çünkü burada insanoğlu, aynı zamanda imtihana tabi tutulmaktadır, sabrı ve metaneti ölçülmektedir. Tebliğin yumuşak ve tatlı bir ifade ile yapılmasından kasıt, kırmadan, öfkelenmeden, ezmeden irşad edilmesi; iyinin, güzelin anlatılması esasını getirmektir. Bu konuda Hz. Musa'nın Firavun'a – ki dine azılı düşman- bile giderken şu hitabı (emri) alması bizlere en güzel örnek olmaktadır:

“Ey Musa ve Harun! Firavun'a gidin. O, gerçekten azmıştır. O'na gidin ve kendisine yumuşak, tatlı bir sözle tebliğde bulunun. Umulur ki öğüt alır, yahut Allah korkusu duyar.”¹⁹¹

Hz. Peygamber de insanları dine davet ederken onlara karşı ince ve kibar olmuştur. Yumuşak davranarak, insanların gönül dünyasına hitap etmiştir. Dolayısıyla, tebliğ ettiği prensipleri şahsıyla bütünleştirmiş ve insanların (hatta düşmanların bile) dostluğunu kazanmıştır.¹⁹² Hz. Peygamberin bu üslupla insanların dostluğunu kazanmasının önemine Allah, Kur'ân'da vurguda bulunmaktadır: “O vakit, Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi....”¹⁹³ ayeti üslubun sert ve yumuşak olmasının etkisine işaret etmektedir.

Davette esas olan hususlardan biri de sabırdır. Hz. Peygamber'in bu konuda azılı İslâm düşmanı Ebu Cehil'i İslâm'a davet etme ve kurtulmasına vesile olmak için defaatle kapısına gitmesi ve her gidişinde terslenerek geri çevrilmesini biliyoruz; buna karşın Hz. Peygamber'in usanmadan çağrıya devam etmesini ve sabırla tebliği sürdürmesini de Kur'ân'ın ifadelerinden anlıyoruz..¹⁹⁴

Tebliğde sabır kadar önemli bir husus da ümitsizliğe düşmemektir. Bu konuda Elmalılı A'râf Suresi 164. ayeti açıklarken: “Kötüden sakındırma, herkese son nefesini verinceye kadar farzdır. Ümitsizlik dünyada hiçbir zaman, hiçbir hususta caiz değildir. Her ne kadar insanlar günahkar olurlarsa olsunlar, insanların tövbe ve takvasını arzu ve ümit etmek de bir vazifedir.”¹⁹⁵ demekle tebliğde acziyet içinde olup ümitsizliğe yer vermemek gerektiğini ifade etmektedir.

Tebliğde uyulması ve göz önünde bulunması gereken bir husus da tedriciliktir. Tedricilikten maksat, kişinin yükümlülüklerle sırasıyla hafiften ağır olana doğru (aşağıdan

¹⁹¹ 20/Tâha: 43,44; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*,3/371

¹⁹² 41/Fussilet: 34; Kılıç, *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*, s.140

¹⁹³ 3/Âli-İmran: 159; Nesefî, *Tefsir*, 1/191

¹⁹⁴ 11/Hûd: 112; 42/Şûrâ: 15; 6/En'âm: 71; 15/Hicr: 94; 37/Sâffât: 102; Ayrıca bkz: Hz. Peygamberin tebliğ görevleri ile ilgili; 2/Bakara: 68; 15/Hicr: 65; 16/Nahl: 50; 66/Tahrim: 6.

¹⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/157,158

yukarı doğru) muhatap olmasıdır.¹⁹⁶ Yani insanı derece derece, ağır ağır yükseltmek. Kur'ân, buna bizzat canlı örnektir. Hemen bütün konularda tedricilik sözkonusudur. İçkinin derece derece yasaklanması, buna somut örnektir.

Başka bir husus da, tebliğden herhangi bir menfaatin beklenmemesidir. Kur'ân bu konuda insanları (tebliğciyi) uyarmaktadır. Ve tebliğ ulaştırılan kişiden karşılık beklenmemesini istemektedir.¹⁹⁷ Hz. Peygamber de tebliğinde hiçbir zaman karşılık beklememiş, aksine karşılığı Allah'tan beklemiş, her türlü sevinç ve hüznünü Allah'a bildirmiştir.¹⁹⁸

Şu da unutulmamalı ki Kur'ân, tebliğin engellenmesi, hakkın ve doğrunun anlatılmasının engellenmesi halinde insanlarla mücadele etmeyi ve gerekirse savaşmayı da açık direktifleri arasına almıştır.¹⁹⁹ Hatta Allah, tebliğ yolunda, hak yolunda can verenleri, Kur'ân diliyle ölümsüz olarak ilan etmiştir. Onlara ölümler demenin bile yanlışlığını belirtmiştir.²⁰⁰

Bütün bunlara rağmen, Kur'ân'ın üzerinde durduğu konu şüphesiz tebliğde hürriyetin olmasıdır. Yani, kimseye zorla kabul ettirme gibi bir sorumluluğun olmamasıdır. Zaten dinin temel özü de zorlamanın olmamasıydı. Tebliğin yapılmasına engel çıkarılmaması halinde nebinin, peygamberin çatışma ve çekişmeye gitme hakları yoktur.²⁰¹

Dinin ve hükümlerinin evrenselliği göz önünde bulundurulduğunda, bugün peygamberlerin varisleri olan ulema, ilim adamları ve ehil Allah dostları bu tebliğ görevi ile yükümlüdürler. Her grup, her Müslüman bu vazife ile, hakkın anlatılmasıyla yükümlüdür. Çünkü; bundan kıyamette mutlaka sorguya çekileceğiz. Hiçbir mü'min, bundan kendini müstağni kılamaz.

II. BÖLÜM

İNSAN SOSYAL ÇEVRE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SORUMLULUK

---

¹⁹⁶ 2/Bakara : 219; 5/Mâide: 90-91; Ayrıca bkz: Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1/64

¹⁹⁷ 36/Yâsin: 21; Neseî, *Tefsir*, 2/5

¹⁹⁸ 12/Yusuf: 103-104; 25/Furkan: 56-57; 34/Sebe: 47; 38/Sad: 86-88; 6/En'âm: 90; 52/Tûr: 40; 68/Kalem: 46; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/583

¹⁹⁹ 2/Bakara: 30, 216; 9/Tevbe: 111; 33/Ahzâb: 72; 4/Nisâ: 77; 8/Enfâl: 65; 3/Âli-İmran: 146.

²⁰⁰ 3/Âli-İmran: 20; 5/Mâide: 92,99; 13/Ra'd: 40; 16/Nahl: 35/82; 24/Nûr: 54; 29/Ankebût: 18; 36/Yâsin 17; 46/Ahkaf: 35; 64/Teğâbun:12

²⁰¹ 2/Bakara: 154; 3/Âli-İmran: 169

A-İNANANLARLA OLAN İLİŞKİLERDE SORUMLULUK

1) İyi Örnek Olmak

Müslüman olan bir kimsenin, öncelikle Kur'ân'ı hayatına tatbik eden Peygamberi örnek alması gerekmektedir. Zira O, yaşadığı toplum içinde son derece güvenilir, dürüst ve saygın tavırlarıyla temayüz etmişti.

Kendisine inanan, tabi olanlar olduğu gibi; inanmayan, farklı inanç ve düşüncelere sahip olan insanlar da vardı. Bu durumda kullanılan mekanın ortaklığı ve ilahi mesajın anlamı ve bütünlüğü gereği her inanç grubuna karşı hakkını vermiş, onların kimliklerini korumalarına müsaade etmiş, farklılıklarla bir arada yaşama zorunluluğunu vurgulamaya çalışmıştır. Dolayısıyla da örnek/model bir medeniyetin temelini atmıştır.¹

Kur'ân, mü'minlerin her durum, şart ve zamanda en güzel davranışları sergileyen, hoş olmayan tavır ve davranışlardan kaçınan insanlar olduğunu/olması gerektiğini ifade eder. Şu ayet, bir mü'minin örnek olabilmesinin temel prensiplerini içermesi açısından önemlidir:

“Allah'a tapın, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya–babaya, yakınlara, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanındaki arkadaşa, yolda kalmış olana ve elinizin altında olanlara (kölelerinize) iyi davranın. Allah, kendini beğenip böbürleneni sevmez.”²

Gerçekten de ayetin öncelikle yakınlardan başlamayı emretmesi bir tesadüf değildir. Zira, tebliğde de Hz. Peygamber'e yine ilk olarak yakın akrabalarından başlaması emredilmiştir.³ Bu şekilde yaptığında kendisine tabi olan mü'minlere karşı da artık mütevazî bir şekilde davranması istenmiştir.⁴

En güzel örnek olarak tanıtılan Hz. Peygamber'in iman, ahlâk, insanlarla olan güzel münasebetleri, mûnis ve sevecen tavırları, dünya hayatı ve onun ziynetlerine bakışı, kendisine ve diğer insanlara karşı görevlerinin sorumluluğunu ve bilincini örnek almak, bir Müslüman için önemli bir görevdir.⁵ Kur'ân, bu anlamda yaşayan Kur'ân olan Peygamberi Müslümanlara örnek göstermiş⁶ ve O'na tabi olmayı, O'nu örnek almayı Allah'a itaat etmek kadar değerli ve önemli kılmıştır.

¹ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, T.D.V.Y., Ankara, 2000, s.144

² 4/Nisâ: 36, Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/439-440

³ 26/Şuarâ: 214; Nesefî, *Tefsir*, 3/198; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/119

⁴ 26/Şuarâ: 215; Nesefî, *Tefsir*, 3/198

⁵ Duman, Zeki, *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yay., Kayseri, 1999, s.88-89

⁶ 33/Ahzâb: 21; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/102

Kur’ân, yaşayan örneği olan Hz. Peygamber’i örnek almanın ve O’na tabi olmanın inananlara sağlayacağı manevi faydaları izah etmiştir. Burada O’na tabi olan mü’minlerin bazı örnek özelliklerini ayetlerin ifadesiyle sıralamamız doğru olacaktır:

“Örnek mü’min; adaletli davranan, iyilik yapan, akrabaya bakan, çirkin işlerden, kötülük ve azgınlıktan sakınandır.”⁷

“Gerçek bir mü’min; Allah’a ve Rasûlüne itaat eder, onlara saygı duyar...”⁸

“Gerçek mü’minler, Allah’a ve Peygambere verdikleri sözlerinde dururlar, sözlerinden dönmezler...”⁹

“...Hz. Peygamber ve O’nunla birlik olanlar, kafirlere karşı katı, birbirlerine karşı merhametlidirler...”¹⁰

“Muhakkak ki mü’minler, kardeşirler...”¹¹

“Mü’minler; Allah’a ve Rasûlüne inanırlar, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad ederler...”¹²

“Mü’minler; inanıp iyi iş yaparlar, birbirlerine hakkı, doğruyu ve sabrı tavsiye ederler.”¹³ “...Gerçek ve örnek bir mü’min, anaya–babaya iyi davranır. Onlara alçak gönüllülük ve şefkat kanatlarını gerer...”¹⁴ Allah’ın mü’min kullarına tavsiyelerinden biri de en güzel sözü söylemeleridir.¹⁵

Yaşanılan çevre ve ortam ne olursa olsun gerçek bir mü’min, herhangi bir tartışmada mutlaka arabulucu ve adaletli olmalıdır.¹⁶ “Onlar, namazlarını kılarken huşu ve saygı içindedirler.”¹⁷

“Mü’minler, emanetlerine ve ahidlerine özen gösterirler.”¹⁸

“Onlar; zekatı verir, boş şeylerden yüz çevirir ve namuslarını korurlar.”¹⁹

⁷ 16/Nahl: 90; Zemaşşerî, *Keşşâf*, 2/604-605

⁸ 49/Hucurât: 1;8/Enfâl: 20

⁹ 33/Ahzâb: 23; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 3/104

¹⁰ 48/Fetih: 29; Neseî, *Tefsir*, 4/163

¹¹ 49/Hucurât: 10; Neseî, *Tefsir*, 4/170

¹² 49/Hucurât: 15

¹³ 103/Asr: 3; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vil*, 4/472-473

¹⁴ 17/İsrâ: 23,24; 29/Ankebût: 8

¹⁵ 17/İsrâ: 28,53

¹⁶ 49/Hucurât: 9

¹⁷ 23/Mü’minûn: 2, 9

¹⁸ 23/Mü’minûn: 8; 16/Nahl: 91

¹⁹ 23/Mü’minûn: 3-5

“Onlar, gaybe inanırlar. Kendilerinden önce indirilen Peygamberlere ve kitaplara, ahirete de inanırlar.”²⁰

“...Gerçek mü'min; su-i zanda bulunmaz, birbirinin suçunu araştırmaz, başkalarını çekiştirmez....”²¹

“...İnanan bir topluluk, başka bir toplulukla alay etmez....”²²

“Rahman'ın kulları öyle kimselerdir ki, yeryüzünde mütevazî olarak yürürler, cahiller–kendini bilmezler–kendilerine laf atarsa “selam” deyip geçerler.”²³

“Geceleri Rab'lerine secde ederek, O'nun divanında durarak geçirirler.”²⁴

“Allah, inananların dostudur....”²⁵

“...Mü'minler Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inanırlar. O'nun elçilerinden hiçbirini diğerlerinden ayırtetmezler....”²⁶

“İnanan erkek ve inanan kadınlar, birbirinin dostudurlar. İyiliği emreder, kötülükten men ederler. Namazı kılar, zekatı verirler, Allah'a ve elçisine itaat ederler...”²⁷ “Onlar, Allah ile beraber başka tanrıya yalvarmaz, Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmez ve zina da etmezler...”²⁸

Tabi yukarıda sayılanlar, inanan ve örnek olan bir mü'min kişi veya gruba/ topluma ait olabilecek bazı örneklerdir.

Kur'ân; hemen her yerde iyi, doğru, dürüst, güvenilir, infak eden, gerçek imana sahip olan birçok milleti ve kavmi örnek vermektedir. Ancak, son peygamber ve bütün alemlere gönderilen Hz. Muhammed'in oluşturmaya çalıştığı faziletli topluma daha çok vurgu yapıldığına dair kanaatimiz kuvvetlidir.

Her Müslüman'ın, bulunduğu toplum içinde Kur'ân'ın bu prensiplerini inançlı– inançsız herkese karşı aynı tutumla yansıtmaması gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber, insani ve sosyal ilişkilerinde bir taraftan güzel ahlâkıyla insanlara örnek olurken, diğer taraftan da çıkabilecek

---

²⁰ 2/Bakara: 3-4

²¹ 49/Hucurât: 12

²² 49/Hucurât: 11

²³ 25/Furkan: 63

²⁴ 25/Furkan: 64

²⁵ 2/Bakara: 257

²⁶ 2/Bakara: 285

²⁷ 9/Tevbe: 71; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/921-922

²⁸ 25/Furkan: 68; Nesefî, *Tefsir*, 3/175

herhangi bir ahlâki sorunu da önlemek için son derece gayret ve çaba sarfetmiş, bu konuda ümmetine ve sonraki nesillere örneklğini ortaya koymuştur.²⁹

Allah, insanların kendini tanımasını, kendine yabancılaşmamasını istemektedir. Kendini ve Rabbini tanıyanlara da gerçekten hem dünyada huzur ve güven, ahirette de iyi bir mekan verecektir:

“Güzel davrananlara, daha güzel karşılık ve fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır ne de horluk, işte onlar Cennet halkıdır, orada ebedi kalacaklardır.”³⁰

“Orada kendilerine ne bir korku, ne de bir üzüntü sözkonusudur. Orada ebedi kalmak suretiyle bahtiyar olacaklardır.”³¹

2) İyiliği Emretmek–Kötülükten Sakındırmak

Kur’ân’da ifadesini bulan ve en fazla üzerinde durulan önemli konulardan biri de şüphesiz iyi ve güzel olan şeyleri emretmek, kötü/çirkin olan fiil, söz ve davranışları da yasaklamaktır. Bu kısaca “emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker” olarak ifade edilmektedir.

Maruf, Kur’ânî bir tabir olarak genelde ve örfi olarak iyi, yararlı ve makul olarak bilinen bir uygulama anlamına gelir. En geniş anlamıyla da ma’ruf, toplumun üyeleri arasında ahenk ve sevgi ilişkisi kuran bütün fiilleri içine alır.³² Aslında ma’ruf, derinden derine düşünülerek güzelliği ve iyiliği anlaşılıp kabul edilmiş fiil, söz veya gelenek olmakla birlikte, güzelliği akılla veya din aracılığı ile bilinip belirlenen her fiili kapsamaktadır.³³

Esasen dinin belirlediği güzellikler, iyilikler kadar aklın belirlediği güzellikler ve iyilikler de maruftur. Ma’ruf, değişken rölatif bir kavramdır. Ma’rufun değişmezleri veya evrensel ilkeleri vahiy tarafından belirlenir. Ancak, detay ve alt ayrımlar akla, zamanın gelişimine bırakılır.³⁴

Kur’an, insanlardan iyi olanı emretmelerini, kötü olanı da terk etmelerini istemiştir. Öncelikle bunu peygamberlerden istemiştir:

²⁹ Sariçam, *Hız. Peygamber’in Çağımıza Mesajları*, s.200

³⁰ 10/Yûnus: 26; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 2/26

³¹ 41/Fussilet: 30-32

³² Mir, Mustansır, *Kur’ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, Türk: Murat Çiftkaya, İnkılap Yay., İstanbul, 1996, s.106

³³ Öztürk, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, s.353

³⁴ Öztürk, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, s.354

“...O peygamber ki; kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder, onlara güzel şeyleri helal, çirkin şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar...”³⁵

Şimdi Hz. Peygamber’e öncelik olan iyiliği emir, kötülüğü men hususu Müslümanların da ifa etmeleri gerekli bir husustur:

“Sizden hayra davet eden, iyiliği emir ve kötülükten nehyeden bir ümmet bulunsun. İşte bunlar felaha erenlerin ta kendileridir.”³⁶ Zira bu, vasat ümmet olmalarının ve ayrıca seçilmiş olmalarının asıl nedenlerinden birisi de bu vazifeyi ifa etmeleridir.

“Ey inananlar! İnsanlar için siz, çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emir, kötülüğü yasak edersiniz. Allah’a inanırsınız. Eğer Yahudi ve Hıristiyanlar da iman etmiş olsaydı, elbet kendileri için hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler varsa da ekserisi fâsıktır.”³⁷

Aslında iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak bir taraftan tebliğin, ilahi mesajın karşı tarafa aktarılması, anlatılması meselesidir. Bunu gerçekleştirenleri Kur’ân, salih insanlar olarak tavsif etmiştir:

“Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emir ve kötülüğü yasak ederler, hayır işlerine koşuşurlar. İşte bunlar salihlerdendir.”³⁸ Ve bu insanlar, Kur’ân’ın güzel müjdesine mazhar olmaktadır:

“Tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, seyahat edenler, rüku edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten menedenler ve Allah’ın sınırlarını koruyanlar. Ne mutlu onlara.”³⁹

Lokman (a.s.)’ın oğluna tavsiyelerinden biri de şüphesiz insanlara iyi davranıp, onları kötülükten sakındırmasını istemesidir:

“Yavrum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar, yapılması gereken işlerdendir.”⁴⁰ Gerçekten de burada vurgulanan tek şey iyiyi, güzeli tavsiye etme ve anlatmadır.

³⁵ 7/A’râf: 157; Bağdadî, *Lübâbü’l-Te’vil*, 2/162

³⁶ 3/Âli-İmran: 104; Neseî, *Tefsir*, 1/174

³⁷ 3/Âli-İmran: 110; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/392

³⁸ 3/Âli-İmran: 114; Neseî, *Tefsir*, 1/176

³⁹ 9/Tevbe: 112; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 1/957-960

⁴⁰ 31/Lokman: 17; Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 4/331

Kur'ân, iyiliği emir ve kötülüğü nehyeden insanların birbirinin dostu olduklarını bildirmiştir. Bunda kadın ve erkek ayrımı da yapmamıştır. Onların, Allah ve Rasûlüne itaat etmelerinden bahsetmektedir. Allah'ın rahmeti de ancak bu insanlar içindir.⁴¹ Çünkü hemen devam eden ayetlerde de bu tür davranan insanlara “adn” Cennetleri müjde olarak verilmektedir. Orada ebedi kalacaklardır. En büyük nimet olarak da, Allah'ın bu insanlardan razı olması dile getirilmiştir.⁴²

Allah, Hz. Peygamber'e cahil ve müşrik kimselere hitap edip onlarla diyalog kurduğunda O'ndan ısrarcı olmamasını ister. O'na sadece af dileyerek iyiliği emretmesini ve cahillere de pek aldırış etmemesini emreder.⁴³

Her husus ve durumda Allah, güzel davrananları seveceğini bildirirken gerçekten bu insanları da aşırı olmayan insanlar olarak tavsif eder. Zira O, dinine yardım eden insanların bir gün iktidar ve yönetime geldiklerinde yapacakları/ yapmaları gerekli işleri de yine açık bir üslupla dile getirmektedir:

“Allah'ın dinine yardım edenleri yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde zorbaların yoluna sapmazlar. Bilakis namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Bu işler, sonunda Allah'a dönecektir.”⁴⁴ Yani burada Allah, gerçekten akla, mantığa hitap ediyor ve aşırılıktan kaçınmayı emrediyor. Zorbalıktan, katı tavırlardan uzak durup dinin güzelliği ile hüküm verme hususunu ön planda tutuyor.

Kur'ân'da iyiliği emretmenin karşılığı olarak inkâr ya da münkerden bahsedilmektedir. İnkâr, görmezlikten gelmek veya görememektir. Münker de bu anlamda güzeli ve iyiyi görmezlikten gelmeye dayanan davranış, tutum ve sözdür.⁴⁵

Kur'ân, ehl-i kitaptan İsrailoğulları'na hitap ederken onların aşırılıklarından bahseder. Onlardan sapık insanlara ve topluluğa uymamalarını ister. Sonra, İsrailoğulları'nın azgın, nankör ve taşkın bir millet olduğunu vurgulayarak Davut ve İsa ile onlara lanet edildiğini belirtir. Çünkü bu millet, peygamberlere rağmen kötü işler yapmışlar ve bundan da asla vazgeçmemişlerdir. Dolayısıyla dinde aşırı giden ve nankör olanlara Allah'ın azabı sürekli ve hak olarak vâki olacağı vaat edilmiştir.⁴⁶ Kötülüğün ve münkerin varlığı, insan özgürlüğü ve

---

⁴¹ 9/Tevbe: 71

⁴² 9/Tevbe: 72; 3/Lokman: 8,9

⁴³ 7/A'râf: 199; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 2/189

⁴⁴ 22/Hac: 41; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/325

⁴⁵ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.38

⁴⁶ 5/Mâide: 77-80

varlığının bir sonucudur. Zira İblis'in insana secde etmemesinin sebebi, insana irade özgürlüğünün verilmiş olmasıdır ki; iblisin hasedinin temelinde de bu yatmaktadır.⁴⁷

Allah, insanlara kötüyü ve kötülüğü emredip de kendileri sıvışıp kaybolan kimselerin kalplerinin mühürlendiğini, bu sebeple de hakkı/gerçeği göremeyeceklerini ifade eder. Bu vesileyle onların doğruyu asla bulamayacakları da yine açıkça teyid edilmektedir.⁴⁸

Kur'ân, örfü bir hukuk kaynağı olarak benimsemiştir. Zira örfî hukuk, dar anlamıyla İslâm öncesi Arabistan'ın iyi olan uygulamalarıdır. Kur'ân, onu tasvip etmiş ve İslâmiyet içerisinde eritmiştir. Örfî hukuk, başlı başına bir konu olduğu için burada sadece, onun çirkin gördüğü şeyler de vahyin ve aklın tespitlerine zıt olmamak şartıyla münkerdir, çirkindir.⁴⁹ Kur'ân'ın, örfü de bir hukuk kaynağı olarak gördüğünü ifade etmiştik. Nitekim “maruf ile emret” ayeti bu konuda temel ilke olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

Kur'ân'ın ma'ruf ile münkeri bir arada zikretmesinin inanan toplumlar için mutlaka bir anlamı vardır. Zira “eşya zıddı ile bilindir” ifadesi de buna uysa gerektir. Çünkü kötülük olmadan iyinin anlamı olmaz. Amel olmadan imanın mevcudiyeti bir şey ifade etmez. Ölüm olmadan hayatın da anlamı olmaz. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kur'ân, bu iki ifadeyi (emri bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker) gerçek iman sahibinin ahlâksal niteliklerinden biri olarak ortaya koyar.

Allah, Allah'a imanın en belirgin niteliklerinden biri olarak münkere karşı çıkmak, ma'rufu da emretmek olduğunu bildirir. Mü'minin temel vasıflarından biri de budur.⁵¹ Allah, iyiliği emretmekle görevlendirilenlerin bunu yerine getirmemelerine şiddetle kızmaktadır. Yani münkerin icrasına seyirci kalmak. Ehli kitap din temsilcileri, özellikle Yahudi din bilginleri bu yüzden lanete uğramışlardır. Yaptıkları da çok çirkin tavır ve davranışlar olmuştur:

“Onlar, birbirlerini ve insanları yapmakta oldukları münkerden alıkoymazlardı. Ne çirkin işlerdi bu yapageldikleri.”⁵² ayeti bunu çok güzel ve net olarak açıklamakla birlikte aslında Allah'ın öfkesini de ortaya koymaktadır.

Bilmemiz gereken; gerçekten bir mü'min olarak çevremize, ailemize ve insanlara sürekli iyi olan şeyleri anlatıp, onları kötülüklerden sakındırmaktır. Çünkü peygamberler de

⁴⁷ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân Açısından Şeytancılık*, Yeni Boyut, İstanbul, 2002, s.15

⁴⁸ 9/Tevbe: 127; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/973

⁴⁹ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.380

⁵⁰ 7/A'râf: 199; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 2/189

⁵¹ 3/Âli-İmran: 104,110,11; 49/Tevbe: 71,112

⁵² 5/Mâide: 79; Nesefî, *Tefsir*, 1/296-297

bunu ifa etmişlerdir. Ancak, bu hususta hiçbir zaman zorlama ve şiddete başvurmak doğru değildir. Akla ve Kur'ân'a uygun olan ve O'nun bildirdiği her şey, iyi ya da kötüdür. Bir de toplumun menfaatine olan durumlarda örfü de gözden kaçırmamak gerekir. Zira Allah, ibadet ve iman hayatı dışındaki konularda kural koymuş, “maslahat” ve örfü de dikkate almamız gerektiğine vurgu yapmıştır.⁵³ Maslahat ya da örf, dikkate alınmadığında bir anlam ifade etmez.

3) Ahde Vefa–Sözünde Durmak

Ahd, bir şeyi halden hale geçse de ona riayeti ve onu muhafaza etmeyi gerekli kılan şey, husus, tavır ve davranış demektir.⁵⁴

Gerçekten de Kur'ân'da üzerinde en fazla durulan hususlardan biri de ahde vefa ve sözünde durma mesuliyet ve sorumluluğudur. Nitekim İsrâ Suresi 34. ayette sözünde durmanın, anlaşmaya sadık kalmanın –veya kalmamanın– mutlaka mesuliyeti olduğu ve bundan da mutlaka kişinin sorguya çekileceği bildirilmektedir:

“...Ahdi yerine getirin, çünkü ahdden sorulacaktır.”⁵⁵

Allah, inanmış mü'min kulların vasıflarını sayarken, onlara bir bakıma emirde bulunarak verdikleri sözlerinde durmalarını ve anlaşmalara sadık kalmalarını emretmektedir:

“Ey inananlar akidlerinizi yerine getirin...”⁵⁶

Bunu emrederken Allah, gerçek mü'minlerin aslında sözlerine sadık insanlar olduğunu bilmektedir. Ama, yine de konunun önemine binaen bu hal ve tavırlarını sürdürmelerini istemektedir. Zira bu konuda birçok ayette gerek insanlara karşı olan sözlerine, gerek Allah'a karşı olan bağlılık ve sözlerinde samimi oldukları, bunu asla ihmal etmedikleri vurgulanmıştır.⁵⁷ Aslında sözünde durmanın vurgulanmasının perde arkasında insanın hem insanlar tarafından sevilleceği, hem de Allah'ın onu seveceği gerçeği yatmaktadır.⁵⁸ Dolayısıyla burada hem insanla Allah, hem de insanla–insan (toplum) ilişkisi söz konusudur.

⁵³ Öztürk, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı*, s.198

⁵⁴ İsfahânî, Rağîb, *Mü'cem u Müfredât-ı Elfâzi'l-Kur'ân*, Darü'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1997, s.392

⁵⁵ 17/İsrâ: 34; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/195; Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/424-425

⁵⁶ 5/Mâide: 1; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 1/423

⁵⁷ 49/Hucurât: 15; 76/İnsan: 7; 23/Mü'minûn: 8; 70/Meâric: 32

⁵⁸ 5/Mâide: 76; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 1/501

İnsanla Allah arası diyalogun, mutlu sonuçlar doğuracak biçimde kurulması ve sürdürülmesi de ona verilen söze bağlılığa dayanır. Kur'ân'ın bu noktada koyduğu prensip açıktır: "...Ahde vefa gösterin; ahde vefası olmayan, zalimdir."⁵⁹

"Sözleştiğiniz zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin. Yeminleri pekiştirdikten sonra bozmayın. Çünkü Allah'ı kendinize kefil göstermişsinizdir..."⁶⁰

Ayetin ortaya koymaya çalıştığı husus; insanın kim ile ve nasıl olursa olsun bir sözleşmede, güvence olarak Allah'ı vermesi ve buna da sadakat göstermesidir. Zira yapılacak bir yanlışlığa Allah'ı ortak etmemeyi, aksine bu tavır ve davranışın ahlâksız bir durum olduğu izah edilmektedir.

İnsanlardan Allah'a verdikleri sözleri yerine getirmeleri istenirken; insanlara karşı – özellikle de peygambere- yaptıkları vaad ve sözlerine sadık kalmaları istenmiştir. Bunun sadece bir basit söz değil, aslında Allah'la sözleşme olduğu hususu da beyan edilmektedir. Ahdi bozup, yerine getirmeyenin de kendi aleyhine zarara uğrayacağı bildirilir. Yerine getirenlerin de güzel bir mükafatla ödüllendirilmesi sözkonusudur. Ahid konusunda Hz. Peygamber'in Kureyşlilerle anlaşma yapmasını Kur'ân örnek vermektedir.⁶¹

Kur'ân, Allah ile insan arasındaki ahidleşmeyi, sözleşmeyi "mîsâk" olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla insandan sürekli bu ahdi bozmamasını ister. Zira, bunu bozanların hüsrana uğrayacağını belirtir. Hatta yeryüzündeki bozgun ve kargaşanın sebebini de yine bu ahdin bozulmasına bağlar.⁶²

Ahid hususu Kur'ân'da yemin anlamında ifadesini bulmaktadır. İnsanların gerçekte sorumlu olacakları husus da budur. Çünkü bu konu, tarihsel süreç içinde sürekli istismara dönüşmüştür. Yeminleri, insanların birbirlerine dolap çevirmek için kullanmamaları tavsiye edilmiştir. Aslında sözlerde insanın sınıandığı, imtihana tabii tutulduğu gerçeği anlamı vardır.⁶³ Zira Kur'ân, verdiği sözde durmayıp da insanların ayağını kaydıranların büyük bir azaba düşürüleceğini bildirmiştir. Sonra, basit bir menfaat-çıkar için verilen sözden vazgeçilmesini Allah'a verilen sözü az bir değere değişmek olarak izah etmektedir.⁶⁴ Ve şunu da kati bir şekilde dile getirmiştir. Allah mü'minlere hiçbir şekilde yapamayacakları şeyleri konuşmamalarını, büyük konuşmalarını yasaklar ve bunun da Allah'ın hoşuna gitmediğini,

---

⁵⁹ 17/İsrâ: 34; 2/Bakara: 124

⁶⁰ 16/Nahl: 91; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/370-371

⁶¹ 48/Fetih: 10; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 4/135-136

⁶² 2/Bakara: 27; Neseî, *Tefsir*, 1/39

⁶³ 16/Nahl: 92,94; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/371

⁶⁴ 16/Nahl: 94,95

onu kızdırdığını belirtir.⁶⁵ Bakara Suresi 225. ayette insanların kasıtsız ve düşünmeden dolayı yapmış oldukları yemin sebebiyle sorumlu tutulmayacağı; aksine gönüllerin kasıtlı ve ihtirasla istediklerinden sorumlu tutulacağı, hesaba çekileceği açıkça ortadadır.⁶⁶ Bunun dünyalık neticesi ve kurtuluş yolu da yine bir başka ayette 10 fakiri yedirmek veya giydirmek ya da bir köleyi özgürleştirmek olarak gösterilmiştir. Ancak, bunlara imkanı olmayan da üç gün oruç tutmakla yükümlü tutulur. Bütün bunlara rağmen yine de Allah “yemininizi tutunuz” diye tekrar vurgu yapmıştır.⁶⁷

Aslında sözde durma, ahde vefadan kastın insan ruhuyla Allah arasında ezelde yapılmış bir mukavele şeklinde anlaşılması da bir başka yöndür. Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Allah ile kulları arasında üç çeşit mîsâk (ahid) sözkonusudur:

a) İnsan ruhuyla, Allah arasında gerçekleşen mîsâk:

Bu, insan ruhuyla Allah arasında ezelde yapılmış bir mukaveledir ki, dünya hayatı bu mukavelelerin icra yeridir, Kur’ân bu anlamda insanı bu mukaveleyi unutmamaya ve şartlarını yerine getirmeye çağırır.

“Rabbin, Ademoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye onları kendilerine şahit tutmuştu. Evet, buna şahidiz dediler. Kıyamet günü biz bundan habersizdik demeyesiniz.”⁶⁸

b) Allahla peygamberlerin ruhları arasında gerçekleşen mîsâk:

Buna göre peygamberler, Allah’tan aldıkları vahyi eksiksiz bir biçimde ve her türlü kayıt ve şart altında insanlığa tebliğ edecektir.

Allah, peygamberlerden şöyle söz almıştı: “Bakın, size kitap ve hikmet verdim, kendi yanınızda bulunan kitabı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde O’na mutlaka inanacak ve O’na mutlaka yardım edeceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı? demişti. Kabul ettik! dediler. O halde tanık olun, ben de sizinle beraber tanık olanlardanım.” dedi.⁶⁹

⁶⁵ 61/Saf: 2; Nesefî, *Tefsir*, 4/251

⁶⁶ 2/Bakara: 225; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/265

⁶⁷ 5/Mâide: 89; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/332

⁶⁸ 7/A’raf: 172,173

⁶⁹ 3/Âli-İmran: 81; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vîl*, 1/279-280

“Biz, peygamberlerden verdiğimiz elçilik görevini yapmak ve hak dine davet etmek hususunda kuvvetle ahidler almıştık. Senden, Nuh’dan, İbrahim’den, Musa’dan ve Meryem Oğlu İsa’dan, evet onlardan sapasağlam söz almıştık.”⁷⁰

c) Allah ile İsrailoğulları arasında gerçekleşen mîsâk:

Aslında söz ve ahid kavramının çoğu bu hususla ilgilidir:

“Allah, İsrailoğullarından söz almıştı”...⁷¹

“Sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık. Kelimeleri yerinden kaydırıyorlar...”⁷²

Bu ve benzeri ayetlerde İsrailoğullarından aldıkları mîsâk hükümlerine uymadıkları, ona ihanet ettikleri ve bu yüzden de Allah’ın lanetine uğrayarak kalplerinin katılaştığı belirtilmektedir.

Görülen o ki Allah, sadece inananlara değil, inanıp da sapanlara da seslenerek kendilerine verdiği sözlerde durmalarını istemektedir.⁷³

Her halükârda -inansın ya da inanmasın- herkesin verdiği sözün arkasında durması gerekmektedir. İster insan olsun, ister peygamber fark etmez. Özellikle inananlar bunu yaparsa bu hem dine hem de ona inananlara daha da yakışacağı hususuna daha da özel vurgu yapılmaktadır⁷⁴:

“Bir kısım mert, kişilikli mü’minler, Allah’a verdikleri sözü gerçekleştirdiler, bunlardan kimi adağını yerine getirdi, kimi de yerine getireceği anı beklemektedir. Onlar sözlerini değiştirmediler.”⁷⁵

Gerçekten de Kur’ân’ın, üzerinde vurgu yaptığı sözünü yerine getirme, tutma hususu önemini her geçen gün daha da artırmaktadır. Zira toplumların (ülkelerin) aradaki sınırları kaldırdığı dünyamızda bu hususta Müslümanlara daha da çok görev düşmektedir.

Bir toplumun ahlâki olarak yücelmesi, itibar ve saygınlığının artması güven ve sadakate bağlıdır. Bireyleri tek tek gerçekten hak ettiği durumda hakkı teslim ediyor, itibarını yüceltiyorsa bu, topluma da yansır. Kur’ân’ın istediği toplumun özelliklerinden biri de fazilete, erdeme, güven unsuruna bağlı fertlerden oluşmuş olmasıdır. İnsanların çift

⁷⁰ 33/Ahzâb: 7; 4/Nisâ: 154

⁷¹ 5/Mâide: 12,70

⁷² 5/Mâide: 13; Ayrıca bkz. 2/Bakara: 63,83,84,93

⁷³ 2/Bakara: 40; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 1/69

⁷⁴ 13/Ra'd: 20; 6/En'âm: 152; 16/Nahl: 91

⁷⁵ 33/Ahzâb: 23; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/474

kimliklerle gerçek yüzlerini gösteremediği toplumlarda, sürekli kaos ve çatışma olması kaçınılmazdır. Öğrencinin öğretmenine; vatandaşın devletine; hastanın doktoruna; cemaatin hocasına; eşlerin birbirine, nihayet toplum tabakasını oluşturan her bireyin tabandan tavana birbirine güven vermesi ve bunu idame ettirmesi gerekmektedir, bu da zaruri bir önceliktir. Doğruluk, dürüstlük, güven...model insan, model toplum ve model medeniyet bunlara bağlıdır.

4) Maddi–Manevi Yardımda Bulunmak (infak)

Allah'ın Kur'ân'da insanlara emir buyurduğu hususlardan birisi de iyilik ve takva hususunda yardımlaşmalarını isteyip, günah ve düşmanlık konusunda yardımlaşmayı ise yasaklaması, haram kılmasıdır:

“...İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah'tan korkun....”⁷⁶

İnfakın, hayır yolunda harcamanın varlığı, fert ve toplumlar için kurtuluş, mutluluk ve huzur belirtisi olduğu gibi, onun yokluğu fert ve toplumun karanlığa, çöküşe yöneldiğinin şaşmaz delilidir. İnfak, aynı zamanda kamil insan olmanın da bir belirtisidir.⁷⁷ Zira Kur'ân, mallarını hayırlı maksat için bollukta ve darlıkta⁷⁸, gece ve gündüz gizli ve açıktan⁷⁹ harcayıp infak edenleri övmüştür.

İyilik yapmak, yardımda bulunmak kişinin kendi lehine olacak bir eylemdir. Zira Allah, kişiye yapmış olduğu (dünyada) iyiliği, ahirette karşısına çıkaracak ve mükafatı ne ise onunla mukabelede bulunacaktır.⁸⁰ Ayrıca insan, gerçekten de inanarak iyilik ve yardımda bulunduğu takdirde Allah, onun yaşamını kolaylaştırır, yolunu ve istikametini sağlam hale getirir.⁸¹ Üstelik bu, kişinin malının arınmasına, artmasına ve kendisinin Allah katında yücelmesine vesile olur.⁸² Sonra Allah, kişiye başka rızık kapıları da açar.⁸³

İnananlar yardım yapacakları zaman, Rablerine dönecekleri, O'nun huzuruna çıkacakları düşüncesiyle kalplerinde bir titreme ve korku ile ürpererek verirler, vermeleri gerekir.⁸⁴

⁷⁶ 5/Mâide: 2; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 1/424

⁷⁷ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut, İst., 1997, s.214

⁷⁸ 3/Âli-İmran: 134; 32/Secde:16

⁷⁹ 2/Bakara: 274; Ayrıca bkz. 13/Ra'd: 22; 14/İbrahim: 31; 16/Nahl: 75; 35/Fâtır:29

⁸⁰ 2/Bakara: 110; 9/Zilzâl: 8,9; 31/Lokman: 16

⁸¹ 92/Leyl: 5,7

⁸² 92/Leyl: 18

⁸³ 34/Sebe: 39; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/569

⁸⁴ 23/Mu'minûn: 60

Ayrıca bu insanlar, hayır işlerine sürekli koşarlar, önde olurlar.⁸⁵ Bir de o insanları Allah, yeryüzünde eğer bir ülkeye, beldeye idare edecekleri bir iktidar mevkiine getirirse iyiliği emrederler, kötülüğü yasak ederler.⁸⁶

Kur'ân, mü'minlerin özelliklerini ve infakta bulunmalarını çoğunlukla aynı ayetlerde birlikte bahsetmektedir. Sık sık da bu özelliklere vurgu yapmaktadır. Eğer yeryüzünde inananlar birbirlerine yardım etmezlerse, yeryüzünde fitne ve fesat meydana gelmesi sözkonusudur. Allah, hicret eden mü'minlere ensarın yaptığı iyiliği de bize örnek göstermektedir ve onları övmektedir.⁸⁷ Buradan anlaşılan infak, sadece maddeden yapılan infak değil, manevi olarak destekte bulunmak da bir infaktır.

İnfakta bulunmanın esas gayesi, Allah'ın rızasını talep etmektir. Başa kakma ve eza, sadakaları boşa çıkarır. Zira Allah, men ve ezanın yapılmasını yasak kılmıştır.⁸⁸ Böyle olur da yardımcı olunan kimseyi herkesin gözü önünde küçük düşürmek için infak yapılırsa gaye Allah rızasından çıkmış olur. Sadaka verip de başa kakmak hem alan, hem de veren için eziyet verici bir şey olur. Veren kişi de kibir ve ucub illetinin ortaya çıkmasına; alan kişi de kin ve intikam duygusunun artmasına sebep olur. Veren kişiye Allah'ın nimeti hatırlatılarak, bunu israfa dalmadan; yedikten sonra bir kısmını da Allah yolunda harcaması, sarf etmesi istenir.⁸⁹

İnfakta en uygun olanı, ihtiyaç durumunda yapılanıdır. Malın artmasına vesile olur, infak imkan nispetinde kişinin sahip olduğu şeylerden verilir. İnfakta miktar o kadar önemli değildir. Önemli olan, cömertlik ve paylaşma duygusudur.

İnfak yapılacak malda şu husus mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır: Kişi, sevdiği maldan infak etmelidir. Yoksa malın adisinden, eşyanın kullanılmışından infak etmek gerçek manada kabul görmez. Kur'ân'ın bu konuda ilkesi açıktır:

“Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz. Ne harcarsanız muhakkak Allah, O'nu bilir.”⁹⁰

Gerçekten de insanın en çok sevdiği, hoşlandığı maldan vermesi kadar güzel ve erdemli bir şey olamaz. En makbul olan hayır ve infak da budur. Çünkü insan, sevdiği hiçbir şeyin eksilmesini istemez, elinden çıkmasını istemez. Kur'ân bu tür kaliteli ve değerli şeylerden

---

⁸⁵ 23/Mu'minûn: 61

⁸⁶ 22/Hac: 41; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/325

⁸⁷ 8/Enfâl: 73,74

⁸⁸ 2/Bakara: 264

⁸⁹ Kutup, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, Daru'l-İhya, Tarihsiz, 3/24

⁹⁰ 3/Âli-İmran: 92; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 1/248-249

yapılan harcamayı kaliteli davranış olarak görür. Bu şekilde insanın nefsinin dener ve bu tür insanları da över. Bayağı şeylerden yapılan harcamayı, infakı uygun görmez.

“Ey İnananlar! Kazandıklarınızın ve yerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden, Allah için verin. Kendiniz utandığınız ve iğrendiğinizden dolayı göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri sadaka vermeye kalkmayın. Bilin ki, Allah zengindir, övülmüştür.”⁹¹

Şu halde salt iman, hayrın kemaline kavuşmak için yeterli sebep değildir. İman ve ilimden sonra amel ve özellikle sarf ve infak gerekmektedir. Bu infak ne kadar değerli şeylerden olursa o kadar kıymetli olur. Böylece asıl iyilik ve infak gerçekleşmiş olur.⁹²

Kur’ân, insanlardan israf ve savurganlığı yasaklarken, yardım konusunda da cimrileşmemelerini ister. İyiliğe, sevaba kavuşmaları için de en çok sevdikleri şeyleri vermelerini ister. Ölçü olarak Allah’ın ortaya koyduğu ve olması gerektiği bu davranışları yerine getirenleri de nimetleriyle müjdelemektedir.

“İnanan ve iyi işler yapana gelince yaptıklarına karşılık, durulmaya değer Cennetlerde ağırlanırlar.”⁹³

Şimdi bir taraftan bu övgü ve Cennet müjdesi yapılırken, bir taraftan da sevilen şeylerden infak edilmediği müddetçe gerçek iyiliğe erişilmeyeceği vurgulanmaktadır.⁹⁴ Gerçekten iyi kimse malı sevmekle beraber yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere, köle ve esirlere veren kimsedir.⁹⁵

Kur’ân Cennet ehli ile Cehennem ehlinin karşılıklı diyalogundan kısa bir kesit sunmaktadır.

Cennet ehli, Cehennemliklerin durumunu merak edip de siz bu yakıcı ateşe niye atıldınız diye? sorduğunda: “Biz, namaz kılmadığımız gibi yoksula da yiyecek vermezdik.” cevabını almışlardır.⁹⁶

Yoksula, aç olana, fakire ve muhtaç insanlara infakta bulunmamanın ve onların durumuna alakasız kalmanın acı ama gerçek sonucunu Allah bu şekilde bir manzarayla önümüze sermektedir.

⁹¹ 2/Bakara: 267; Neseî, *Tefsir*, 1/135

⁹² 2/Bakara: 3,44,177; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/399

⁹³ 32/Secde: 19; Bağdadî, *Lübâbü’l-Te’vîl*, 3/461

⁹⁴ 3/Âli-İmran: 92; Neseî, *Tefsir*, 1/169

⁹⁵ 2/Bakara: 177; Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 1/140

⁹⁶ 74/Müddessir: 43,44; 107/Mâun: 3

Gerçekten de zekatını vermek, elindeki maldan infak etmek ihmal edilmemesi gereken farz görevlerdendir. Onun varlığı fert ve toplumlar için kurtuluş, mutluluk ve huzur belirtisidir. Yokluğu ise insanlar arasındaki kaynaşmayı ortadan kaldıracak gibi, toplumların da karanlığa ve çöküşe sürüklenmesine vesile olmaktadır.

Bugün her vatandaş üzerine düşen görevi önemle yerine getirirse gerçekten ekonomik anlamda sıkıntı çeken birçok kişi, aile ve toplum yardımlaşma sayesinde rahat bir yaşam sürecektir. Ülke de müreffeh duruma gelmede önemli bir yol kat etmiş olacaklardır.

5) Tevâzu Göstermek-Kibirden Sakınmak

Allah'ın Kur'ân'da yasaklayıp ısrarla insanları uyardığı hoş olmayan hususlardan biri de şüphesiz kibir, gurur, büyüklenme meselesidir.

Kendini başkalarından üstün görmek, onları aşağılamak, inanmayanların, Allah'a ihtiyaçlarının olmadığını sanarak, O'na boyun eğmeyi gururlarına yediremeyerek inanmamak, Hak'tan yüz çevirmek, O'nu reddetmek, insanları hakir görmek hep kibrin içine girmektedir.⁹⁷ Aslında kibirde insan, amacını dışlayıp fitrata aykırı davranmakla kalpleri mühürleniyor, dünya dışındaki bütün bağlardan da kopmuş oluyor. Dolayısıyla insan sıradanlaşıyor.⁹⁸ Böyle olunca da kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini sanıyor.⁹⁹ Ve kendinin yeryüzünün egemeni olduğu hissine kapılıyor.¹⁰⁰ Dolayısıyla Kur'ân, kibirlenme ve büyüklenme duygusu ve ahlâkını inkârcıların özelliği olarak sunar.¹⁰¹ Ayrıca Rabbine karşı ilk defa kibirlenen ve büyüklük taslayan şeytan olduğu için kibir şeytani bir iş ve vasıftır.¹⁰² Aslında küfür ve inkârın en önemli sebebi kibirdir, kişinin yaratılışında olan farklı kişilik yapısıdır.¹⁰³

Ben duygusu insana kişilik kazandırmakla birlikte, onu ilahlığa, kulluktan tuğyana doğru kayışının da başta gelen sebebidir.¹⁰⁴ Çünkü bu durumda insan artık ne arzu ederse onu yapmaya kalkar; hak, hukuk ve hiçbir sınır tanımaz. Artık Allah'a ortak koşmaya, nefsinin onun yerine geçirip heva ve heveslerinin peşinden gitmeye girişir.¹⁰⁵

⁹⁷ Ece, Hüseyin, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İst., 2000, s.360

⁹⁸ 7/A'râf: 40, Soyalan, M. Yaşar, *Kur'ân ve İnsan*, Araştırma Yay., Ankara, 1999, s.55

⁹⁹ 90/Beled: 5; Neseî, *Tefsir*, 4/358

¹⁰⁰ Soyalan, *Kur'ân ve İnsan*, s.56,59; Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, s.360

¹⁰¹ 7/A'râf: 36, 75,76; 28/Kasas: 76,77

¹⁰² 2/Bakara: 34; 38/Sad: 74

¹⁰³ Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, s.360

¹⁰⁴ Soyalan, *Kur'ân ve İnsan*, s.68

¹⁰⁵ Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İzmir, 1999, s.35

Allah, insana zarar veren her türlü kibri yasaklamıştır. Ve kibirli davranışı hoş görmemiş, dolayısıyla kibirlenenlerin akıbetleriyle ilgili ilginç olduğu kadar çarpıcı son hazırladığını bildirmiştir:

“Hem yeryüzünde kibir ve azametle yürüme. Çünkü sen, elbette yeri yaramazsın. Boyca da elbet dağlara erişemezsin.”¹⁰⁶

“Kötü bulunan bu şeyler, Rabbin katında sevimsizdir.”¹⁰⁷

“Allah kibirlenen, büyüklük taslayıp böbürleneni asla sevmez.”¹⁰⁸

“...Allah, kurumlu, sürekli böbürlenmiş insanları sevmez.”¹⁰⁹

“...Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür.”¹¹⁰

“...Kibirlenenler için Cehennemde bir yer yok mudur?”¹¹¹

“...Kibirlenenlere en korkunç ve alçaltıcı azaplar vardır ve onlar ahiret hayatının mutluluklarını da asla tadamayacaklardır.”¹¹²

İnsanların kibirlenmesine, böbürlenmesine kişinin mala ve mülke sahip olma duygusu da sebep olmaktadır:

“O ki, mal yığı, onu saydı durdu. Malının kendisini ebedi yaşatacağını sanır.”¹¹³
Halbuki onlar, tutuşturulmuş, gönüllerine işleyecek ateşe atılacaklardır.”¹¹⁴

Kur’ân, kibirlenmenin ilk temsilcisi olarak İblis’i göstermektedir. İblis, “Ademe secde et” emri karşısında isyan etmiş ve “Ben Adem’den üstünüm” diye konuşmuştu. İşte onun bu davranışını Kur’ân, büyüklük olarak göstermektedir.¹¹⁵

Hz. Adem’e secde edilmesinin emredilmesi, yüce Allah’ın insana verdiği değeri müşahhas bir şekilde göstermesi sebebiyledir. Şeytanın büyüklük iddiasının arkasında ise, bir aşağılık kompleksi ve yetersizlik yatmaktadır. Dolayısıyla İblis, cehaletinin kurbanı olmuş,

¹⁰⁶ 17/İsrâ: 37; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/196

¹⁰⁷ 17/İsrâ: 38; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 3/127

¹⁰⁸ 16/Nahl: 23; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 1/132

¹⁰⁹ 4/Nisâ: 36; Neseî, *Tefsir*, 1/224-225

¹¹⁰ 39/Zümer: 72; 16/Nahl: 29; 40/Mü'min: 76; Müslim, *Sahih*, K. İman, 147, H. No: 91, 1/93

¹¹¹ 39/Zümer: 60; 40/Mü'min: 60

¹¹² 46/Ahkaf: 20; 7/A'râf: 40

¹¹³ 104/Hümeze: 2,3; Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s.389

¹¹⁴ 104/Hümeze: 6,7

¹¹⁵ 2/Bakara: 34; 39/Zümer: 59

gurur ve egoizme kapılarak¹¹⁶ Allah'ın değil, insanın düşmanı olmuştur.¹¹⁷ Allah'a karşı tavrı da isyan ve nimete nankörlük şeklinde ortaya çıkmıştır.¹¹⁸

Bir başka kibir ve gurur abidesi de Firavun'dur. Bunu Kur'ân öyle bir üslupla anlatıyor ki, onlara verilecek cezanın ne olabileceğini şimdiden görmek mümkündür:

“Muhakkak ki Firavun, yeryüzünde ululandı. Ve halkını bölük bölük etti. Onlardan bir zümreyi zayıf görüyor, erkek çocuklarını boğazlayıp kız çocuklarını sağ bırakıyordu. Doğrusu o müfsitlerdendi.”¹¹⁹ dedikten sonra Firavun ve benzerleri için verilen cezayı da anlatmaktadır.¹²⁰ Ayrıca bu tür zalimlere karşı da savaşmamayı büyük bir suç ve günah olarak görmektedir.¹²¹ Hatta bütün mü'minlerin bu konuda direnç göstermeleri gerekli görülmektedir.¹²²

Kibirleşmek, servetle şımarma illetine tutulan kodamanların hastalığıdır, ahireti inkâr, zulüm–baskı, inkâr, zevklere düşkünlüktür.¹²³

Halbuki dünya malına övünen, kibirlenen insanoğlu, bu hayatın ve ona ait metanın geçici olduğunu hep aklından çıkarmaktadır.

“Dünya hayatı oyun, eğlence, süs, kendi aranızda övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışıdır..... Dünya hayatı aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir.”¹²⁴

Gerçekten de servet ve refahla şımararak toplumları yıkan, zulüm ortamları doğuran, kaos oluşturan bir belâ haline gelmektedir.¹²⁵ Toplumların yükselişinde gayret, çöküşünde ise servet önemli bir yer tutmakta ve bunu Kur'ân açıkça şöyle bildirmektedir:

“Biz, bir toplumu mahvetmek istediğimizde onun servet ve mallarla azıp şımarmış kodamanlarına birtakım emirler yöneltiriz. Veya onları o ülkenin yöneticisi yaparız da onlar bizim emirlerimize karşı çıkarlar. Böylece o ülkenin batması gerekli hale gelir. Biz de o ülkeyi yerle bir ederiz.”¹²⁶

---

¹¹⁶ Öztürk, *Kur'ân Açısından Şeytancılık*, s.55,56

¹¹⁷ 2/Bakara: 168,208; 6/En'âm: 142; 7/A'râf: 22; 12/Yusuf: 51; 17/İsrâ: 53; 35/Fâtır: 6; 36/Yâsin: 60; 43/Zuhruf: 62

¹¹⁸ 17/İsrâ: 27; 19/Meryem: 44

¹¹⁹ 28/Kasas: 4,5; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/920

¹²⁰ 7/A'râf: 137; 34/Sebe: 31,33

¹²¹ 4/Nisâ: 75; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/523

¹²² Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s.392

¹²³ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.259, 590

¹²⁴ 57/Hadîd: 20; Nesefî, *Tefsir*, 4/227

¹²⁵ 17/İsrâ: 16; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/190

¹²⁶ 17/İsrâ: 16; 34/Sebe: 34

Kibrin (istikbarın) mahvettiği azgınlara örnek olarak adlarıyla anılanlar: Kârûn, Firavun ve Hâmân'dır. Bunlar, Allah ile yarışarcasına bir büyüklük iddiasına girip yeryüzünde terör (yücelik) estirdiler ve sonunda her biri bir türlü yıkılıp yok oldu. Bunların helaklarıyla ilgili Ankebût Suresi 39–40. ayetleri ilginç ifadeler içermektedir. Kiminin üzerine taş yağdırılarak, kiminin kasırgalarla, kiminin yere batırılarak, kiminin de boğmak suretiyle cezalandırıldığı ve bunun da Allah'ın bir zulmü değil; aksine onların fiillerinin karşılığı olduğu ve Allah'la yarışarcasına büyüklük taslayanların hepsinin sonunun da böyle olacağı kesin bir dille anlatılmaktadır.¹²⁷

Kibir ve böbürlenmeyi bu şekilde tavsif eden Allah, bunun karşılığı olarak insanlara tevâzu ve alçak gönüllülüğü tavsiye etmektedir. Nitekim, mü'min kulların vasıfları sayılırken onları mütevazi, yeryüzünde vakarla yürüdükleri; ayrıca kendilerine herhangi bir cahil, kendini bilmez laf atıp sataşınca "selam size" deyip güzel söz söyleyerek ve ağırbaşlılıklarını muhafaza ettikleri anlatılır.¹²⁸

Lokman'ın(a.s.), oğullarına tavsiyelerinden biri de insanlardan yüz çevirmemeleri, yeryüzünde çalımla yürümemeleridir. Zira Allah, kendini beğenip böbürleneni sevmez.¹²⁹ Ayrıca "yürüyüşünde tabii ol ve sesini de kıs"¹³⁰ tavsiyeleri evrenselliğini koruyan, bugün inanan herkes için yine aynı anlamını muhafaza etmektedir.

Beydâvi, İsrâ Suresi 37.ayeti açıklarken tefsirinde insanın kibirlenip, ayaklarını yere vurarak yeri yırtamayacağını, dağlara delik açıp geçemeyeceğini belirtir. İnsan, kibriyle şımararak alay eder, dalga geçer. Bu da mücerret, soyut bir ahmaklıktır. Ve zelil olmadan başka bir kârla insana geri dönmez.¹³¹ Ayrıca, insanlardan usanarak, böbürlenerek yüzünü insanlardan çevirmeyi devenin boynunu sarkıtıp da yüzünü çevirip salladığı bir hastalık gibi görmektedir.¹³² Mehmet Vehbi de insanlardan yüz çevirmeme gereğini şu şekilde ifade eder: "İnsanlar sana bir şey söylediklerinde onlardan yüzünü çevirip kibirlilik gösterme. Tevâzu ile sözlerini dinle, onlar konuşurken sen önemsiz görerek başka şeylerle meşgul olma, insanlarla güzel ilişkiler gereklidir. Ferahlı ve kibirli de yürüyerek, Allah'ın sana verdiği nimetiyle mağrur olma."¹³³

---

¹²⁷ 129/Ankebût: 39,40

¹²⁸ 25/Furkan: 63; Neseî, *Tefsir*, 3/174

¹²⁹ 31/Lokman: 18 Neseî, *Tefsir*, 3/282

¹³⁰ 31/Lokman: 19; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 4/331-332

¹³¹ 17/İsrâ: 37; Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, 3/446

¹³² Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, 4/348; Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, 11/4325

¹³³ Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, 11/4324

Kur'ân-ı Kerîm sadece ferdi bazdaki kibiri değil, toplumsal anlamda da yasaklarken; diğer taraftan ilişkilerin ve tevâzuun da sadece ferdi bazda olmadığını anlatır. Toplu olarak sosyal alanda da insanların birbirlerine karşı alaycı bir tavır takınmalarını da yasaklar. Bunu yasaklarken de “belki alay edilen, küçük görülen kimse ve grupların alay edenlerden Allah katında daha hayırlı takva sahibi insanlar olabileceği ihtimallerini vurgular.¹³⁴ Bu genel ifade, hiçbir cinsiyet ayırımı yapmadan hemen herkesi ilgilendirir. Bunu müteakip de insanların birbirlerini alaya alıp onlara kötü lakaplarla çağırılmaları istenmektedir.¹³⁵

Güzel davranış ve sözlerin en ileri ifadesi de anne–babaya yapılacak en güzel muamele ve davranıştır.¹³⁶

Ayetlerin genelinden anlaşılın o ki, insanoğlu ne kadar kibirlense de, gururlansa ve mala boğulup büyük nüfuz sahibi olsa da Allah, bir gün onu öyle bir çetin imtihana tabi tutar ki, varlığı birden yok olup gider de anlayamaz. Nitekim, yaratan ve varlığı veren, almayı da çok iyi bilmektedir. Her ne kadar, Rahman'ın mütevazi kulları yeryüzünde mevcut olsa da insanoğlu yeryüzünde Firavunluğa soyunmaktan geri durmamaktadır. Zira O, arzusunun peşinde koşarken, her arzu yeni bir arzuyu doğurmakta ve arzularının esiri olmaktan başka bir şey yapamamaktadır. Böylece de yeryüzünde kaos ve karmaşa, fitne ve fesad, haksızlık, adaletsizlik eksik olmamaktadır.¹³⁷

6) Güvenilir Olmak

Güvenirlilik ve eminlik, kişinin bulunduğu yere, imkanlara, yetkilere göre bir anlamda aslında sorumlu olmak demektir. Yapmakta olunan işteki mesuliyet, söz ve sırdır.

Emanet, maddi olsun–manevi olsun, bir şeyi veya bir değeri gönül huzuru ve güvenle başkasına teslim etmek ve yine gönül huzuru ve eminliği ile geri almaktır.¹³⁸ Emanette alanla verenin karşılıklı güven ve rahatlıkları esastır. Asıl olan, şuurlu ve kararlı iki egonun varlığıdır.¹³⁹

Kur'ân-ı Kerîm, gerçek mü'minlerin özelliklerinden biri olarak da “Mü'minler emanetlerini gözeten ve sözlerini yerine getirenlerdir.”¹⁴⁰ buyurmaktadır. Bundan anlaşılın o

¹³⁴ 49/Hucurât: 11; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*,4/160-161

¹³⁵ 49/Hucurât: 11; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*,4/53

¹³⁶ 17/İsrâ: 23; Neseî, *Tefsir*, 2/311

¹³⁷ Soyalan, *Kur'ân ve İnsan*, s.64

¹³⁸ Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, s.163

¹³⁹ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.117

¹⁴⁰ 23/Mu'minûn: 8; Neseî, *Tefsir*, 3/114

ki, Allah'a ve ahirete inanıyorum diyen bir insanın öncelikle kendisini güvenilirlik hususunda kabul ettirmesi ve verdiği her söze ve yaptığı anlaşmaya da sadık kalması gerektiğidir. Bunu bilinçle yapacak ve şu ilahi hitabı da unutmayacaktır. “Ey iman edenler, bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve elçisine hıyanet etmeyin.”¹⁴¹ Emanet meselesi o kadar önemli ki, buna karşı yapılabilecek bir yanlışlık Allah'a ve Peygambere yapılmış kadar ağır olacaktır.

Emanette esas olanın şuurlu iki ego olduğunu söylemiştik. Burada emanetle birebir sorumlu ve muhatap kişi insandır. Zira doğaya, ağaca, yere sunulan ilahi teklifi sadece irade sahibi insan üstlenmiştir. Dolayısıyla emanet, insan dışındaki hiçbir varlığın muhatap olamayacağı bir evrensel kozmik yük ve görevdir.¹⁴²

Şimdi “Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman da adaletle hüküm vermenizi emreder. Gerçekten Allah, söylenenleri işiten, yaptıklarınızı görendir.”¹⁴³ buyurarak aslında toplumu idare eden insanların da hangi özelliğinin öncelikli olduğunu vurgulamıştır. Yani adaletli insanları, güvenilir insanları seçmek gerektiği prensibi ortaya çıkmaktadır ki, insanlar haksızlığa, eşitsizliğe uğramadan idare edilebilsin. Zira hakları koruma, din ve vicdan hürriyeti tanıma gibi temel konularda kabul edilir bir yönetim gerektiği ve toplumsal huzur ve barışın buna bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Emanet olayının farkında olan ve onu dünya hayatında gereği gibi koruyan mü'minler, emanete hıyanet etmedikleri ve onun değerini, ne olduğunu unutmadıkları için zalim ve cahil olamazlar.¹⁴⁴ Zira Kur'ân'a göre, işlerin ve emanetlerin ehil olmayanlara (değer bilmeyenlere) teslim edilmesi, imkansızlığın en büyük belirtilerinden biridir.¹⁴⁵ Demek ki emanet meselesi, ahlâk ve imanla yakından ilgilidir.

İnsanın emrine verilen her şey, aslında birer emanettir. Bize verilen çocuklarımız birer emanettir, mal-mülk birer emanettir. Önemli olan bu çocuklarımızı salih evlat olarak yetiştirip, güvenilir bir kul olmalarını sağlamak. Elimizdeki malımızı Allah yolunda ve hayırlı olan işlerde kullanabilmektir. Verilen sözler, yapılan anlaşmalar, ev ve aile mahremiyetine saygı duymak, selama karşılık vermek, yapılan ikramlara teşekkür etmek, sırları saklamak, ayıpları yaymamak, alınan görevi yerine getirmek aslında emanetin sadece bir kaçını teşkil etmektedir.

---

¹⁴¹ 8/Enfâl: 27; Bağdadî, *Lübübü't-Te'vil*, 2/211-212

¹⁴² 33/Ahzâb: 72; Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.117

¹⁴³ 4/Nisâ: 58; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/512-513

¹⁴⁴ Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, s.164

¹⁴⁵ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.118

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğru söz söyleyin.”¹⁴⁶ ayetinde olduğu gibi birçok yerde de yine aslında insanların yapacakları tanıklıklarında da doğruyu söylemeleri istenmiştir. Bunu yapanlara da ödül olarak Cennet vaad edilmiştir.¹⁴⁷ Şahitliği gizleyenlerse günahkar duruma düşeceklerdir.¹⁴⁸

Emin olmak, toplumsal huzurun ve barışın en önemli garantisidir. Bu emniyet duygunun yok olması da toplumsal felaketi getirir. Peygamberlerin en önemli sıfatlarından birisi de emin/güvenilir olmaktır. Onlar, her bakımdan güvenilir insanlardı. Allah’a ait emanetleri hakkıyla yerine getirirlerdi. Nitekim Hz. Muhammed, yaşadığı toplum içinde bizzat “el-emin” lakabıyla çağırılırdı. İnanan–inanmayan kendisine son derece güven duyuyordu.¹⁴⁹

İnsan, önce Rabbine karşı, sonra kendine ve ailesine karşı, sonra da diğer insanlara karşı emin–güvenilir olmak zorundadır. Bu da gerçek kullukla yerine getirilebilir.

Allah, sözlerine ve ahitlerine sadece inananların sadık olmadığını, hem ehli kitap içinde hem de inançsız gruplar içinde sözlerine sadık olanlar olduğu gibi, ahlâki olmayan davranışa –sözlerine sadık olmayan– sahip olanların da olabileceğini dolayısıyla önyargılı olmadan kişileri ferdi olarak takdir etmeyi bildirmektedir.¹⁵⁰ Burada dürüst ve güvenilirliğin evrensel boyutu direkt olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsanoğluna birçok şeyin emanet olarak verildiğini belirtmiştik. Ancak burada, peygamberimizin bu konu ile ilgili birkaç sözünü nakletmek, emanetin özellikle–ehil olmayan ve hain insanların eline geçmesiyle ortaya çıkacak netice ile ilgili bir iki sözünü nakletmek yerinde olacaktır:

“İnsana kıyamet günü adım başı ömrünü nerede geçirdiği, ne yaptığı, malını nerede kazanıp nereye harcadığı, bedenini nerede kullanıp tükettiği sorulacaktır. Bunların hesabını vermeyenler kurtuluşa eremezler.”¹⁵¹

Ayrıca Hz. Peygamber: “İşler ehil olmayanlara verildiğinde kıyametin kopmasını bekle.”¹⁵² diyerek sanki Nisa Suresi 58. ayete vurgu yapmakta ve böyle durumda toplumların çöküşü söz konusu olmaktadır.

---

¹⁴⁶ 33/Ahzâb: 70; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vîl*, 3/495

¹⁴⁷ 70/Meâric: 32-35

¹⁴⁸ 2/Bakara: 283; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/264-266

¹⁴⁹ Sarıçam, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajı*, s.10

¹⁵⁰ 3/Âli-İmran: 75,76

¹⁵¹ Tirmizi, *Sünen*, Kıyâme, H. No:2416, 4/612

¹⁵² Buhârî, *Sahih*, İlim, 1/22

Şu Kur'ânî gerçeği de unutmamak lazım. Allah, peygamberi emanete hainlik edenleri, dürüst ve güvenilir olmayanları savunmaması konusunda uyarmıştır.¹⁵³ Çünkü emanete hainlik etmek olsa olsa münafıkların özelliği olur.¹⁵⁴

Varlık, insan ve eşya, emaneti taşıyıp taşımadığına göre bir anlam kazanacaktır. İnsan, eğer kendisine verilen her emaneti yerinde tutar ve gereğini yaparsa toplumsal huzur ve birliktelik olur. İki yüzlülüğün, gerçek kimlikleri gizlemenin, aile ve toplum hayatında her zaman şüpheyi doğurduğu unutulmamalıdır. Peygamberi örnek alarak O'nun yüce sıfatını "el-Emin" inanan herkes öz benliğinde yaşamak zorundadır. Emrolunduğu doğruluk istikametinde olmalı, sapma eğiliminde bulunmamalıdır.

7) Adaletli Olmak-Zulümden Sakınmak

Adalet, toplumu ayakta tutan en önemli vasıf sayılır. Zira adalet, her şeyi yerli yerince yapmayı, herkese hakkını vermeyi ve eşitliği gerektirir.

Kur'ân, adalet hakkında birçok ayet indirmiştir ve her alanda adil davranmaktan bahsetmiştir:

"Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emretmektedir. Edepsizlikten, kötü işlerden ve taşkınlıktan alıkoyar. Düşünüp öğüt almanız için Allah, size nasihat etmektedir."¹⁵⁵ ayetinden anlaşılan ilk prensip her alanda öncelikle adaletli ve eşit davranmak gerektiğidir.

Adaletin Kur'ân ahlâkındaki en önemli görünümü itidal, yani denge ve orta yolu izlemidir. Kur'ân'ın adalete vurgu yaptığı çeşitli konularla ilgili ayet meallerini burada zikretmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Borç ya da ödünçle ilgili:

---

¹⁵³ 4/Nisâ: 105,107

¹⁵⁴ Buhâri, *Sahih*, İman, 1/15; Müslim, *Sahih*, İman, H. No:59, 1/78

¹⁵⁵ 16/Nahl: 90; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*,3/156

“Birbirinize karşı vermiş olduğunuz borcu yazın. Aranızdan birisi yazıcı olarak onu adaletle yazsın. Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın...”¹⁵⁶

Karşılıklı yapılan ödünç para alış-verişi veyahut mal alışverişinin kayıt altına alınması vurgulanmaktadır. Şu halde bu hem bir emir, hem de yapılacak herhangi bir unutmaya ya da haksızlığa (inkâra) karşı bir kanıttır, belgedir.

Şahitlik hususu ile ilgili:

“Ey inananlar! Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adil davranın, takvaya uygun olan budur.”¹⁵⁷

Kin, hırs ve düşmanlık nefsi etkileyip de onun tarafsız davranmasına engel olmamalı vurgusu yapılmıştır. Yani, Allah korkusuyla şahitlikte doğruyu savunmak gerekiyor.

Evlilikle ilgili:

Bu konuda yüce Allah, ikişer, üçer –hatta dörder kadınla bile evlenme ruhsatı vermişken: Allah insanın gücünü, kudretini iyi bildiği ve insanın bu durumda kadınlarla adil ilişkiyi gerçekleştiremeyeceğinden adaletli ve doğru olanın tek kadınla evlenmek olduğunu vurgulamıştır:

...“Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O kadınlar arasında da adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın. Yahut ellerinizin altında bulunan cariyelerle yetinin. Haksızlık etmemeniz için en uygun olan budur.”¹⁵⁸

“Ne kadar istesenez de kadınlar arasında tam adalet yapamazsınız. Öyleyse birine tamamen yönelip ötekini kocasız gibi bırakmayın...”¹⁵⁹

Bu ayette esas vurgulanan, tek eşle evlenmek gerektiğidir.

Miras hususunda:

Bu hususta gerçekten Allah, önemli ve sorun olamayacak derecede çözüm sunmuştur. Ancak Allah’ın öksüz (kimsesiz) kadın ve çocukların hakları ile ilgili emri dikkat çekicidir:

---

¹⁵⁶ 2/Bakara: 282; Neseî, *Tefsir*, 1/139-140

¹⁵⁷ 5/Mâide: 8; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 1/541

¹⁵⁸ 4/Nisâ: 3; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 1/412

¹⁵⁹ 4/Nisâ: 129; Neseî, *Tefsir*, 1/254-255

“Senden, kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Allah size onlar hakkında hükmünü açıklıyor. Kendilerine yazılmış olan miras hakkını vermeyip, kendileriyle evlenmek istediğiniz öksüz kadınlar, zavallı çocuklar ve öksüzlere karşı adaleti yerine getirmeniz hakkında kitapta size okunan ayetlerde Allah’ın hükmünü açıklamaktadır. Yapacağınız her hayrı muhakkak Allah bilir.”¹⁶⁰

Bu ayette esasen öksüz kalmış; ama elinde malı olan kadınlarla mallarını elde edip yemek niyetiyle yapılacak evliliği Allah yasaklamaktadır.

Ölçü ve tartı hususunda:

“Ölçü ve tartıyı tam ve adaletle tartın. Gücünün yetmeyeceği şeyi kişiye teklif etmeyiniz. Akrabanız için de olsa sözünüz doğru olsun.”¹⁶¹

Ticaretle ilgili olan ölçü ve tartı hususu önem arz etmektedir. Zira, ölçüde yapılacak bir haksızlık, hem o işi yapan kişiye haksız ve haram kazanç getirir, hem de alıcının eksik mal alarak fazla para ödemesine sebep olur.

Aslında burada ayetin zahirinden tek taraflı bir mana anlaşılrsa da her iki tarafı da gözeten, alıcı ve satıcıyı koruma hususu söz konusudur.

Yakınlık derecesi ne olursa olsun, akraba da olsa –hatta anne baba bile olsa– adaleti gözetmek gerekir. Zira anne–baba bile olsa adaletli davranmaktan kaçınmamak gerekir.¹⁶²

Allah, insanlar arasını düzenleyici olarak gönderdiği peygamberlerini açık kanıtlarla beraber kitap ve adalet ölçüsüyle birlikte göndermiştir. Ve onlar da kavimlerini uyarmıştır.¹⁶³ Bu ifadede peygamberlerin insanlar arasından seçilen ve insanlar arasını düzenleyici olarak gönderilen adaletli ve güvenilir kimseler olduğu gerçeğini rahatlıkla görmemiz mümkündür.

Toplumunu idare hususunda (emanet hususu):

Allah, insanlara hitabında kendilerini yönetecek insanları emin olanlardan seçmelerini istemiştir. Ve yine emaneti (idareyi, yönetimi) alan kişiye de adaletli bir şekilde hüküm vermesini emretmiştir:

---

¹⁶⁰ 4/Nisâ: 127; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/96-97

¹⁶¹ 6/En’âm: 152

¹⁶² 4/Nisâ: 135; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/562-563

¹⁶³ 57/Hûd: 25

“Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size böylece ne güzel öğüt veriyor. Doğrusu Allah, işiten, görendir.”¹⁶⁴ “...Allah, adaleti ve adil olanları sevmektedir.”¹⁶⁵

Her alanda adaleti öngören Allah, peygamberine bile Kur’ân’ın indirilişini anlatırken, “Sana güçlük çekesin diye indirmedik.” ifadesiyle ona kaldırabileceği, adaletli bir yük olarak kulluktan, sorumluluktan söz etmektedir.¹⁶⁶

Kur’ân, adaletin karşılığı olarak zulümden, haksızlıktan bahseder. Yani bir şeyi, olması gereken yerin dışında bir yere koymak zulüm olarak, haksızlık olarak bilinir.

Allah, adaletten hoşlandığını, onu sevdiğini; zulmü hoş görmediğini ifade etmekte, affi ve bağışlamayı da tavsiye etmektedir:

“Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükafatı Allah’a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez.”¹⁶⁷ Burada kişiye yapılacak herhangi bir kötülükte acaba nefesine uyar mı düşüncesiyle sabrı denenmektedir. Ancak kötülüğün karşılığı onun emsalidir. Tavsiye edilense o kötülüğü görmezden gelip bağışlamaktır. Çünkü zulümle âbâd olunmaz, hiçbir yere varılamaz. Kur’ân, zulme rıza göstermeyi; zalime karşı koymamayı da yine zulüm olarak anlatır.

Kur’ân, bağlılarına, zalimlerle oturup kalkmamayı emretmektedir¹⁶⁸ Dolayısıyla zalimlerden başkasına da kin ve düşmanlık olmamalıdır.¹⁶⁹ Zalimlerin dostu olarak da yine zalimlerdir.¹⁷⁰

Kur’ân, insanlara adaleti emredip de bunu uygulamalarını isterken insanları kendi nefsinin heveslerine uymamaları hususunda uyarılmaktadır.¹⁷¹ Zira, insanların heva ve heveslerine uyarak farklı uygulamada bulunmaları halinde akıbetlerinin çok kötü olacağına dair ayetler vardır: “O insanların ne bir dostu ne de bir savunucusu olacaktır.” ifadesi

---

¹⁶⁴ 4/Nisâ: 58; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/11-13

¹⁶⁵ 5/Mâide: 42; 7/A’raf: 29

¹⁶⁶ 20/Tâhâ: 2; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/48

¹⁶⁷ 42/Şûrâ: 40

¹⁶⁸ 6/En’âm: 68; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 1/645

¹⁶⁹ 2/Bakara: 193

¹⁷⁰ 45/Câsiye: 19; Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 5/325

¹⁷¹ 4/ Nisâ: 135; 28/ Kasas: 50

gerçekten tüyleri diken diken eden şiddetli bir ikazdır.¹⁷² Zalimler, şiddetli azaba dūçar olacaklardır.¹⁷³

Allah, zalimleri sevmediği gibi onları lanetlemiş, onların hiçbir özürlerinin kabul edilmeyeceğini belirtip asla felah bulup kurtulamayacaklarını, zulmün sonunun batış ve çöküş olduğunu da açıkça beyan etmiştir.¹⁷⁴

Zulüm, yaratılış düzeninde bozukluk ve dejenerasyona sebep olmaktadır. Bu anlamda en büyük zalim de insanlardır. Çünkü yaratılış düzenini ve tabiattaki denge ve ahengi bozan tek varlık insandır.¹⁷⁵ Zira Kur'ân, insanın kötülüklerinden şikayetçi olan melekleri konuşurken onun iki tipik kötülüğüne parmak bastırır: Bozgunculuk ve kan dökücülük.¹⁷⁶ İnsanın bu iki tipik noksanlığı olarak da bilgisizlik ve zalimlik üzerinde durulur.¹⁷⁷

Kur'ân ayetlerinden anlaşılmaktadır ki, dünyadaki bütün zulümler insan elinin ürünüdür. Çünkü Allah, en küçük anlamda bile zulmetmez.¹⁷⁸

Kur'ân'da bahsedilen ama tanımı net olarak yapılmayan adalet, ahlâk ve hukukun en temel kavramıdır. Adaletin söz konusu olduğu yer insan-Allah, insan-insan, insan-toplum ve toplum-toplum ilişkileridir. Çok genel olarak adalet haklıya hakkını, suçluya cezasını vermek olarak tanımlanabilir.¹⁷⁹ Adalet kelimesine kök olan "a-d-l", Kur'ân terminolojisinde zulmün karşıtı olarak her şeyi denge noktasında tutmak ve yerli yerine koymak anlamındadır. Bundan dolaydır ki Allah, adalet üzere iş yapar ve peygamber de adalet üzere olmakla emrolunmuştur.¹⁸⁰

Netice itibariyle Kur'ân; mü'minlerden her hal ve şartla adaleti korumalarını istemektedir. Allah'a gidişin en değerli azığı da adalettir. Adaleti gözetirken insanların bize yakınlığı, yumuşatıcı, taviz verdirici bir unsur olmamalıdır. Zira bu konuda Kur'ân biz inananları uyarmıştır.¹⁸¹

Allah, adaletten ayrılıp da nefsin arzusuna göre davranıp hüküm verenleri de çetin bir azapla korkutmuştur. Tüm bunların neticesi olarak kıyamet gününde herkes için adalet terazileri kurulduğunda kimseye haksızlık edilmeyeceğini yine kesin bir şekilde vaad

¹⁷² 13/Ra'd: 37; 47/Muhammed: 14; 18/Kehf: 28; 3/Âli-İmran: 21

¹⁷³ 51/Zâriyât: 59; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/397

¹⁷⁴ 7/A'râf: 44; 11/Hûd: 18; 6/En'âm: 135; 12/Yusuf: 23; 28/Kasas: 28; 14/İbrahim: 13

¹⁷⁵ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.676

¹⁷⁶ 2/Bakara: 30; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/63-65

¹⁷⁷ 33/Ahzâb: 72; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 4/465

¹⁷⁸ 4/Nisâ: 40; 18/Kehf: 49; 10/Yûnus: 44

¹⁷⁹ Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân Fihristi*, Fecr Yayınları, Ankara, 1997, s.439

¹⁸⁰ 42/Şûrâ: 15; 16/Nahl: 90

¹⁸¹ 5/Mâide: 8; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/541

etmiştir. Çünkü herkesin yaptığı iş, eylem karşısına çıkacak onun şahitleri olacaktır.¹⁸² Adaletin gerçekten de mülkün temeli, huzurun esası olduğu sözü Kur'ânla özdeşleşmiş, yerine oturmuş bir sözdür.

B-FARKLI İNANÇ GRUPLARIYLA İLİŞKİLERDE SORUMLULUK

Kur'ân-ı Kerîm din konusunda insanları zorlamadığı gibi, dini inançlar hususunda da uyararak, farklı inanç gruplarıyla bir arada yaşama gereğine binaen iyi geçinmeyi, zulüm, adaletsizlik, haksızlık olmadığı müddetçe ve dini inançlara karşı savaş olmadığı sürece savaşmayı ve mücadele etmeyi yasaklamıştır. Yalnızca Allah, din hakkında savaşı müsaade etmektedir. Müslüman'ın diniyle ve inancıyla savaşanlarla dost olunmasını yasaklamıştır. Aksine davrananları da zalimler olarak nitelemiştir.¹⁸³

Tarih boyunca topluluklar farklı etnik yapıda ve farklı inançlarda olmalarına rağmen büyük devletler–hatta imparatorluklar–kurmuşlardır. Doğal olarak oluşan bu teşkilatlarda her zaman bir inanç, düşünce ve fikir çatışmaları da olmamış değildir.

İslâm toplumu da İslâm'ın doğuşundan günümüze gelinceye kadar farklı etnik yapı ve kültürleri içinde barındırmış, zaman zaman fikir ve inanç ayrılıkları baş göstermiştir. Hatta sahabe arasında bile farklı görüş ayrılıkları da olmuş, daha da ileri gidilerek birbirleriyle kanlı mücadelelere dahi girişilmiştir.

Kur'ân'ın, İslâm toplumunu oluşturan unsurlar hakkında yahut da bir arada yaşama zorunluluğu olarak öncelik verdiği şey, inancı ve düşüncesi ne olursa olsun herkesin yaşamına saygıyı esas almaktadır. Bunda esas aldığı husus da birbirine engel olmamak kaydıdır. Bu konuyu Hz. Peygamberle uygulamaya koyan Allah Teâla; O'na yol göstermiş, O'nun da buna ittiba etmesiyle sevgi ve şefkat abidesi olmasını bir kazanç ve güzel davranış örneği olarak övmüştür:

“Allah'ın rahmeti ile onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları affet, onlar için mağfiret dile...”¹⁸⁴

Bu ayette üzerinde durulan husus, Hz. Peygamber'in insanlara karşı yumuşak ve mütevazi davranmasıyla Müslümanların sayısının artması ve O'nun etrafında kenetlenmeleri

¹⁸² 21/Enbiyâ: 47 ; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 3/310

¹⁸³ 60/Mümtehine: 9; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*,4/256

¹⁸⁴ 3/Âli-İmran: 159; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 1/305; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*,1/381

olmuştur. Zira, toplumu oluşturan ve ayakta tutan, bir arada tutan, birbirlerine hoşgörü, tahammül ve anlayışla yaklaşma ve affedici olmalarıdır.

Aslında Âli-İmran Suresi 159. ayette geçen, peygamberin hoşgörü ve yumuşak davranması Uhud Savaşı ile ilgili durumu izah etmektedir. Zira, savaş öncesi ve felaket esnasında görevlerinde başarısız olan izleyicilerini eldeki bütün kaynaklara göre Hz. Peygamber, yaptıklarından dolayı kınamamıştır.¹⁸⁵ Aksine ayetin devamında Hz. Peygamber'e onlarla her konuda istişare etmeyi emretmektedir.¹⁸⁶ Yani mağlup da olsa, yenilse de inananların birbirinin dostu oldukları gerçeği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Birbirlerine iyi davranmaları gerektiği görülmektedir.

Hz. Peygamber hem kendisi rahmettir, hem de rahmet olarak gönderilmiştir. Sadece inanan belli bir gruba değil, bütün alemlere rahmettir. O, lanet edici, katı yürekli, gaddar, kin ve öfke dolu bir insan da değildir.¹⁸⁷ Nitekim Allah Kur'an'da, Hz. Peygamber'in hoşgörü ve müsamahasından bahsederken–özellikle tebliğ hususunda–şöyle buyurmaktadır:

“Sen hikmetle, güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...” emriyle O'na uyacağı metodu ve takip edeceği yöntemi belirtmek istemiştir.¹⁸⁸

Aslında inançlara saygı ve hoşgörü pasif anlamı ile başkalarına katlanmak, aktif manasıyla da başkaları ile kaynaşmaktır. Pasif manasıyla hoşgörü, insan hayatının olmazsa olmaz şartıdır. İnsanın başkalarına karşı ödevidir.¹⁸⁹

Esed, Hz. Peygamber'e tebliğ ve tartışma usulünün anlatıldığı ayeti izahında O'nun bütün insanlığa hikmet ve güzel öğütle çağırmasını, onlarla en güzel ve en inandırıcı yöntemlerle tartışma yapması açısından değerlendirmiştir. Zira, başka inançlara bağlı kimselerle girilen tartışmalarda yöntem olarak en güzel, en yumuşak ve dolayısıyla en akla ve sağduyuya dayanan yöntemleri seçmek zorunda olduğunun /olması gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁹⁰

Bu bağlamda Kur'an'ın esas prensibi, “Dinde zorlama yoktur.” ayetiyle anlamını bulmaktadır.¹⁹¹ Zira, zorla din değiştirmek, inanmayan birini İslâm'a girmeye zorlamak kesin

---

¹⁸⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/122

¹⁸⁶ 3/Âli-İmran: 159; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/381

¹⁸⁷ Sakallı, Talat, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996, s.195

¹⁸⁸ 16/Nahl: 125; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/234; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/386; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/169

¹⁸⁹ Demir, *İslâm Ahlâkı*, s.72

¹⁹⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/556-557

¹⁹¹ 2/Bakara: 256; Mevdüdi, *Tefhimü'l-Kur'an*, 1/285,286; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 1/202-203

olarak yasaklanmıştır. Hatta bunun birçok İslâm hukukçusu tarafından büyük günah olduğu ortak görüşü vardır.¹⁹²

Elmalılı da “Dinde zorlama yoktur.” ayetini izah ederken şunları serdetmektedir: “Rahmetinin genişliğinden dolayı Allah, kullarının ne kendilerine, ne de başkalarına zulüm ve tecavüz etmelerine razı olmadığından, onları korumak için sınırlar tayin edip, onlara din ve hükümlerini bildirmiştir. Dolayısıyla zorlama, ehliyetin engellerindedir. İslâm yurdunda zorlama yasaklanmıştır. Herkes dininde serbest ve seçme hakkına sahiptir. İslâm hükümleri altında müşrik, kitap ehli (Yahudi, Hıristiyan) hepsi, din hürriyetiyle yaşayabilir. Bir müşrik, Hıristiyan veya Yahudi olabilir, hiçbirine “Müslüman ol” diye zor kullanılamaz, ahinde durmak ve vergisini vermek şartıyla dininde bırakılır.”¹⁹³ Bu ayet, İslâm’da demokrasi ve hoşgörünün, dini yaşam ve inanç özgürlüğünün temel taşını teşkil etmektedir.

Gerçekten de İslâm dininin hüküm dairesinde zorlama yoktur. İslâm’ın başlangıcında değil zorlama, misliyle bile karşılık verilmediği bilinen bir gerçektir. Arapların Müslüman oluşundan sonra da zorlama olmadığı kabul edilmiş; Müslümanlar arasında bulunan Arap müşriklerine de hiçbir zorlama yapılmamıştır.¹⁹⁴ Bilakis Kur’ân, din ile savaşmayan insanlara ve gruplara karşı da inananları iyilik yapmaya, onlara adaletli davranmaya çağırır, onlarla olan birliği ve dostluğu yasaklamamıştır.¹⁹⁵

Biraz önce de bahsettiğimiz gibi, her ne kadar Kur’ân, dini inanç ve yaşantıda serbestliği getirmiş ve bu hususta açıkça tavrını ortaya koymuşsa da, inananların inançlarına zarar verecek, baskı yapacak, onları yurtlarından çıkaracak ve onların diniyle savaşacaklara karşı da mücadele etmeyi emretmiştir. Onlarla dost olmayı yasaklamış, üstelik din ile mücadele edenleri bizzat kendi düşmanı olarak göstermiştir. “Benim düşmanım, sizin de düşmanınızdır.”¹⁹⁶ diyerek onlarla savaşmanın vücûbiyetini ifade etmiştir.

Allah’ın din ile savaşanlara karşı savaşmayı emretmesi meselesi de şu şekilde ifade edilmektedir:

Rivayetlere göre Kureyşlilerin, Hudeybiye anlaşmasını çiğnemeleri ve bunun üzerine Hz. Peygamber Mekke’ye saldırı hazırlığı yapar. Hatib İbn Ebi Belta adlı şahıs saldırı hazırlığını içeren gizli bir mektup yazarak Hz. Peygamber’e sığınan bir cariyeye verir.

---

¹⁹² 2/Bakara: 256; Esed, *Kur’ân Mesajı*, 1/78; Zemahşeri, *Keşşâf*, 1/299

¹⁹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/165

¹⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/169 ; Geniş bilgi için hoşgörü konusunda bkz. Şengül, İdris, “Kur’ân Kaynaklı Hoşgörü ve Hürriyet”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1995, Cilt 31, Sayı 1

¹⁹⁵ 60/Mümtehine: 8; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vil*, 4/256

¹⁹⁶ 60/Mümtehine: 1; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vil*; 4/254

Cariyeden bu mektubu Mekkelilere ulaştırmasını ve saldırı hazırlığını bildirmesini ister. Bu durum üzerine olay Hz. Peygamber'e vahyolunur. Ve Hz. Peygamber'e savaş emri ve izni verilir.¹⁹⁷ Bu durum karşısında sessiz kalmak olmazdı ve saygı da duyulmazdı. Zira; ortada din ile, inançla savaş söz konusuydu.

Allah, sürekli barış içinde yaşanmasını istemesine rağmen¹⁹⁸ İslâm davetini güvence altına almak, ahdi bozup saldırılardan koruma hususunda savunma amaçlı savaşı ve karşı koymayı da meşru görmekte, hatta emretmektedir.¹⁹⁹ Dolayısıyla Allah, bu tür inkârcıları ve hainleri de dost görmekten menetmektedir. İnanmayanların ve inkârcıların dost edinilmemesinin gerekçesini de "...Onlar birbirinin dostudurlar, sizden kim onları dost edinirse o da onlardandır..."²⁰⁰ şeklinde izah etmiştir. Hatta onları dost edinmeyi de, inananların aleyhine olacak açık bir delil olarak görmüştür.²⁰¹

Allah, tedbir gereği inananlarla ve inkârcılarla yapılabilecek bir anlaşmayı yahut ilişkiyi de yanlış bulmamaktadır:

"İnananlar, inananları bırakıp inkârcıları dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa, artık Allah'la bir ilişkisi kalmaz. Ancak, inkârcılardan korunmak için tedbir almanız bunun dışındadır..."²⁰²

Sonra inananların gerçek dostlarını yine Kur'ân saymaktadır: "Allah, O'nun elçisi, namazı kılan, boyun bükerek zekat veren mü'minlerdir. Kim Allah'ı, elçisini ve inananları dost edinirse, üstün gelecek olanlar, Allah'tan yana olanlardır."²⁰³

Kur'ân mesajının temel esprisi, gerçekten huzurlu bir dünya oluşturmakta yatmaktadır. Bu dünyada elbetteki değişik şubeler ve kabileler halinde yaratılmış, farklı dili konuşan, farklı inancı yaşayan, farklı ırktan olan çeşitli insan grupları ve toplulukları olacaktır.

Hiçbir kimsenin inanç ve yaşantısına zarar vermeden, müdahale etmeden–üstelik saygı duyularak–yaşamak esastır. Zaten dinde zorlamanın olmaması demek; inanç, düşünce fikir ve ifade özgürlüğünün sağlanması demektir. Peygamberimiz bu konuda bizlere örneklik teşkil etmektedir. Üstelik O, bu hususta yahudi kabileleriyle, müşriklerle insani, sosyal ilişkileri

---

¹⁹⁷ 22/Hac: 39,40; Mevdûdi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1997, 6/234-235

¹⁹⁸ 2/Bakara: 8; 8/Enfâl: 61

¹⁹⁹ 22/Hac: 39-40

²⁰⁰ 5/Mâide: 51; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/570; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/629

²⁰¹ 4/Nisâ: 144; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 1/112

²⁰² 3/Âli-İmran: 28; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 1/251-252

²⁰³ 5/Mâide: 55-56; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/573-574

güvence altına alarak anlaşma imzalamıştır. Öncelik, farklılıklarla bir arada yaşama zorunluluğu olmuştur.

Zira Kur'ân'ın ifadesiyle herkesin inancı kendine, yaşantısı da yine kendinedir²⁰⁴ düsturu düşmanlık ve husumeti değil, saygı ve hoşgörüyü ön plana çıkarmaktadır. Günümüzde birlik beraberlik, inanç, düşünce ve yaşama saygıyla bir arada yaşama zorunluluğu gerçekten en çok ihtiyaç duyulan husus olma özelliğini korumaktadır.

---

²⁰⁴ 109/Kâfirûn: 5-6; Mevdûdi, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 7/279,280

III. BÖLÜM

İNSAN-DOĞA (TABİAT) İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SORUMLULUK

A) İnsan-Doğa İlişkisi

İnsanoğlunun beşeri ve sosyal münasebetleri şüphesiz doğal bir ortamda geçmektedir. İnsanın yeryüzü sahnesine çıkışı ile birlikte bu doğal ortam da onun etki ve tesirinden etkilenmiştir. Ne var ki, insanoğlu yaratılmadan önce bütün unsurlarıyla birlikte evren, insanın yaşaması ve yerleşmesi için uygun bir şekilde düzenlendikten sonra¹ insan, yeryüzünün halifesi² ve emanetin de sorumlusu³ olarak yaratılmıştır. Sorumluluğu anlamlı kılan ve onu meşru hale getiren ve ona sebep teşkil eden şey de esasen hilafet ve emanettir. Hilafet ve emanet, sorumluluk ve imtihanın temel sebebidir.

İnsanın yaşadığı doğa ve tabiat ortamını bu bağlamda ekoloji(doğal denge) olarak değerlendirmek durumundayız. Zira ekoloji ya da doğal denge dediğimiz şey, canlı varlıklarla çevreleri arasındaki münasebeti araştırıp inceleyen bilim dalıdır.⁴ Burada ele aldığımız ekolojik denge, “tabii denge, doğal denge” ile aynı manaya gelmektedir.⁵ Her iki deyim de tabiatta tabii olarak bir düzen, varlıklar arasında bir ahenk ve insicam olduğunu ifade etmektedir.

Tabiatta oluşan her şey, her yenilik, evrim, belli bir ölçü ve ahenge göre, dengeye göre olmaktadır. Yani tabiatta israf yoktur, iktisat vardır.⁶ Ancak insan eliyle tabiatın aşırı tahribi bu dengeli yenilenmeyi engellemektedir.

Kur’ân ise ısrarla ekolojik dengeye dikkat çekmektedir. Ayetlere bakıldığında zaman; her şeyin bir ölçü, denge ve düzene göre olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla İslâm, tabiatın hassas dengesini bozucu hiçbir fiili onaylamaz.⁷

Halbuki denge ve ölçünün, insanın hem hemcinslerine hem de tabiata karşı işlediği bütün fiil ve davranışlarında bulunması gerekmektedir.⁸ Zira Müslüman için çevre, hem içinde yaşadığı doğal ortamı, hem de sünî ortamı içine almaktadır.⁹

¹ Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur’ân ve Medeniyet*, Pınar Yay., İstanbul, 1996, s.69

² 6/En’âm: 165; 10/Yûnus:14

³ 33/Ahzâb:72; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vîl*, 3/495-496

⁴ Kışlalıoğlu, Mine-Berkes, Fikret, *Çevre ve Ekoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.37; *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Komisyon, Beyan Yay., İstanbul, 1994, 5/213; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Komisyon, M.E.B.Y., Ankara, 1995, 1/799

⁵ Bayraktar, *İslâm ve Ekoloji*, s.19

⁶ Bayraktar, Mehmet, *İslâm’da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Kitâbiyât, Ankara, 2001, s.67

⁷ 15/Hicr: 19; 54/Kamer: 49

Eğer insanın iradesi ve fiilleri ilahi kanunlarla uyum halinde olursa, evrende yaratıcı faaliyetler ortaya çıkar. Bu da Kur'ân'ın gayesi olan dengeli kişiliğin gelişmesine yardımcı olur.¹⁰ İnsanın dünyada huzurlu ve mutlu olması tabiat kanunlarını incelemesi ve onlarla uyumlu yaşamasına bağlıdır. Tabiat, Allah'ın insanlığa bir emanetidir. Bu emanetin korunması, hem insan olmanın gerektirdiği bir görev hem de insanlığın menfaati gereğidir.¹¹ Kur'ân'ın temel hareket noktası da her yönüyle ahlâki bir insan yetiştirmektir.¹² Ancak kişilerin ahlâki bir hayatı tek başına yaşamaları yeterli değildir. İnsan, sosyal bir varlıktır. Ve topluma bağlı olarak yaşamını sürdürmek zorundadır. Herhangi bir topluluk, herhangi bir alanda bir takım ahlâksızlıklara bulaşınca, bu ister istemez diğer toplumların da yaşadığı alanları etkileyecektir. Yani değişik ahlâk alanları birbirini etkileyerek bir bütün oluştururlar.¹³

İslâm'da fertlerin çevreleriyle olan ilişkileri belirli ahlâki kurullarla düzenlenmiştir. İnsanlardan çevreyi koruma ve geliştirmeleri beklenmektedir. Asıl olan, yapıcı olma ve çevreyi geliştirmedir. Beraberinde, çevrenin güzellikleri ile ilgili derin bir düşünceyi ve estetik zevki de içermelidir.¹⁴ Dinin haram kıldığı alanlar (doğal kaynakların korunması için her türlü yıkıcı eylemin yasaklandığı alanlar)¹⁵ ve hima(sadece yaban hayatının ve ormanların korunması amacıyla tahsis edilmiş alanlar)¹⁶ gibi kurumlar da İslâmi çevre hukukunun özünü oluşturmaktadır.

İslâm'ın dünya görüşü, Allah'ın yarattığı ve kendi varlığının ayetleri olarak bildirdiği ekolojik dengeleri, tabiattaki nizam, intizam ve düzeni yok eden, bozan, tahrip eden bir halifelik anlayışını onaylamaz. Bunun anlamı ise insanı, Allah'ın yeryüzünden sorumlu tutması, yeryüzünün sorumluluk ve korunmasını ona bırakmasıdır. Bu vekil, bu alemi belli bir düzen, denge ve ahenkle yaratan Zat'ın emanetine ihanet edemez.¹⁷ Tevhid, halifelik ve

---

⁸ İsfahâni, *Müfredât-ı Elfâzi'l-Kur'ân*, s.868; Cramer, Friedrich, *Kaos ve Düzen*, Çev: Veysel Atayman, Alan Yay., İstanbul, 1988, s.360

⁹ Bayraktar, *İslâm ve Ekoloji*, s.15

¹⁰ Baljon, J.M.S., *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, Çev: Ş. Ali Düzgün, Fecr Yay., Ankara, 1994, s.80

¹¹ Kılıç, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, s.122-123; Maurice, Messegue, *Tabiat Haklıdır*, Terc: M. Safa Yurdanur, E Yay., İstanbul, 1987, s.40

¹² Fazlurrahman, *İslâm*, s.44.; Fazlurrahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, Ankara Okulu Yay., Çev: Adil Çiftçi, Ankara, 1997, s.141

¹³ Siddikî, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, s.44

¹⁴ Özdemir, İbrahim, *Çevre ve Din*, Ç.B.Y., Ankara, 1997, s.133

¹⁵ İbn-u Manzûr, Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arabi'l-Muhit*, Beyrut, Daru's-Sadr, 1956, 12/122

¹⁶ İbn-u Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/199

¹⁷ Özdemir, *Çevre ve Din*, s.138

sorumluluk (emanet), İslâm'ın üç temel kavramıdır. Bu kavramlar, aynı zamanda İslâmi çevre ahlâkının da temel direkleridir.¹⁸

İnsan, tabiat kanunları denen değişmez kanunlara tabidir. İnsanın hürriyeti, belli bir alanda sınırlandırılmış ve insan, bu alan içerisinde yapıp ettiklerinden sorumlu tutulacaktır.¹⁹ Dolayısıyla burada insanın hürriyet ve sorumluluğu gündeme gelmektedir. Ahiretin varlığına da anlam kazandıran, insanın hür iradesiyle eylem yapması ve bunun karşılığında da mükafatlandırılması veya cezalandırılmasıdır. İnsanlık tarihinin inişli-çıkışlı bir seyir izlemesi de onun hür olmasının bir sonucudur.²⁰ İnsanoğlu, kendisi için yaratılan dünyada yaptığı kötü fiillerle kendi canına kıymakta ve kendi sonunu da çoğunlukla kendisi hazırlamaktadır.²¹ Fakat ister iyi, ister kötü olsun, insanların eylemlerinin sonuçları bir anda ortaya çıkmaz. Uzun bir zaman aralığından sonra büyük bir değişim meydana getirecek olan yavaş bir nedenler birikimi söz konusudur.²² İnsanların maruz kaldıkları değişik bela ve musibetler de bu birikimler sonucunda meydana gelmektedir. Zira Allah, fiillerinin sonucu olarak insanları hemen cezalandırmış olsaydı zalimleri hemen yok ederdi.²³

Yeryüzünü yaşanır hale getirmek, bütün insanların temel görevlerinden biridir.²⁴ Müslümanların hem tabiatı ve çevreyi tahrip etmemek, hem de fitne ve musibetlerden kurtulmak için Kur'ânî bir ahlâk anlayışı geliştirmesi gerekmektedir. Sıkıntılardan kurtulmak için de bulunduğumuz ahlâki durumumuzun düzeltilmesi gerekir.²⁵

Dünyaya hakim olan, ahlâki olmayan kötülüklerin sorumlusu insanın kendisidir. Tabiat açısından kötülük, yine irade sahibi insanın bir eylemi sonucudur. Dolayısıyla insanlar, ahlâken bozuk oldukları müddetçe tabiattaki kötülük ve sıkıntılar da devam edecektir. Sorumluluk olmadan da dünya ve tabiatı sorumsuzca istismar eden bir insan ortaya çıkmaktadır.²⁶ Halbuki insanın görevi, dünyanın işleyiş örgüsünü tespit edip orada iyiliği yaratmak ve insanın amaçlı etkinliğine hizmetçi kılmak için kullanmak olmalıdır.²⁷

İnsanın, tabiatı insanlığın hizmetine, amaçlı etkinliğine sunması için öncelikle zihin ve kalp temizliğine sahip olması gerekir. Zira zihin ve kalp temizliği, manevi çevreciliğin ilk

¹⁸ Özdemir, *Çevre ve Din*, s.199

¹⁹ Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yay., İstanbul, 1982, s.66

²⁰ Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet*, s.219

²¹ 45/Câsiye:12,13; 30/Rûm:41

²² 22/Hac: 47,48

²³ 18/Kehf: 58,59; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*,2/493-494

²⁴ Carullah, Musa, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Haz: Musa Bilgiz, Kitâbiyât, Ankara, 2001, s.15

²⁵ Güngör, Erol, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1998, s.8

²⁶ Çiftçi, Adil, *Fazlurrahmanla İslâm'ı Yeniden Düşünmek*, Kitâbiyât, Ankara, 2000, s.198

²⁷ Fazlurrahman, *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Çev: Adnan Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997, s.18,19

şartıdır. Gerçek bir imana sahip olmayınca da kişinin, çevresini “kutsal” olarak görmesi mümkün değildir. Sadece inanan insan tabiata saygı duyar, onu korur ve kirletmez.²⁸ Böyle olunca da sağlıklı bir çevre, güzel bir doğa oluşur. Aksi takdirde tarihsel süreç içerisinde dînî, ahlâki ve sosyal sorumluluklarını yerine getiremeyen bir toplumun ilerlemesi ve örneklik konumuna yükselmesi mümkün olmamıştır, olamaz da.²⁹ Çünkü insan, Allah’ın kendisine emrettiği yükümlülükleri yerine getirmemiştir. Bu konudaki ayetin anlamı şöyledir :

“Hayır, insan O’nun kendisine emrettiğini yapmadı.”³⁰

İnsanoğluna, herşeyi hizmet için yaratmasına rağmen Allah, insanın bu görevini yerine getiremediğini ifade etmektedir. İnsan, büyük bir ilim/bilgi potansiyeline sahip olmasına rağmen, kulluk görevlerini ve yüklendiği emanetin gereklerini yerine getirememiştir.³¹ Her ne kadar bazı samimi Müslümanlar, Allah’ın kendilerine emrettiği yükümlülükleri yerine getirirler de genel olarak insanlık, yükümlülüklerini yerine getirmemektedir. Halbuki kâinattaki her şey insan için yaratılmış, insan da Allah’a kulluk edip etmeme konusunda imtihana tabi tutulmak için yaratılmıştır.

Gerçekten de Allah, insanın eşya ile olan, doğa ile olan ilişkisini teshir,³² tezlil,³³ temkin³⁴ kavramları ile anlatmasına rağmen, insanoğlu bu görevini yerine getirememektedir.

Teshir, tezlil ve temkin kavramları boyun eğdirme, karşılıksız olarak hizmetine sunma gibi anlamları içerdiğini bir sonraki başlık altında (teshir başlığı) ele aldık.³⁵ Ancak insanın yaratılış amacı, dünyada iyi işler yapması içindir. Bu işler arasında tabiatın kullanılması ve insanlığın hizmetine sunulması da bulunmaktadır. Bunun gerçekleşmesi de Kur’ân’ın belirttiği ve temel gayesi de yeryüzünde adil ve ahlâki temellere dayanan, uygulanabilir ahlâki bir toplumsal düzenin kurulmasıdır.³⁶

Kur’ân’ın üzerinde durduğu ve önemle vurgu yaptığı doğa ve tabiatın güzelleştirilmesi meselesi Hz. Peygamber tarafından da titizlikle ele alınmış ve O, bu konuda da özel bir gayret göstermiştir. Peygamberimiz bizzat çevre işleriyle fiilen ilgilenmiş ve Müslümanları bu konuda sözleriyle uyarıp Mekke, Medine, Taif civarını bugünkü ifadeyle sit ve mesire alanları ve milli parklar olarak ilan etmiştir.

²⁸ Bayrakdar, *İslâm ve Ekoloji*, s.63

²⁹ Sıddikî, *Kur’ân’da Tarih Kavramı*, s.6

³⁰ 80/Abese: 23; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 4/586; Nesefî, *Tefsir*, 4/334

³¹ Fazlurrahman, *Allah’ın Elçisi ve Mesajı*, s.45

³² 31/Lokman: 20; 45/Câsiye: 13; 14/İbrahim: 32,33

³³ 36/Yâsin: 72; 67/Mülk: 15

³⁴ 6/En’âm: 6; 7/A’râf:10

³⁵ İsfehâni, *Müfredât*, s.330,331,402; Zemahşeri, *Keşşâf*, 4/27,28, 3/483, 2/6

³⁶ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, Çev: Alpaslan Açıkgeçenç, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s.87

Hiz. Peygamber Hayber seferinden dönerken Medine'ye yaklaştığında şehri göstererek: “Ya Rabbi! Hiz. İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi ben de Medine'yi haram kıldım. O'nun iki kayalığı arası haram bölgedir. Ağaçları kesilmez, hayvanları avlanmaz, otu yolunmaz, ağaçların yaprakları koparılmaz.” buyurmuştur.³⁷ Hatta Hiz. Peygamber, Taiflilerin kendisine gönderdiği bir heyetle Müslüman olmak için ileri sürdükleri ilginç şartı da onaylamış ve Taiflilerin, Taifi Mekke gibi haram bölge olmasını istemelerini uygun görmüştür.³⁸

Hiz. Peygamber Taifi milli park haline getirmiş, orayı kutsal mekan olarak ilan etmiştir. Hatta daha da ileri bir adım atarak Vac vadisinin haramlığı ile ilgili beyanname yayınlayarak buna uymayanların cezalandırılacağını ilan etmiştir.³⁹

Görüldüğü üzere, Kur'an ve sünnetin önemle üzerinde durduğu bu tabiat anlayışı – manevi tabiat– nın daha da geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde tabiatın sorumsuz ve sınırsız bir şekilde tüketilmesinin önüne geçilmiş olacaktır.⁴⁰

İnsanın çevresiyle ahenk içinde yaşaması gerekmektedir. İslâm, sorumluluk sahibi ve yüce ahlâki değerlerle donatılmış insanın tabii çevresini imar etmesini ve güzelleştirmesini istemektedir. İnsan, sadece Allah'ın koyduğu sınır ve ölçüler içinde tabiatı kullanmalıdır. İnsan, kendisinin yaratıp varetmediği ve kozmik yasalarını koymadığı varlık dünyasını dilediği gibi kullanamaz, onu sömürüp tahrip edemez⁴¹:

“Ve harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik ederler, harcamaları bu ikisinin arasında dengeli olur.”⁴² ayeti Kur'an'ın Müslüman için her alanda öngördüğü iktisat ve ölçü prensibidir. Aksi takdirde belli sınırlar ve ölçülere göre yaratılan alemin devamlı değişme ve tahriple yüz yüze gelip yok olması kaçınılmaz olacaktır.⁴³

İnsanoğlu bugün, tabiatı hoyratça yıpratmakta ve yok etmek için her türlü gayretin içine girmektedir. Mal ve evlatların deneme ve imtihan aracı olmasının sebeplerinden birisi de bunların yerinde kullanılmaması, iyiliğe yöneltilmemesi ve ahireti unutturmalarından dolayıdır. Mal konusunda Kur'an'ın eleştirisi malın kendisine değil, mala takılıp kalınması ve

³⁷ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Cihad, 71, 3/323; Müslim, Ebu'l-Hüseyin, Müslim b. Haccac, *Sahih*, Hac, 458, 1/992; Ebu Davud, Süleyman b. el-Eşas, *Sünen*, 11, Menâsik, 94, Hadis No: 2032, 2/528., Çağrı Yay., İstanbul, 1992

³⁸ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul, 1973, 1/497

³⁹ Hamidullah, Muhammed, *El-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Çev: Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul, 1992, s.311-314

⁴⁰ Nasr, Seyyid Hüseyin, *İnsan ve Tabiat*, Çev: Nabi Avcı, İşâret Yay., İstanbul, 1988, s.156; Gürsel, Deniz, *Gelenekselci Çevrecilikten Liberalizme*, Vadi Yay., Ankara, 1995, s.44; Özdemir, İbrahim- Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslâm*, D.İ.B.Y., Ankara, 1995, s.69

⁴¹ Bulaç, Ali, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, İz Yay., İstanbul, 1995, s.306

⁴² 25/Furkan: 67; 7/A'râf: 31; 17/İsrâ: 26,27

⁴³ Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, Çev: Nazife Şişman, İnsan Yay., İstanbul, 1985, s.98

bir sevap kazandırma aracı olan eşyanın yegane amaç haline getirilmesidir.⁴⁴ İnsanoğlu bu nimetlere karşı mutlaka sorguya çekilecektir.⁴⁵ Buna rağmen o, tabiatı ve doğayı tarih boyunca tahrip etmekten geri kalmamıştır.

Kur'ân, tabiatın tahribinin, ekolojik yapısının bozulmasının tarih öncesi devirlere kadar gittiğini belirtir. Kur'ân'ın, eski kavimlerden bahsederken dile getirdiği gibi onların gayr-i ahlâki davranışlarının ve de baskıcı idarelerinin, kısmen de olsa ekolojik dengeyi bozduğu bir gerçektir.⁴⁶ Ancak, tarihin hiçbir devrinde insanlık bugünkü gibi bir çevre kirliliği ile karşı karşıya gelmemiştir. Uzun ve atmosfer karalar ve denizler bu derecede kirlenilip tahrip edilmemiştir.⁴⁷ Dünyada bugün yaşanan çevre problemlerinin %60 – 70'i son 50 yılda ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Çevre sorunlarına karşı duyarlılığın artması ve alınması gereken önlemler, kapsamlı olarak ilk defa Haziran 1972'de Stockholm'de yapılan konferansla bütün yönleriyle dile getirilip ele alınmıştır.⁴⁹ Çevre sorunlarının ortaya çıkmasında modern dünya görüşü, sanayi devrimi ve insanlığın maddi hırsı etkili olmaktadır. II. Dünya Savaşı ve sonrası çevre aşırı derecede tahrip edilmiş ve bozulmuştur.

Çevre, insanın uygunsuz eylemleri sonucu bozulmakta ve sürekli yozlaşmaktadır. Artık insanın eylemleri yüzünden zarar gören doğa, insana isyan etmektedir. Kara ve denizlere dökülen teknolojik atıklar, hayatı gündün güne yok etmektedir. Doğal olmayan, insandan kaynaklanan felaketlere sıkıntılara karşı koymak, doğal olan felaketlere karşı koymaktan daha zor bir duruma gelmiştir. Oysa ki doğa üzerinde gerçekleştirilen eylemlerin amacı, doğanın yapısını keşfetmek, onun bozulmasını engellemek ve gelişimini sağlamak için olmalıdır.⁵⁰

Şu, hiçbir zaman unutulmamalı ki insanoğlu, yeryüzü sahnesine çıkışı ve bu sahneden inmesine kadar geçen süre içinde yeryüzünde meydana getirilen, getirilecek olan maddi ve manevi bütün fiiller ve bunlara Allah tarafından verilecek mükafat ve cezanın sorumlusu olacaktır. Zira eşyanın kullanılmasındaki dengesizlik, dünyada insanı bir takım sıkıntılarla karşı karşıya getirmektedir. Teknolojinin insanı boyunduruğu altına alması, doğanın, çevrenin

---

⁴⁴ Güler, İlhamî, "Dünyanın Başına Gelen Derin Sapkınlık: "Dünyevileşme", *İslâmiyat*, Ankara, 2001, C.4, S.3, s.44

⁴⁵ 21/Enbiyâ: 13; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/623; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/286

⁴⁶ 2/Bakara: 49,205; 14/İbrahim: 6; 28/Kasas: 4

⁴⁷ Erden, Baki, *Çağımız ve Çevre Kirliliği*, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1990, s.72, 73

⁴⁸ Bayraktar, *İslâm ve Ekoloji*, s.9; Özdemir, *Çevre ve Din*, s.13

⁴⁹ Ekinci, Oktay, *Çevreciliğin ABC'si*, Simavi Yay., İstanbul, 1994, s.70; Fehmi Yavuz - Ruşen Keleş - Cevat Geray, *Şehircilik*, A.Ü.S.B.F.Y., Ankara, 1978, s.67

⁵⁰ Fârûki, İsmail Râci, *Bilginin İslâmileştirilmesi*, Terc: Fehmi Kuru, Risale Yay., İstanbul, 1986, s.66; Ayrıca bkz; Deniz Gürsel, *Çevresizsiniz*, İnsan Yay., İstanbul, 1988, s.88

tahribi ve buna bağılı olarak ekolojik dengenin bozulması, maddenin gaye edinilmesi, şımarıklık, azgınlık ve en önemlisi de Allah'ın unutulmasıdır. Böyle bir duruma gelen insan da artık kendine ve çevresine karşı yabancılaşmaktadır. Netice itibarıyla de yine zararı kendisi ve insanlık görmektedir. Zira insanın, kendisi için her türlü güzel nimetlerin verildiğı doğayı anlamlandırması ve onu iyi kullanması gerekir.

B) Doğanın İnsan Emrine Verilmesi (Teshir)

Teshir kelimesini dil ve tefsir uleması farklı anlamlara gelecek şekilde tarif etmişlerdir.

İbn-u Manzûr teshiri, (tezil) yani boyun eğdirmek şeklinde izah etmektedir.⁵¹ Ezheri ise Leys'ten nakille "Allah'ın gemiyi boyun eğdirmesiyle geminin Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde güzel bir şekilde yol alması." şeklinde izah eder.⁵²

Elmalılı teshiri; "Bir şeyi hizmete koşmak, itaat ve boyun eğdirmek olarak tanımlamaktadır".⁵³

Teshir kelimesinin Kur'ân terminolojisindeki kullanımına baktığımızda boyun eğdirmek ve emrine verme anlamlarını taşıdığı görülmektedir.⁵⁴ Zira Kur'ân, insana kâinatın hem manevi hem maddi gıda ihtiyacını gidermesi için yaratıldığını sık sık hatırlatmaktadır.⁵⁵ Boyun eğdirme ile kastedilen, varlığın yaratıcı yönünde O'nun tarafından belirlenmiş hedeflere doğru gelişmek ve yürümek üzere boyun eğmesidir.⁵⁶ Emrine verme anlamındaki teshirden kastedilense, insan dışındaki varlıkların insanın hizmetine verilmesidir. Bu anlamda yer ve gökler, tamamıyla insanın emrine verilmiştir. Allah güneş ve ayı, gece ve gündüzü, gökleri, yeri ve içindekileri, denizleri, nehirleri, uzaydaki varlıkları, dağları, rüzgarları, bulutları, yıldızları... insanın emrine, hizmetine, istifadesine sunmuştur.⁵⁷

Kur'ân'ın ifadelerinden anlaşılan o ki, gerçekten yerde ve gökte olan her şey, insanoğlunun emrine sunulmuştur. Genellikle tabiatın, doğanın insanın hizmetine sunulmuş olduğu değişik ayetlerde belirgin bir şekilde görülmektedir:

⁵¹ İbn-u Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/325

⁵² El-Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luğa*, Daru'l-Mısriyye, 1964, 7/167

⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/412

⁵⁴ Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, s.591

⁵⁵ 15/Hicr: 20; 67/Mülk: 15; 16/Nahl: 12,13

⁵⁶ 31/Lokman: 29; 22/Hac: 65; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vîl*, 3/329

⁵⁷ 14/İbrahim: 32; 16/Nahl:12-14; 12/Hac: 65; 31/Lokman: 20; 45/Câsiye: 12; 21/Enbiyâ: 79; 38/Sad: 18,36

“Görmediniz mi Allah, göklerde ve yerde bulunan şeyleri size boyun eğdirdi ve size (görülen–görülmeyen) zahir–batın (bildiğiniz–bilmediğiniz) nimetleri bol bol verdi.....”⁵⁸

“Görmedin mi Allah, yerdekileri ve emriyle (koyduğu kanunla) denizde akıp giden gemileri sizin buyruğunuza verdi. Yerin üstüne düşmesin diye göğü tutuyor. Gök, ancak onun izniyle düşer. Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli çok merhametlidir.”⁵⁹

Her şey insanoğluna hizmet için verilmiştir. Denizde akıp gitmesi için gemiler, ırmaklar, insanoğlunun emrine verilmiştir.

Ayetlerden anlaşılan ifadeler genellikle şunlardır:

Allah; güneşi ve ayı; geceyi ve gündüzü, gökleri ve yeri ve içindekileri, denizleri, nehirleri, uzay boşluğunda yüzen varlıkları, dağları, rüzgarları, bulutları ve yıldızları insanın hizmetine sunmuştur.⁶⁰ Bu da demektir ki, insana tabiatı tetkik etme, kanunlarını keşfetme, onu kontrol etme ve böylece onu kendi faydasına kullanabilmesi için insana güç ve yetenek verilmiştir.⁶¹

Yerden rızık olarak yetişecek meyveler için gökten su indirip, güneşle olgunlaşması ve insanların ısınması için güneş, ay da gece insanların yolculuklarında rahat yürüyebilmeleri için yaratılmıştır.⁶²

Gerçekten de Allah dünyayı, insanoğlunun hizmetine verdiği nimetlerle süslemiştir. Ki kişi, yaratanına şükretsin. Ancak bazı kimseler, Allah hakkında bilmeden konuşup laf ederler. Bunlar, esasen cahil kimselerdir.

“O ki, size yeri beşik yaptı ve onda sizin için yollar açtı, gökten su indirdi. Onunla her çeşit bitkiden çiftler çıkardık.”⁶³

Burada ne kadar zikretsek de Allah’ın nimetlerini sayabilmemiz mümkün değildir. Bunu bizzat Allah da bildirmektedir:

“Ve kendisinden istediğiniz her şeyden size bir parça verdi. Eğer Allah’ın nimetini saymak isteseniz sayamazsınız. Doğrusu insan, çok haksızlık edendir, çok nankördür.”⁶⁴

⁵⁸ 31/Lokman: 20; 45/Câsiye:13; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 4/104

⁵⁹ 22/Hac: 65; 21/Enbiyâ: 97; 38/Sad: 18-36

⁶⁰ 14/İbrahim: 32; 16/Nahl: 12; 2/Bakara: 266; 6/En'âm: 38

⁶¹ Mir, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s.187; Güngör, Mevlüt, *Kur'ân Penceresinden Bakış*, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul, 1995, s. 207

⁶² 14/İbrahim: 33; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/276; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/96

⁶³ 20/Tâhâ: 53; 43/Zuhuf: 10; Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, 25/25; Esed, *Kur'ân Mesajı*, 2/630

Nimetleri kullanma ve onlara sahip olmanın hikmeti de şudur: Bize sunulmuş her şey Allah'ındır ve her şey tekrar O'na dönecektir. İnsanoğlu bu dünyanın geçici varisidir. İnsan, emrine verilen malların bir imtihan vesilesi olduğunu hiçbir zaman aklından çıkarmayıp gerçek sahibine şükretmelidir.⁶⁵

Her kimse şunu bilmeli ki, kısa dünya hayatında kendisinin zannettiği servet ve zenginliği bir gün bırakmak zorunda kalacaktır. Ve servetle mal, gerçek sahibine dönecektir. Akıllı olan kimse Allah'ın servetini yine Allah yolunda harcar, aptal kişi ise onu biriktirip yığar.⁶⁶

Allah'ın insana bahşettiği nimetlerin yanında önemli bir husus da insanlara doğru yolu göstermesidir. İnsana doğru yolu gösterdikten sonra da inanıp– inanmama hususunda insanı serbest bırakmıştır.⁶⁷ Aslında insanoğlunun rahatı ve konforu için yeryüzü mükemmel bir şekilde donatılmış, düzenlenmiş, adeta bir yatak haline, saray haline getirilmiş nimetler tarlası olmuştur.⁶⁸

Gerçekten de teshir ve tezlil ile ilgili ayetler bir bütünlük içerisinde ele alınıp değerlendirildiğinde, insanoğlunun yaşamasına uygun olarak yeryüzünün yaratıldığı ve oranın yaşanılan bir yer haline getirildiği görülür.⁶⁹

Yine ayrıca görülmesi gereken boyut, yüce Allah'ın sonsuz kudreti ve insanoğluna sayısız nimet vererek onu, son derece yaratılışına uygun olarak değerli kılmasıdır.⁷⁰

Mevdûdi, Lokman Suresi'nin 20. ayetiyle ilgili olarak şunları ifade etmektedir: Bir şeyin bir kimsenin emrine musahhar kılınması iki şekilde olmaktadır:

- a) O kimse, o şeyden faydalanmaya yetkili kılındırılır.
- b) O şey, o kimseye fayda versin ve onun çıkarlarına hizmet etsin diye bir kanun ve nizama tabi tutulur.

Allah, gökler ve yerdeki herşeyi insana bir ve aynı anlamda musahhar kılmamış; bir kısmını birinci, diğer kısmını ikinci anlamda onun emrine vermiştir.⁷¹

---

⁶⁴ 14/İbrahim: 34; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/276

⁶⁵ 64/Teğâbun: 15; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 4/277

⁶⁶ Mevdûdi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 1/313

⁶⁷ 70/İnsan: 3; 18/Kehf: 29

⁶⁸ 2/Bakara: 22; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/230

⁶⁹ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Tefsîr-i Âyi'l-Kur'ân*, Şirket-ü Mektebe, Mısır, 1995, 29/6

⁷⁰ 45/Câsiye: 12; Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 8/225; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/280-281

⁷¹ Mevdûdi, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 6/334

Sayılan bu nimetleri görmezden gelip; hatta bitmez tükenmez bilerek hor ve hoyratça kullanınca da insanlık kendi sonunu hazırlar hale gelir. İnsan, emrine verilen bu nimetlerin karşılığı olan sonsuz şükürü eda etme sorumluluğu ile mükelleftir.

Teshir anlamına gelen bir başka ifade de tezlil kelimesidir. Mülk Suresi 15. ayette geçen kelime “sahhara” kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır:

“O, size yeri boyun eğer yaptı....”⁷²

Râgıb “zelül’ü”, “hayvanın yürümekte itaat ettikten sonra boyun eğmesi” şeklinde açıklar.⁷³ Râzi ise, “inkıyad etmek, boyun eğmek, uysal olmak” anlamında izah eder.⁷⁴ Elmalılı ise, “sana boyun eğen, istediğin gibi kolaylıkla çekip götürecektir şekilde kullanmaya uygun ve uysal olan şeydir, uysallık esas manadır” şeklinde tarif etmektedir.⁷⁵

Allah, insana sonsuz ve sayısız nimetler vermiştir. Ancak, verdiği nimetlerin faydalı olmasını bir takım kanunlara bağlamıştır. İnsanlara düşen, çalışıp Allah’ın koyduğu kanunları araştırıp tabiatı insanlığın hizmetinde en iyi bir şekilde kullanmaktır. İnsana hem bu dünyada hem de ahirette fayda sağlayacak olan şeyler, insanın kendi çalışmasıyla elde ettiği şeylerdir.⁷⁶ Dolayısıyla buradan insanın doğayı, tabiatı tetkik edip, kanunlarını keşfederek onu kontrol etme ve faydası için kullanması ve bunun için de insana güç ve kuvvet (yetenek) verilmiş olması anlaşılmalıdır.⁷⁷

Bu açıdan tabiatın insana musahhar kılınması; Allah’ın insana büyük bir nimetidir. İnsana düşense tabiatın, nimetin kaynağı olarak işaret ettiği yaratıcıyı tanımak ve ona şükretmektir.⁷⁸ Zira Kur’ân’da, verilen nimetlere karşı kulluk ve şükür istenmektedir.⁷⁹ Allah’ın tabiata hakim kıldığı güzellik, ahenk ve dengeleri korumak gerekir. Aksine dengeleri bozan girişimler, insana mutsuzluk getirir. Bu durumda kişi, hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında hüsrana uğrar.

Teshirle ve tezlille ilgili buraya kadar anlaşılan, ayetlerin Kur’ân’da üç türlü kullanıldığıdır:

⁷² 67/Mülk: 15; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vîl*, 4/292

⁷³ İsfehâni, *Müfredât*, s.330

⁷⁴ Râzi, Fahrettin, Ebu Abdillâh Muhammed İbn-i Ömer, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, 8/253

⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/495

⁷⁶ 53/Necm, 39; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 4/165

⁷⁷ 17/İsrâ: 70; 13/Ra’d: 15; 59/Haşr: 1; 17/İsrâ: 44

⁷⁸ 14/İbrahim: 32; 16/Hicr: 12-14; 22/Hac: 65; 31/Lokman: 20; 45/Câsiye: 12,13; Ayrıca bkz: Mir, *Kur’âni Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s.187

⁷⁹ 51/Zâriyât: 52; 6/En’âm: 102

- a) Her şeyin Allah'ın emrine boyun eğdiğini gösteren ayetler.
- b) Tabiatın insanın emrine verildiğini gösteren ayetler.
- c) Teshirin peygamberlerle ilgili kullanımını gösteren ayetler.

İnsanın emrine musahhar kılınan her nimet, bazı olağanüstü durumlarda peygamberler için de farklı bir nimet olmuştur.

Hz. Davut (a.s.)'a dağları ve kuşları boyun eğdirmesi ve Hz. Süleyman'a rüzgarı boyun eğdirmesi⁸⁰ ve O'nun isteğiyle istediği yere rüzgarın ılık ılık esmesi⁸¹ bu tür nimetlerdendir.

Ayetlerin ortaya koyduğu anlamlardan anlaşıldığı kadarıyla, teshiri maddi ve manevi teshir diye ikiye ayırmak da mümkündür. Şimdi bu kadar nimetten sonra insanın Allah'a kulluk etmemesi ve kendi elleriyle kendi sonunu hazırlaması, insanın kendine zulmetmesinden başka bir şey değildir.

Teshirden çıkan neticeyi şu şekilde özetlememiz mümkündür: Yeryüzünün boyun eğmesinden maksat; yeryüzü yürünmek, at koşturmak ve denizlerde yüzen gemilerde seyretmek için, insanoğlunun emrine verilmesidir. Yeryüzü ekip-biçmek ve verim elde etmek için insanın emrine âmâde kılınmıştır. Havasıyla, suyuyla, toprağıyla, bitkileriyle hayata müsait hale getirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm sık sık tabiat ve tabii olaylardan bahsetmektedir. Ayetler, tabiatın Allah'a itaat etmekte olduğunu ifade etmekte ve tabiatla insan arasında bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişkide de sık sık Allah'ın kudreti ve haşmeti tasvir edilmekte ve insanın Allah'a inanması istenmektedir.⁸² Ancak, bütün tabiat Allah'a otomatik bir irade ile itaat ederken; insan, itaatte serbest bırakılmıştır. Bu sebeple Kur'ân, bütün kâinata, Müslüman gözüyle bakar. Zira kâinattaki her şey, kendisini isteyerek Allah'ın iradesine teslim etmiştir.⁸³

Teshirle ilgili ayetler, Allah'ın kudretini anlatırlar. Amaçları, insanlığın iyiliği içindir. İnsan, bu fırsatı iyiye kullanmaya, yeryüzünde karışıklık çıkarmamaya davet edilmektedir.

İnsanın yaratılmasının amacı, dünyada iyi işler yapması içindir. Tabiat kanunları ile ahlâk kuralları arasındaki fark: Tabiat kullanılmalı ve hizmete sokulmalıdır. Ahlâka ise

---

⁸⁰ 21/Enbiyâ: 79; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/297-298

⁸¹ 27/Neml: 18-25; Neseî, *Tefsir*, 3/206-209

⁸² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s.127

⁸³ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s.125

uyulmalı ve ona itaat edilmelidir.⁸⁴ Yani bir taraftan doğadaki dengelerin muhafazası istenirken bir taraftan da dengenin bozulmasının getireceği sonucuna işaret edilmektedir.

Yaşar Nuri “Allah’ın boyası” deyimiyle ilgili olarak ayeti yorumlarken hem insan benliğinin hem de tabiat ve kâinatta esas olan doğal ahenk, denge ve güzellikleri bozmanın hayır getirmeyeceğine dikkat çekmiştir. Burada söz konusu olan insan; yaratılış prensiplerini, yani fitratı dejenere etmektedir. Nitekim insanoğlu güzellik ve iyilik yaratacağı teranesiyle doğayı ve tüm güzelliklerini altüst etmiştir. Sonucun nasıl bir bunalım getirdiğini bütün insanlık birlikte seyretmektedir.

Doğa perişan edilmiş; denizler, okyanuslar kirlenmiş; insanoğlu bütün canlıların şikayetçi olduğu bir bozulmaya sebebiyet vermiştir. Bunların arkasında ise insanın en güzel boyayı vuran kudrete kafa tutması, O’nun eserini dejenere etmesi yatmaktadır.⁸⁵

İnsandan tek şey beklenmektedir. Kendisine sunulan nimetleri israfa varmadan kullanması, gerçek sahibi olan Allah’a şükretmesi ve yeryüzünü ıslah ederek yaşanabilir bir dünya haline getirip Allah’a kulluğunu eda etmesidir. Bu nimetlerin de mutlaka mahşerde hesabı verilecektir. İnsanın, bu sorumluluğu da hiçbir zaman akıldan çıkarmaması gerekmektedir. Her nimetin bir külfeti olduğu unutulmamalıdır.

C) Doğanın Kutsal Bir Varlık Olarak Algılanması (Tesbih)

Tabiatın kendisine nimet olarak bahşedildiği ve bundan sonsuz derecede faydalanma imkanına sahip olan insanın bu nimetleri düşünmemesi abes olur.

Zira kâinattaki her varlığın-büyükü-küçüklü-Allah’ın varlığını gösteren apaçık delil olması ve bütün kâinatın insanın emrine verilmesi, bize kâinata manevi bir anlamın yüklenmiş olduğunu göstermeye yetse de, Allah’ın her varlığı inanan insan gibi kendisine ibadet edici olduğunu, daimi surette kendisinin varlıklarla ilişki içerisinde bulunduğunu bildirmesi, gerçekten kâinatın manevi yönünün olduğunu ispatlamaktadır. Zira aşağıdaki ayetler bu konuda bize gerekli ve yeterli açıklamayı yapmaktadır:

“Yedi gök yer ve onlarda bulunanlar, Allah’ı tesbih ederler. O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz, onların tesbihlerini anlayamazsınız...”⁸⁶

“Gövdesiz bitkiler (necm,yıldızlar) ve ağaçlar da Allah’a secde ederler.”⁸⁷

⁸⁴ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, s.144

⁸⁵ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’ân’daki İslâm*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s.384

⁸⁶ 17/İsrâ: 44; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vil*, 3/197; Neseî, *Tefsir*, 2/315-316

“Gökte ve yerde olanların; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanların ve insanların birçoğunun Allah’a secde ettiklerini görmüyor musunuz?....”⁸⁸

“Göklerde ve yerde bulunan her canlı ve melekler, büyüklük taslamaksızın Allah’a secde ederler.”⁸⁹

“Göklerde ve yerde olan kimselerin, sıra sıra uçan kuşların Allah’ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri kendi niyaz ve tesbihlerini yapar.....”⁹⁰

“Görmedin mi, göklerde ve yerde olan kimseler, kanatlarını çırparak uçan kuşlar Allah’ı tesbih ederler. Her biri kendi duasını ve tesbihini bilmiştir. Allah da onların ne yaptıklarını bilmektedir.”⁹¹

“Göklerde ve yerde kim varsa hep O’nundur. O’nun yanında bulunan melekler, O’na kulluk etmekten büyüklenmez ve yorulmazlar; gece-gündüz tesbih ederler, hiç ara vermezler.”⁹²

“....Davud’a dağları ve kuşları boyun eğdirdik, onunla beraber tesbih ediyorlardı. Biz bunları yaparız.”⁹³

“Arşı taşıyanlar ve O’nun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler. O’na inanırlar ve mü’minler için mağfiret dilerler....”⁹⁴

Ayetlerde açık ve net olarak görülen, gerçekten insanın dışında doğada bir çok canlının mevcudiyeti ve onların da birer ümmet olarak Allah’a ibadetlerini, taatlerini yerine getirme ifadesi olan tesbih ve onu zikretmeleridir. Ancak, bilinen canlılar dışında insanoğlunun bilemeyeceği, akıl ve duyuları ile farkına varamayacağı birçok canlının da mevcudiyeti de söz konusudur. Bütün varlıklar istisnasız Allah’ı, yaratanını tesbih etmekle görevlidirler. Ayette de belirtildiği üzere her bir varlığın tesbih ve zikri kendi lisanı ile olmaktadır, yaratılışına uygun yapıda gerçekleşmektedir.

---

⁸⁷ 55/Rahman: 6; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 4/193; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/433

⁸⁸ 22/Hac: 18; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vil*, 3/317; Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 3/353

⁸⁹ 16/Nahl: 49; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vil*, 3/140-141; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/240-241

⁹⁰ 24/Nûr: 41; 57/Hadîd: 1; 13/Ra’d: 15; 59/Haşr: 1; 61/Saf: 1; 62/Cuma: 1; 64/Teğâbun: 1

⁹¹ 24/Nûr: 41; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vil*, 3/366

⁹² 21/Enbiyâ: 19,20; Neseî, *Tefsir*, 3/75

⁹³ 21/Enbiyâ: 79; Bağdadî, *Lübâbü’t-Te’vil*, 3/297-298

⁹⁴ 40/Mü’min: 7; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 3/430-431; Neseî, *Tefsir*, 3/85

Bütün bu ayetlerin insan ve çevre açısından değerlendirilmesi insanı çevreye kutsal bakmaya, onu manevi anlamda değerlendirmeye sevk etmektedir.

Ayetlerde açık olanlar kadarıyla, Allah'ın bizzat direkt ilişkide olduğu canlılar da mevcuttur. Allah, çeşitli hayvan türleriyle bitki ve ağaç türlerine yemin ediyor; balarısı ve karınca gibi hayvanlara vahyettiğini bildiriyor; dağlara, taşlara, gök cisimlerine emrettiğini ve onların isteyerek veya istemeyerek emirlerine uyduğunu belirtiyor. Böylece biz insanlar için varlıkların manevi açıdan insan gibi değerli olduklarını vurguluyor.⁹⁵

Yerlerde ve göklerdeki, en küçük varlıktan en büyük varlığa kadar her şey, düşünen ve inanan insan için alelade bir şey değildir. Her şey, Allah'ın işareti, O'nu her an zikreden, O'na daimi surette ibadet eden "tabii mü'minlerdir". Hz. Peygamberin hadislerinde de ayetlerdeki gibi benzer ifadeleri görmek mümkündür. Hatta ağaç gibi canlıların ibadetinin en güzel ve kıymetli ibadet olduğu belirtilmektedir.⁹⁶

Varlıklar, bir çeşit kutsaldır; onların rastgele öldürülmesi, yok edilmesi İslâm dinince yasaklanmıştır. Varlıkları manevi yönden yaratılıştan kutsal görme, İslâm çevreciliğinin esas temelini oluşturmaktadır.⁹⁷ Kâinattaki her varlık, varlık olarak sadece Allah'ın varlığına delalet etmiyor; aynı zamanda kendine has diliyle Allah'ı zikrediyor, O'na tapıyor. Bütün kâinat yani çevre, manen Allah'ın gücünü gösteriyor ve sıfatlarını yansıtıyor:

"Doğu da batı da Allah'ındır, nereye yönelirseniz yönelin, Allah'ın yüzü hissedilir. Allah, her yeri kaplar ve herşeyi iyi bilir."⁹⁸

Ayet-i Kerîme, çevrenin manen Allah'ı temsil ettiğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Her şey O'nun aynası gibidir, yeter ki insan, eşyaya ve çevresine bakabilmeyi bilsin.

Unutulmamalı ki, insanın çevresini kutsal olarak görebilmesi için zihnin ve kalbin, küfür pisliğinden arınması gerekmektedir, iman temizliğine kavuşması gerekir. Çünkü çevre, manevi değerini Allah'tan almaktadır. Bu kutsallık da Allah'ın çevreyle olan ilişkisinden doğmaktadır. Dolayısıyla bütün kâinat, Allah'ın eseri olması açısından Kur'ân gibi açık, kutsal bir kitaptır.⁹⁹

Tabiatı sevmek ve korumak, adeta Allah'ı sevmek ve O'nun emanetlerini korumak gibidir. Tabiata yapılan nankörlük, Allah'a saygısızlık gibi addedilmektedir.

⁹⁵ Bayrakdar, *İslâm ve Ekoloji*, s.37

⁹⁶ Müslim, *Sahih*, Salat, 215

⁹⁷ Bayrakdar, *İslâm ve Ekoloji*, s.38

⁹⁸ 2/Bakara: 115; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 1/75

⁹⁹ Bayrakdar, *İslâm ve Ekoloji*, s.63

Çevrenin ve doğanın kutsallığı, maneviliği mutasavvıfların da en çok üzerinde durdukları bir husustur. Onların dilinde doğadaki her güzel canlı ve eşyanın Allah'ı zikretmekte olduğu belirgindir. Onların bu zikir ve tesbihleri lisan-ı hal üzere olmaktadır. Ve hakiki manada zikrettikleri kabul edilmektedir.

Yunus Emre'nin

Şol Cennetin ırmakları

Akar Allah deyu deyu

Çıkmış İslâm bülbülleri

Öter Allah deyu deyu

ve

Dağlar ile taşlar ile, çağırayım Mevlâm seni,

Seherlerde kuşlar ile, çağırayım Mevlâm seni

Su dibinde mâhi ile, sahralarda âhû ile

Abdal olup yâhû ile, çağırayım Mevlâm seni

İlahileri insan dışındaki canlı varlıkların da Allah'ı zikrettiklerini çok güzel bir şekilde anlatmaktadır.

Görüldüğü gibi İslâm'ın geleneksel ekoloji anlayışı, çevre ile ilgilenmek, bizzat İslâm dininde ve kültüründe ta baştan beri varolan bir husustur. Bu, günümüze kadar varolagelmiş; ancak günümüz insanlığı tabiatı ve doğayı istismar ederek onu yozlaştırmaya başlamıştır. Selçuklu ve Osmanlı, bu geleneksel kutsal anlayışı en fazla kollayan milletler olmuştur. Hatta “Yaş kesen baş kesmiş olur.” atasözüyle bir ağacın kesilmesi, bir insanın öldürülmesine denk olduğu ve ona göre cezası gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁰

Mahiyeti ne olursa olsun, bizâtihi ibadet veya kutsama, samimiyetle olduğu ölçüde bizâtihi bir değerdir. İnsanı çevreye karşı işleyeceği kötülükler de dahil, bir çok kötülükten alıkoyabilir. İnsanın, kendine ve tabiata bakışına bir maneviyat verebilir.

İnsanlar, tabiattaki yaratıkların yaratıcısını tesbihlerinin şeklini veya niteliğini anlayamayabilir. Ancak Kur'ân'ın tanımladığı bu gerçek, çevreyi korumak için ilave bir

---

¹⁰⁰ Bayrakdar, *İslâm ve Ekoloji*, s.101

sebeptir.¹⁰¹ Bir taraftan bunlar doğadaki dengeyi koruyup muhafaza ederken bir taraftan da insana faydalı olmaktadırlar. Rüzgârın bir taraftan bir tarafa esmesi, halden hale geçmesi, dünyanın sağlıklı yaşanması açısından faydalı olması da yine Allah'ın emri ve O'nun itaatyledir.¹⁰²

Yine suyun insan hayatı için önemine vurgu yapılmıştır:

“...Bizim, diri ve canlı olan herşeyi sudan yaratıp meydana getirdiğimizi görüp anlamıyorlar mı?...”¹⁰³

Suyun hayat için, yaşama için temel şart olduğu da yine birçok ayette belirtilmiştir.¹⁰⁴

Hakikaten mükemmel bir din olan İslâm dini, kendisine ibadet için yarattığı insanoğluna sayısız nimetlerini de esirgememiştir. Ondandır tek istediği şey de, ahlâki kurallara dayalı bir toplum oluşturmaktır. Bu anlamda insanın kendisine verilen nimete sahip çıkması, dünyayı yaşanır hale getirmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda çevrecilik ve doğanın dengesinin korunması baştan beri insani merkezli olarak var olması, insanın çevresiyle beraber düşünülmüş olması da, Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğu gerçeğinden doğmuştur.

Şu halde insanların yerde ve gökte bazı şeyleri kutsamalarının, hayatlarını kutsallık içinde düzenlemek için sembolik olarak belirlediklerini gösterdiği gibi, kendi dinini daha üstün sayan bir milletin, kendi kutsadığı manevi değerlerinde samimi olmadıkça tabiat ve çevresinde ne denli yaralar açabileceğini ya da açmakta olduğunu görmemiz açısından önem arz etmektedir.

D) Ekolojik Dengeyi Korumak

İnsanı mükemmel bir şekilde yaratan Allah, onu yaşadığı toplum ve çevre içinde özel bir yere oturtmak için beşeri münasebetlerde olduğu gibi, doğal çevre ve tabiat ilişkilerinde de sorumlu tutmuştur. Zira Kur'ân, insana kâinatın niçin, nasıl yaratıldığını ve ondaki çeşitli varlıkları anlatarak insanın bu vesileyle tabiatla nasıl bir irtibat ve ilişki içinde olması gerektiğini göstermiştir.

---

¹⁰¹ Özdemir, İbrahim-Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslâm*, s.82

¹⁰² 41/Fussilet: 16; 54/Kamer: 19; 69/Hâkka: 6

¹⁰³ 21/Enbiyâ: 30; Bağdadî, *Lübâbü't-Te'vil*, 3/289; Nesefî, *Tefsir*, 3/77

¹⁰⁴ 24/Nûr: 45; 25/Furkan: 54

Ayetlerde, insanın yakın çevresine (yeryüzüne) ve uzak çevresine (uzaya) dikkati çekilmekte ve onlar hakkında düşünmesi istenmektedir.¹⁰⁵ Ayetlerde vurgulanan husus, kâinatın insan için yaratıldığı, onun emrinde olduğu, dolayısıyla doğa ve tabiatın korunması gerektiğidir.

Çevre dendiği zaman, insanın içinde yaşadığı doğal ortam, bütün canlı ve cansız varlığıyla insanı kuşatan tabiat parçası akla gelmektedir. Bu ortama “tabi çevre” de denilir. Kısaca, insanın içinde bulunduğu, yaşadığı maddi ve manevi ortam, çevre olarak adlandırılır.¹⁰⁶

Kur’ân, her şeyin yaratılırken belli bir ölçü, düzen, adalet ve denge içinde yaratıldığını insana sık sık hatırlatmaktadır:

“Şüphesiz, biz herşeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.”¹⁰⁷

“Yeri yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada herşeyi bir dengeye göre bitirdik.”¹⁰⁸

“Hazinesi bizim katımızda olmayan hiçbirşey yoktur. Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz.”¹⁰⁹

Rahman Suresi 7-9. ayetlerde doğanın ve tabiatın belli bir denge de yaratıldığı anlatılmaktadır. Zira ayetlerin siyak ve sibakları ile ele alınması halinde “vezn” kelimesinin denge, tabii veya ekolojik denge olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü ay, güneş gibi cisimlerin bir ölçüye göre ve yeryüzünün canlılar için yaratıldığı sözkonusudur.¹¹⁰

Eskilerden beri tabiat üzerine inceleme, araştırma yapan filozof ve düşünürler, tabiatın bir tesadüf sonucu oluşmadığını, bir ölçü ve ahenk içinde vücuda geldiğinin yorumunu yapmışlardır. Dolayısıyla hiçbirşey, tabiatla ne eksik ne de fazladır. Varlıklar, birbirlerini nitelik olarak denklemetedirler. Bunu tabiat ekonomisi olarak izah etmek de mümkündür.¹¹¹

İnsanoğlunun emrine her şeyi musahhar kılan Allah, insanoğlundan tabii çevresini ve kâinatı korumasını isteyerek, onların tabii ve ekolojik dengelerini bozmamasını emretmektedir. Aksi takdirde, bizzat insanın kendisinin bundan zarar göreceğini de ifade etmektedir. Böylece Allah, insanın çevreye karşı da ahlâklı davranması gerektiğini belirtmiştir:

¹⁰⁵ 71/Nuh: 15; 10/Yûnus: 6; 2/Bakara: 164

¹⁰⁶ Bayrakdar, *İslâm ve Ekoloji*, s.15

¹⁰⁷ 54/Kamer: 49; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/189; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 6/59

¹⁰⁸ 15/Hicr: 19; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/294

¹⁰⁹ 15/Hicr: 21; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/296

¹¹⁰ 55/Rahman: 7-9; 54/Kamer: 49

¹¹¹ Bayrakdar, *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, s.77-79

“O, göğü yükseltmiştir, dengeyi koymuştur. Artık, dengeye tecavüz etmeyin, dengeyi doğru tutun, bozmayın.”¹¹²

Kur’ân’ın genel değerlendirilmesinden, genel ahlâk kuralları ile çevrenin korunması arasında çok sıkı bir ilişkinin mevcudiyeti sözkonusudur. Allah, insandan tabiatı korumasını istemekle kalmıyor, onu nasıl ve hangi yollarla koruyabileceğini de gösteriyor ki, bunların en önemlisi ve etkin olanı ahlâki ilkelerdir. Bu ahlâki ilkeler de bizim Kur’ân’da farklı davranış ve fiillerle doğa ve tabiata karşı olan durumumuza işaret etmektedir. Her biri, yine insanın istifadesine sunulmuş olan dünyayı dengeli bir şekilde kullanmak, hatta imar etmek hususuna işaret etmektedir.

Kur’ân konusu farklı ama, amaç ve hedefi aynı olan durumlara şu ayetlerle dikkatimizi çekmektedir:

“...Yiyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz. Allah, israf edenleri sevmez.”¹¹³

“Saçıp savuranlar, şüphesiz şeytanlarla kardeş olmuş olurlar; şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür.”¹¹⁴

“Onlar ki, harcadıkları vakit, ne israf ederler ne de cimrilik ederler. Harcamaları ikisi arasında tutumlu olur.”¹¹⁵

Allah’ın israfı yasaklaması, şüphesiz insanoğlunun yararına olduğu içindir. Çünkü israf, hiç şüphesiz çevre kirliliği ve tabii dengenin bozulmasının ana sebeplerinden birisidir. Bugün ev ekonomisinde, üretim ve tüketimde, sanayi ve teknoloji de var ve adeta insanlık israf için yarışmaktadır. Suni ihtiyaçlar doğurularak, tabii kaynaklar tüketilerek tabii denge bozulmakta, hava ve sular kirletilmektedir.¹¹⁶

Kur’ân’ın insanlığa öğretmek istediği doğal tabii düzenin bozulmamasını gereğini, ibadetlerde özellikle hac ibadetiyle daha net görmemiz mümkündür. Hac esnasında ihramlıyken, Kâbe’de bir canlının bile öldürülmesinin yasak olması çevreye verilen önem ve değeri göstermektedir. Üstelik hac mevsiminde Mekke’de uygulanan bu yasak ve o bölgenin kutsal kılınması, Hz. İbrahim’e kadar gitmektedir. Cahiliye Arapları da bu geleneği belirli ölçülerde devam ettirmişlerdir. Zi’lkade, Zi’lhicce, Muharrem ve Recep aylarında Mekke’de savaş haramdı, herhangi bir canlının hiçbir şekilde öldürülmesi meşru değildi, yasaktı. Hac

¹¹² 55/Rahman: 7-9; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 4/194

¹¹³ 7/A’râf: 31; Neseî, *Tefsîr*, 2/50-51

¹¹⁴ 17/İsrâ: 27; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/635

¹¹⁵ 25/Furkan: 67; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/87-88

¹¹⁶ Bayraktar, *İslâm ve Ekoloji*, s.44,45

gibi diğerk bir kısım ibadetlerde de (oruç ve namaz gibi) doğa ve çevreyle ilgili bu tür hikmetler mevcuttur.

Bakara Suresi 266. ayeti çevreye önem verme ve vurgu yapması açısından dikkatimizi çekmektedir. Burada Allah, insana güzel bir yeryüzü cennetini ve sonra birden bire o güzelim bahçenin içine bir ateş düşerek yandığını tahayyül ettiriyor.¹¹⁷ Böyle güzel bir bahçesi olup da yangında harap olmasına kim üzülmez ki?

Kur'ân insana bu dengeyi koruması için öğütler verdikten sonra, şunun da üzerinde durmaktadır. Yani bir bakıma biz insanoğlunu uyarmaktadır:

“İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde bozulma çıkar. Allah da belki geri dönerler diye yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırır.”¹¹⁸

Ayetten anlaşılana, insan unsurunun birçok dengesizliğe ve hoş olmayan durumlara etkisidir. Nitekim, doğal denge ve kaynakların bozulmasına direkt olarak temas eden ayetler de mevcuttur:

“...Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çabalayan insanlar vardır. Allah, bozgunculuğu ve fesadı sevmez.”¹¹⁹

Gerçekten de aşırı harcama olan israf da fesad da kötü bir davranıştır. Bu tür insanların çevreye karşı olumsuz etki edebileceklerine Allah, dikkatimizi çekmektedir. Dolayısıyla bu tür insanların işbaşına ve idareye getirilmelerini de istemiyor.

Kur'ân'ın genel bütünlüğünden anlaşılana, kâinatın insan için iki önemi olduğudur: Metafizik ve manevi önemi. Bu, Allah'ın varolduğunu gösteren ve bu maksatla okunması gerekli apaçık kitap oluşudur. Diğerk de maddi ve fiziki önemidir. Bu da insanın tüm ihtiyaçlarını giderebileceği bir hazine oluşudur. Allah, insanoğluna bu iki önemli hazinenin pörsümemesi için hatırlatmalarda bulunmakta ve doğal dengenin korunması gerektiğini belirtmektedir.¹²⁰

Kur'ân, doğal dengenin korunmasına ısrarla vurgu yapmasına rağmen, insanoğlu kendi eliyle kendine zarar verecek davranışlardan kaçınmamaktadır. Nitekim bu, Kur'ân'da çarpıcı örneklerle de izah edilmektedir. Günümüze işaret etme açısından bu tür eylemlerin iyi değerlendirilmesi, ilahi hitabın mesajını daha da kolay anlaşılır kılmaktadır.

¹¹⁷ 2/Bakara: 266; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/289

¹¹⁸ 30/Rûm: 41; Neseî, *Tefsir*, 3/274

¹¹⁹ 2/Bakara: 205

¹²⁰ Bayrakdar, *İslâm ve Ekoloji*, s.38

İnsanoğlunun eliyle bozulan ve kirlenen doğa gibi, zehirli gazların atmosferi zehirlenmesi sonucu kirlenen hava yüzünden doğal kaynaklar da tahribe uğrayacak, yaşam alabildiğine zorlaşacaktır.¹²¹ Zehirli gazların ve dumanın insanlara bir azap olarak yükseleceği ve insanoğlunun “Rabbimiz bizden azabı kaldır.” diye yalvaracakları uyarısını Kur’ân yapmaktadır.¹²²

İlahi mesaj, doğanın tahribi veya yaratılışı değiştirmeyi şeytanın egemenliğine girmekle ifade etmektedir. Yani denizlerin ve karaların kirlenmesi, ozonun delinmesi, doğal gıdaların yok denecek kadar azalması (hormonlu bitkiler, deli dana etleri, hormonlu yumurtalar, arılara şeker yedirilerek elde edilen ballar... vs.) şeytanın güdümüne giren bir dünyanın ciddi göstergeleri arasındadır.¹²³ Şeytan hüsrânının perişan ettiği dünya, bir anlamda teknolojinin zehirlediği bir dünyadır. Bu zehirlenmenin en kahırlı faturası da doğal gıdalardan yoksunluk olarak ortaya çıkmaktadır. Yani insanoğlu, nankörlüğü ve tamahkarlığı dolayısıyla bol rızık elde ettiği doğadan ve rızıktan mahrum bırakılmaktadır. Tahrip ve yok edilme dolayısıyla kirlilik ve yoksulluk vücuda gelmekte, farklı canlı yaratıklar yok edilmektedir.¹²⁴ Çünkü doğal gıdalardan yoksun kalan kuşaklar, doğal dengelerin varlığıyla yaşayan mutluluk ve ahenkten yoksun kalacak, boşluklara, bunalımlara yuvarlanacaktır. Bu bağlamda Kur’ân’ın gıdalarla iyilik ve güzellik üretimi arasında bağlantı kurması boşuna değildir.¹²⁵

İnsan, sahtekarlık ve alçaklığını sadece kendi cinsleri arasında işletmemiş, hayvanlar ve bitkiler alemini de bu sahtekarlığın içine çekip yozlaşmanın şursuz bir parçası konumuna getirmiştir. Yediği herşeyi otomatik bir fitrat işlevi olarak bala çeviren arıya çiçekten yapması gereken balı, şeker veya glikoz yedirerek yaptıran insanoğlu, Tanrı’nın vahye muhatap kıldığı bir mübarek hayvanı sahtekarlığa itmiştir.¹²⁶

Doğanın ve doğal dengelerin tahrip ve tağyiri, şeytanın insanı hüsrana itmede kullanacağı temel saptırma olarak bizzat şeytan tarafından Tanrı huzurunda dile getirilmiştir. Bu noktada Nisâ Suresi 118. ve 119. ayetler bir bildiri gibidir:

“...Onlara mutlaka emir vereceğim de davalarının kulaklarını yaracaklar; onlara muhakkak emredeceğim de Allah’ın yaratılışını ve yarattıklarını değiştirecekler. Kim Allah’ı bırakıp da şeytanı yandaş edinirse kesinlikle açık bir hüsrana yuvarlanmış olacaktır.”¹²⁷

---

¹²¹ Öztürk, *Şeytancılık*, s.253

¹²² 44/Duhân: 10-12

¹²³ Öztürk, *Şeytancılık*, s.250

¹²⁴ 16/Nahl: 112; Neseî, *Tefsir*, 2/302

¹²⁵ 23/Mü’minün: 51; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*,2/276

¹²⁶ 16/Nahl: 68,69

¹²⁷ 4/Nisâ: 118,119

Ayetlerden, genler üzerinde oynamaktan, doğal yapıları, doğal hayatı, doğal yaşayışı değiştirmeye kadar tüm doğa ve fitrat kirlenmeleri anlaşılmaktadır.

Doğaya, doğal güzellik ve çevreye yabancılaşma, doğayı tahribin; kendimize yabancılaşma ise fitratı (insan yaratılışını) tahribin sonucudur. Çünkü; doğal dengelerin bozulması veya ekolojik felaketlerin yaratılması, insanda fitrat kirlenmesi diyebileceğimiz “insanın yozlaşmasını” veya “insanın özüne yabancılaşmasını” getirir.¹²⁸

Bütün bunlara rağmen günümüz insanı, doğaya ve kendisine yabancılaşmış bulunmaktadır. İçinde bulunulan doğal yaşam, neredeyse tamamen terk edilmiştir.

Teknolojinin şeytâni tezyinleri, insanın kirlenmemiş doğadan, saf yaratılıştan beslenen mutluluğunu asla verememektedir. Doğrusu Kur’ân burada, insanın Allah’ı unutmaması üzerine Allah’ın da insanı unutmamasından söz etmektedir.

“... Kötülüğü emrederler, iyilikten men ederler. Ve ellerini sıkı tutarlar. Allah’ı unuturlar, O da onları unuttu...”¹²⁹

Görülen odur ki, şeytanın doğanın ve yaratılışın dengelerini bozarak bir hüsrân dünyası yaratma arzu ve programı, sonucunu vermiş ve Allah’ın milyarlarca nimet ve güzellikle donattığı dünya, adeta bir şeytâni Cehenneme dönüşmüştür. Nitekim, şeytanın oluşturduğu hüsrân dünyası bir ateş Cehennemidir. Yani silahların ve makinelerin Cehennemi... Kutuplardaki buzulların erimesiyle ortaya çıkacak yüksek ısı Cehennemi...¹³⁰

İnsanın bu kötü eylemleri sonucu yeryüzü bir gün üzerindeki bitkilerle birlikte kuruyacak ve kıtlıklara, ölümlere yol açan bir kavruk toprak parçasına dönüşecektir.¹³¹ İnsanoğlu ekolojik felaketlere sebep olarak olayları kendisi oluşturacaktır. Yavaş yavaş dünya o yörüngeye doğru yönelmiştir.

Şeytanın hüsrânıyla perişan olmuş ve olmaya devam edecek olan günümüz dünyasında ne temiz hava, ne temiz gıda, ne de temiz su ve doğa kalmıştır/kalmayacaktır. Neticede bütün canlılar, doğayı bu hale getiren insanoğlundan şikayetçi durumdadırlar/olacaklardır. Ve insan bugün, tüm varlıkların davacı olduğu bir mahkemede ve sanık sandalyesinde oturmaktadır.

İnsanoğlu işte bu kötü sonla karşılaştığında iş işten geçmiş olacaktır. Bunun geri dönüşü de olmayacaktır. Sonucuna katlanmaktan başka da elinden gelen bir şey olmayacaktır. Çünkü

---

¹²⁸ Öztürk, *Şeytancılık*, s.250

¹²⁹ 9/Tevbe: 67; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/920

¹³⁰ 18/Kehf: 7,8,47

¹³¹ Öztürk, *Şeytancılık*, s.254

o, kendisine verilen emaneti şeytanın aldatmacaları ile koruyamamıştır. Duyarlılık gösterememiştir.

E) İnsana Verilen “Doğayı İmar” Görevi (Halifelik)

Allah’ın sıfatlarından pay verilerek donatılmış olan insan, aynı zamanda da kâinatın yaratılış sebebi olarak görülmektedir. “Kâinatı boş ve oyun olsun diye yaratmadık.”¹³² buyuran Cenab-ı Hakk, yaratmanın gayesini gerçekleştirmeyi insanın karşısına bir emanetler bütünü olarak koymuştur.

Allah’ın Ademoğluna emanet (sorumluluk) görevini teklif ettiğinde ona bunu taşıyıp taşıyamayacağı soruldu. Ademoğlu, bu nedir diye sorunca; ona iyilikte bulununca ödüllendirileceği ve kötü iş yaptığında cezalandırılacağı bildirildiğinde hemen Ademoğlu bunu üstlenmiştir. Bu konudaki farklı rivayetleri İbn Kesir, tefsirinde nakletmektedir.¹³³ Halbuki daha önce emanet dağlara, taşlara, denizlere, ağaçlara, cinlere, göklere, yıldızlara...vs. gibi varlıklara sorumluluk olarak teklif edilmişti de onlar bundan çekinmişlerdi.¹³⁴

Göklerin ve yerin (dağların) emaneti yüklenmekten sakınmalarının sebebi, ise insanın haksızlığa ve akılsızlığa meyyal olması ile açıklanabilir. Dolayısıyla insanın iyi ile kötü arasında seçim yapabilme yeteneğine sahip olması, bu sorumluluğu yerine getiremeyeceğine ve cahilliğine işaret etmektedir.¹³⁵ Bir taraftan da insanoğlunun yaratılışındaki zayıflık ve acelecilik de bu yükü kaldırmaya engel olabilmektedir.¹³⁶

Meâric Suresi 19.ayette Esed, insanın tatminsiz bir varlık olarak yaratılmış olduğunu söyler¹³⁷ ve Nisâ Suresi 28.ayette de insanının zayıflığı dolayısıyla Allah, insanın ruhi ve bedeni istekleri arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmak için, insan tabiatına uygun iki durumun uyumunu sağlamak açısından ondan yükünü hafifletmek istediğini belirtir.¹³⁸

Beydâvi, insanın emaneti üstlenmesini, insana verilen düşünce ve akıl kabiliyeti ile ilişkilendirmektedir. “Zira insan, akıl ve buna bağlı olarak duyularını kazandığı zaman

¹³² 3/Âli-İmran: 191; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, 1/317

¹³³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/530

¹³⁴ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/531; Ayrıca bkz: Mir, *Kur'âni Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s.57

¹³⁵ 33/Ahzâb: 72; Esed, *Kur'an Mesajı*, 2/867,868

¹³⁶ 4/Nisâ: 28; 21/Enbiyâ: 37; 70/Meâric: 19; 17/İsrâ: 11

¹³⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 3/1187

¹³⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/141

Allah'ın tekliflerine muhatap olmuş, sorumluluk o zaman insanın kendisine yönelmiştir.”¹³⁹ der.

Anlaşılan o ki emanet ya da sorumluluk, akıl ve düşünmeyi öncelikli olarak gerekli kılmaktadır. Çünkü böyle bir varlık, iradesini de kullanarak ilahi emre muvafık eylemlerde bulunup acaba imtihanı kazanabilecek mi?

Aslında insanın kabul ettiği emanet, Allah'a iradi itaati temsil etmektedir. Semâvat ve arz, Allah'a gayri iradi olarak kulluğa razı oldular. İnsansa onu yüklenerek Allah'a itaat ya da itaatsizlik etme hürriyetine sahip olmayı seçmiştir.¹⁴⁰

Allah'ın insanoğluna sunduğu en büyük ve değerli emanetlerden biri de şüphesiz halifelik emanetidir. Çünkü irade sahibi, asabi, aceleci, cahil olarak yaratılan insan bu emanetin gereğini yerine getirip-getirmemede sorumlu olacaktır:

“Bir zamanlar Rabbin, meleklere! Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım. demişti de melekler: Sen, orada kan dökücü, bozgunculuk çıkarıcı birisini mi yaratmak istiyorsun. Oysa biz sana tesbih etmekte ve seni her türlü noksanlıklardan beri kılmalıyız demişlerdi. Allah da, ben sizin bilmediklerinizi elbette bilmekteyim.”¹⁴¹ buyurmuştur.

Bildiğimiz anlamıyla halife, vekil olarak asil olanın yerine iş gören demektir. Bu sebeple insan, yeryüzünde Allah'ın halifesi, vekili, nâibi gibi anlaşılması ve kavranılmasında nezaket ve incelik arzeden bir mevkide yaratılmıştır.

Allah, her şeyi insan için yaratmıştır. Ve her şeyi insana musahhar kılmıştır.¹⁴² Ve insana semâvat ve arzın yüklenmekten kaçındığı bir emaneti yüklemiştir¹⁴³ ki, insanın yaratılış gayesi, kendisine verilen seçme hürriyetini kullanarak ilahi hidayeti kabul ya da reddetmektir.

Kendisini halife olarak vareden ve yeryüzünü imar göreviyle görevlendirdiği insanoğlunu Allah, Tîn Suresi'ndeki ifadesiyle gerçekten mükemmel bir varlık olarak yaratmıştır.

Bu durumda, Allah'ın halifesi olarak insan hem ayrıcalıklı ve hem de yükümlü bir makama mazhar olmuştur. Bir tarafta kendisine seçme ve hareket hürriyeti verilmekte, diğer

¹³⁹ Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, 4/388,389

¹⁴⁰ Mir, *Kur'âni Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s.57

¹⁴¹ 2/Bakara: 30; 15/Hicr: 28

¹⁴² 22/Hac: 65; 31/Lokman: 20; 45/Câsiye: 13

¹⁴³ 33/Ahzâb: 72; Neseî, *Tefsir*, 3/315-316; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/342-343

tafta ise omuzlarına bu hürriyetleri kullanma sorumluluğu yüklenmektedir.¹⁴⁴ Dolayısıyla Allah, insanın değerini ve kâinattaki yerini yükseltmiş, meleklerle ona secde etmelerini emretmiş ve onlar da secde etmişlerdir.¹⁴⁵

Allah, insana halifelik görevini vermekle ona insan olarak değerini ve insanlığını gerçekleştirme mükellefiyetini anlatmayı istemiştir.

İnsanın, Allah'ın sıfatlarından pay almış olması, ilahi plandaki Allah'ın sıfatlarına insani planda sahip olmasıdır. Bu sebeple insan bilen, isteyen, isterken hür olan ..vs. bir varlık olmuştur. İnsanın bu şekilde yaratılması ve halife olması, onu asla ilahlaştırılmaz; ama insanın değerini, insan olma şerefini yükseltir.¹⁴⁶

Yeryüzünün halifesi ve emanetin sorumlusu olan insanoğlunun yeryüzünü imar ve ıslah etmesi gerekmektedir. Böylece, fitne ve kargaşa ortamları kendiliğinden ortadan kalkar ve insanının bu dünya hayatı boyunca vereceği imtihanları da kolaylaşır.

Yeryüzü ıslah edilmediği takdirde ilahi adalet gereği Allah yeryüzünün halifeliğini bunu layıkıyla yerine getirecek olan bir başka topluluğa verir.¹⁴⁷ Zira Allah, muslih bir kavmi haksız yere helak etmeyeceğini bildirmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca, kendini olumsuz yönde değiştirmeyen bir kavmi de yok etmeyeceğini ifade eder.¹⁴⁹

Şimdi halifelik ve emanet kavramları, Müslüman'ın sadece bireysel takva ve ibadetleriyle sınırlandırılan bir kavram değildir. Aksine, hayatın bütün alanlarını kuşatmaktadırlar. Bu sebeple Kur'an insanın kendi varlığı da dahil, kâinattaki bütün varlıklara bakması ve onlar hakkında düşünmesini ısrarla vurgulamaktadır.¹⁵⁰ Çünkü yükümlülüğün akıl ve rızayı gerektirmesi, bu görevin meşakkatli ve zor olmasındandır. İradenin güçlü olmasını gerektirmektedir.

Hilafette asıl söz konusu olan şey, insanın yeryüzünü ıslah etme, imar etme, düzeltme veyahut da ifsad etmesidir. Yüce Allah ona kendi ruhundan üflemesiyle ve onu en güzel surette yaratması ile ona melekleri bile secde ettirmiş; fakat insanın bu görevini ihmal etmesi

---

¹⁴⁴ 2/Bakara: 30; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/65

¹⁴⁵ 15/Hicr: 29,30

¹⁴⁶ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, s.178

¹⁴⁷ 5/Mâide: 55; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/583

¹⁴⁸ 11/Hûd: 117; Neseî, *Tefsir*, 2/209; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/421

¹⁴⁹ 8/Enfâl: 53; 13/Ra'd: 11; Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, Çev: İlhan Kutluer, İnsan Yay., İstanbul, 1998, s.36

¹⁵⁰ 41/Fussilet: 39, 53; 10/Yûnus: 6; 2/Bakara: 164; 50/Kaf: 6-11; 22/Hac: 5

ve inkârı dolayısıyla da yine onu hayvanlardan daha alçak bir mertebeye indirme imkanı sunmuştur.¹⁵¹ Aslında böyle yapmakla insan denenmektedir.

Allah'ın yeryüzündeki halife ve emanetçileri, mahlukatın birliğini, dünyanın bütünlüğünü ve doğal çevreyi korumada ve bu konuda insanlığa örnek olmada hep birinci derecede sorumludurlar. Artık bir peygamber ve kurtarıcı beklemek doğru değildir. Bu konuda her insan, her şahıs kendi geleceğini tehlikeye atmamakla mükelleftir.

Sorumluluk, imtihanı gerektirmektedir. İmtihan ise bir süreçtir ve bu halen devam etmektedir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanoğlunun yaratılması onun ahireti kazanıp- kazanmaması açısından bir takım sorumlulukları yerine getirmesi içindir. Zira, dünya ve ahiretin, ölüm ve hayatın yaratılması hep bu sorumluluklarla ilgilidir. Bu sorumlu tutulmanın iki sebebi vardır. Birincisi, kişinin kendisini yaratan Rabbi'ne karşı kulluk etmesi, O'nu tanınması, O'na şükretmesidir. İkincisi ise, Allah'ın insana verdiği değerden dolayı insanın emrine sunulan her türlü nimete karşılık imar ve idare görevini yerine getirmesidir. Bir bakıma “kalû belâ”

---

¹⁵¹ 95/Tîn: 4,5 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/672; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 7/170-171

ifadesinde yerini bulan anlamın gerçekten ne kadar samimiyetle yerine getirildiğinin sınanmasıdır.

İnsanoğlu yeryüzünün halifesi olarak yaratılmış, dünya ve içindekiler her şeyiyle onun hizmetine sunulmuş ve insan bu emanetin sorumluluğunu düşünmeden onu cahilce üslenmiştir. Yeryüzünde sorumlulukla mükellef kılınan insanı Allah, en güzel surette yaratmış, diğer canlı varlıklardan ayrı olarak da ona akıl, bilgi elde etme yeteneği ve irade gücü gibi mükemmel nitelikler bahşetmiştir.

İnsanın sahip olduğu bu niteliklerle beraber, onun aceleci, nankör, zayıf ve mal tutkunu gibi birtakım olumsuz özellikleri de vardır. Bu anlamda insan, yeryüzünde sınırsız hürriyet alanı içinde sınırlı bir hürriyete sahiptir. Zira bu sınırsız imkanlarla insan, hür iradesiyle işlediği fiil, hareket ve eylemlerden sorumlu tutulacaktır.

Allah, insanlara başıboş bırakılmadıklarını bildirmiş, onlara uymaları gereken emir ve yasakları belirtmiş ve onların doğru yolu bulmaları için kitap ve peygamberler göndermiştir. Bu aşamadan sonra da Allah, insanı iradesiyle baş başa bırakmıştır. İnsana düşen ise sorumluluğunun bilincinde olarak hareket edip yaratılışına uygun davranışlar sergilemektir.

Allah, yaşadığımız dünyayı, hatta bütün kainatı insanlar için bir imtihan mahalli olarak yaratmıştır. Dünya ve içindekiler insan için, insan da Allah'a kulluk için yaratılmıştır. Burada aldanıp da Allah'a yüz çeviren, insanların huzur içinde yaşamalarını engelleyen, zulüm eden, insanlara zararlı eylemlerde bulunan herkes aldanmış olarak ahirette hüsrana ve azaba uğrayacaktır. Kendini değerini bilip tanımayan bir insanın Rabbi'ni tanması da mümkün değildir. Kişi, öncelikle kendine karşı olan sorumluluğunu yerine getirmelidir.

Kur'an'a göre dünya hayatı, geçici bir oyun alanıdır. Hayırlı, güzel ve ebedi olan ise ahiret hayatıdır. Dünya hayatı ne kadar geçici olsa da Allah, insanlardan tamamen dünyadan uzaklaşmalarını istemiyor. Çünkü burası, sorumlulukların birer birer icra edildiği alandır. Zira kişinin ahiretteki yeri ve konumu, bu dünyada işleyeceği fiillere bağlıdır.

Gerçek o ki, insanı insan yapan ve ona gerçek değerini veren, sorumluluk duygusu ve bilinciyle yaşamasıdır. Yaratılış amacına uygun davranan, kendini yeterli görüp de şeytan gibi kibirlenmeyen ve azmayan insanlar, sorumluluk olgusu karşısında güzel bir tavır takınırlar. Her şeyin merkezine mesuliyet olgusunu yerleştiren insanın, bu sayede hayatı anlamlı olur. Böylece insan, kendisine emanet edilen şeylerin hakkını verip imtihana hazır hale gelir.

İslâm'ın temel dünya görüşü, insanın yeryüzünde bir takım sorumluluklarla denetlenmekte olduğudur. Sorumluluk, insanın yeryüzü serüveninin de başlangıcını

oluşturmaktadır. Dolayısıyla insanın yeryüzü serüveni bir sorumlulukla başlaya gelmiş ve dünyanın sonuna kadar bu sorumluluk görevi ile devam edecektir.

İnsana yüklenen bütün sorumlulukların gayesi aynıdır. İnsanın Allah'a olan bağlılığını artırmak, dünyaya geliş amacını bilinçli olarak insana hatırlatmak ve insanın dünya nimetlerine olan tutumunu bir düzen içine koymasına vesile olmak.

İnsanın sahip olduğu her nimetin bir de sorumluluğu vardır. Ancak, insanoğlunun başına gelen felaket ve musibetler, çoğunlukla onun bu sorumluluğunu tam olarak yerine getiremediğinin bir neticesidir. İnsanın sıkıntılara düşmesinin sebebi, yaratıcısına ve kendine yabancılaşmış olmasıdır. İnsanlar birbirleriyle sürekli çatışmada, doğayla çatışmada, topluluklar sürekli bir kaos düzeni haline gelmektedir. Dünya metaı, şeytanın da dürtüklemesiyle insanoğlunu esir almaktadır. Böyle olunca da insanoğlu Kur'ân'ın belirttiği gibi Rabbi'ne karşı nankör olmaktan geri kalmamaktadır. İmanı her geçen gün zayıflamaktadır. Adeta insanlık, hiç ölmeyecekmiş gibi bir havaya girmektedir.

Teknik ve sanayinin son derece ilerlemesi insanlık açısından büyük bir nimet olmakla birlikte, bunların insan yararına kullanılmasından çıkıp, insanlığın felaketine sebep olarak kullanılması insanoğlunun adeta yeryüzü sahnesinde ilahlık taslamasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla yeryüzü Cennet olmaktan çıkmakta ve Cehennem sahnesini andırmaya başlamaktadır. İyi ve hayırlı işler, kötü amaçlı kullanılmaktadır. Yani teknoloji ve nükleer silahlarla ülkeler yakılıp yıkılmakta, doğadaki canlı çeşitleri yok edilmekte, insan nesli daha doğmadan sakat ve özürlü kalmaktadır.

Ne şekilde olursa olsun insan, kendisini yaratanın emrine uygun bir yaşam sürmeli, O'nun yüklediği sorumlulukları bihakkın yerine getirmeye çalışmalıdır. Ahirete inanan bir insan, Rabbi'ne kavuşma arzusuyla bu görevi şuurlu bir şekilde yerine getirir. Yoksa, karşılaşacağı akıbetinde hiçbir itiraz hakkı olmayacak, tercihte de bulunamayacaktır. Dünya hayatı fırsat, ahiret hayatıysa hasat alanı olmalıdır. Sorumluluğun esprisi de burada yatmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1994

AKÇAY, Mustafa, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dîni Sorumluluğu*, Işık Yayınları, İzmir, 2000

AKSEKÎ, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, Nur Yayıncılık, Ankara, 1989

ALTINTAŞ, Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999

ALTUNTAŞ, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İmtihan Gerçeği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Ankara, 2002

———, *Kur'an'da Teshir ve İnsan*, (Basılmamış Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Ankara, 1999

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988

ALÛSÎ, Şihabuddin Mahmud, *Ruhu'l-Meânî*, Beyrut, 1993

AYDIN, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, D.İ.BY., Ankara, 1996

BAĞDÂDî, Alaaddin b. Ali b. Muhammed b. İbrahim, *Lübâbü't-Te'vîl Fi Maâni't-Tenzîl*, Maarif Nezareti, Bağdat, 1317

- BALJON, J.m.s., *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, Çev: Şaban Ali Düzgün, Fecr Yayınları, Ankara, 1994
- BAYRAKDAR, Mehmet, *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Kitâbiyât, Ankara, 2001
- BECK, Jean Mansvelt, *Çevre ve Üçüncü Dünya*, Çev: Kadir Canatan, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990
- BEHİY, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar*, Türkçesi: Ali Turgut, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995
- BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1996
- BİGİYEF, Musa Carullah, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Haz: Musa Bilgiz, Kitâbiyât, Ankara, 2001
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-Müfred*, Tahkik: M. Fuad Abdülbâki, Daru'l-Beşâir, Beyrut, 1989
- , *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- BULAÇ, Ali, *Çağdaş Kavramları ve Düzenler*, İz Yayınları, İstanbul, 1995
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Matbaati'l-Osmaniyye, Yer yok, 1306
- BUSCAGLIA, Leo, *Sevgi*, Çev: Necat Ebcioğlu, Yer yok, Tarih yok
- Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Komisyon, Beyan Yayınları, İstanbul, 1989
- CANAN, İbrahim, *İslâm'da Çevre Sağlığı*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1986
- CEBECİ, Lütfullah, *Kur'ân'da Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985
- CRAMER, Friedrich, *Kaos ve Düzen*, Çev: Veysel Atayman, Alan Yayınları, İstanbul, 1988
- ÇİFTÇİ, Adil, *Fazlurrahmanla İslâmı Yeniden Düşünmek*, Kitâbiyât, Ankara, 2000
- DEMİR, Fahri, *İslâm Ahlâkı*, D.İ.B.Y., Ankara, 1997
- DERVEZE, Muhammed İzzet, *Tefsîru'l-Hadis*, Dâru İhya, Yer Yok, 1962
- DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayınları, İstanbul, 1996
- DOĞRUEL, Hayri, *Kur'ân'da Sorumluluk*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Ankara, 1993
- DUMAN, Zeki, *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yayınları, Kayseri, 1999

- DRAZ, Muhammed Abdullah, *Kur'ân Ahlâkı*, İz Yayınları, Çev: Emrullah Yüksel-Ünver Günay, İstanbul, 1993
- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, Tarihsiz
- ECE, Hüseyin, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000
- EMİROĞLU, Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl*, Konya, 1979
- EN-NEDVÎ, Ebu'l-Hasan, *Rahmet Peygamberi*, Terc: A.Özaydın, İstanbul, 1992
- ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, Çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşâret Yayınları, İstanbul, 1999
- EKİNCİ, Oktay, *Çevreciliğin ABC'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1994
- ERDEN, Bâki, *Çağımız ve Çevre Kirliliği*, Kadıoğlu Matbaası, Ankara, 1990
- EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Tehzîbü'l-Lüğa*, Daru'l-Mısriyye, 1964
- FAZLURRAHMAN, *Ana Konuları ile Kur'ân*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999
- , *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, Çev: Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997
- , *İslâm*, Çev: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1992
- , *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Çev: Adnan Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997
- FARUKİ, İsmail Râci, *Bilginin İslâmileştirilmesi*, Çev: Fehmi Kuru, Risâle Yayınları, İstanbul, 1986
- GAZALÎ, Ebû Hâmid, *el-Mustasfa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983
- GÜLER, İlhami, "Allah İnsan İlişkisinin Ahlâki Boyutu" *İslâmi Araştırmalar*, C.5, Sayı 3, Ankara, 1991
- GÜNGÖR, Erol, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998
- GÜNGÖR, Mevlüt, *Kur'ân Araştırmaları 2*, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul, 1996
- , *Kur'ân Penceresinden Bakış*, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul, 1995
- GÜRSEL, Deniz, *Çevresizsiniz*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989

- , *Gelenekselci Çevrecilikten Liberalizme*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul, 1973
- , Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Çev: Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul, 1992
- HAŞİMÎ, Muhammed Ali, *Kur'ân ve Sünnette Müslüman Şahsiyeti*, Risâle Yayınları, İstanbul, 2000
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V.Y., Ankara, 1996
- İÇYER, Yalçın, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Dualar ve Ortamlar*, Denge Yayınları, İstanbul, 1996
- İSFEHÂNÎ, Râğıb, *Mu'cem-u Müfredât-ı Elfâzi'l-Kur'ân*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997
- İKBAL, Muhammed, *İslâm'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, Çev: Sofi Huri, Celtüt Matbaası, İstanbul, 1964
- İSLÂMOĞLU, Mustafa, *Üç Muhammed*, Denge Yayınları, İstanbul, 2001
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz
- İBN-U MANZÛR, Cemaleddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1956
- İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir el-Kureşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l- Azîm*, Daru'l Ma'rife, Beyrut, 1996
- İBN TEYMİYYE, *Allah ile Kul Arasında Vasıta ve Kulluk*, Kazdal Yayınları, İstanbul, 1969
- KARAGÖZ, İsmail, *Kur'ân'da İbadet Kavramı*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1997
- KAYALI, Şaban, “Alemlere Rahmet Hz. Muhammed”(Kutlu Doğum 4), T.D.V.Y., Ankara, 1995
- KILIÇ, Recep, *Ayet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, T.D.V.Y., Ankara, 1999
- , *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*, T.D.V.Y., Ankara, 1998
- KIRCA, Celal, “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Hz. Muhammed”(Kutlu Doğum 4), T.D.V.Y., Ankara, 1995
- KIŞLALIOĞLU, Mine-Fikret Berkes, *Çevre ve Ekoloji*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989

- KOMİSYON, *İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*, (Kutlu Doğum 4), T.D.V.Y., Ankara, 1995
- KOMİSYON, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, M.E.B.Y., Ankara, 1995
- KUTUB, Seyyid, *Fi Zilâli' –Kur'ân*, Daru'l-İhya, Yer yok, Tarihsiz
- MESSEGUE, Maurice, *Tabiat Haklıdır*, Türkçesi: Safa M. Yurdanur, E Yayınları, İstanbul, 1987
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997
- MİR, Mustansır, *Kur'âni Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul, 1995
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992
- NASR, Seyyid Hüseyin, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, Çev: Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985
- , *İnsan ve Tabiat*, Çev: Nabi Avcı, İşâret Yayınları, İstanbul, 1988
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsir*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz
- ÖNER, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1982
- ÖNKAL, Ahmet, *Resûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Konya, 1981
- ÖZDEMİR, İbrahim, *Çevre ve Din*, Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997
- ÖZDEMİR, İbrahim–Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslâm*, D.İ.B.Y., Ankara, 1995
- ÖZSOY, Ömer, *Sünnetullah: Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yayınları, Ankara, 1999
- ÖZSOY, Ömer–İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân Fihristi*, Fecr Yay., Ankara, 1997
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 2000
- , *Kur'ân Açısından Şeytancılık*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2002
- , *Kur'ân'daki İslâm*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997
- , *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997
- , *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997
- PAZARBAŞI, Erdoğan, *Kur'ân ve Medeniyet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1996

- RAZÎ, Fahrüddin Muhammed, *Mefâtihü'l-Ğayb*, Daru'l-Kütübil-İlmiyye, Beyrut, 1990
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990
- SAKALLI, Talat, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, T.D.V.Y., Ankara, 2000
- SİDDİKÎ, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, Terc: Süleyman Kalkan, Pınar Yayınları, İstanbul, 1990
- SURUÇ, Salih, *Peygamberimizin Hayatı*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1983
- SOYALAN, Mehmet Yaşar, *Kur'ân ve İnsan*, Araştırma Yayınları, Ankara, 1999
- SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr-Celaleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîr-i Celâleyn)*, Pamuk Yayınları, İstanbul, Tarihsiz
- ŞELTUT, Muhammed, *Kur'ân'a Doğru*, Terc: Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1987
- ŞENGÛL, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1994
- _____, "Kur'ân Kaynaklı Hoşgörü ve Müsamaha", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt,31, Sayı1, Ankara, 1995
- ŞERİATÎ, Ali, *Dua*, Çev: M. Akif Ak, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1996
- TABERÎ, Ebu Muhammed b. Cerir, *Camiü'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Mısır, 1954
- URAL, Hasan, "Kur'an Işığında Sorumluluk Duygusu ve Davranış Bilinci", *Diyanet Aylık İlmi Dergi*, Şubat 2003, Sayı 146, Ankara
- ÜNAL, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İzmir, 1999
- VEHBÎ, Mehmet, *Hülâsatü'l-Beyân Fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966
- WATT, Mont Gomery, *Hz. Muhammed*, Terc: H. Örs, İstanbul, 1963
- YAVUZ, Fehmi-Ruşen Keleş-Cevat Geray, *Şehircilik*, A.Ü.S.B.F.Y., Ankara, 1978
- ZEMAHŞERÎ, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyuni'l-Ekâvil-Fi Vücûbi't-Te'vîl*, Beyrut, 1995

ÖZET

Ertorun, Erdal,“Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Müslüman ve Sorumlulukları”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL, 110+6 sayfa

Tezin giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı ve metodu hakkında kısa bir açıklama yapıldı. Ayrıca konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için yine giriş bölümünde insanın yaratılışı, eylemleri ile birlikte sorumluluk açısından insan-Allah, insan-toplum ve insan-tabiat ilişkileri hakkında genel bir bilgi verildi.

1.Bölümde yaratan ile yaratılan arasındaki ilişki işlendi. İnsan-Allah ilişkisi bağlamında ibadet, dua, şükür, tebliğ ve Hz.Peygamberi örnek alma açısından insanın sorumluluğu üzerinde duruldu.

2.Bölümde insan-sosyal çevre ilişkisi işlendi. Bu bağlamda iyi örnek olma, iyiliği emretme, sözünde durma, maddi-manevi yardımda bulunma, tevâzu gösterme, güvenilir ve adil olma açısından Müslüman’ın sorumluluğu üzerinde duruldu.

3.Bölümde insan-doğa(tabiat) ilişkisi işlendi. Doğanın insanın emrine verilmesi, doğanın kutsal bir varlık olarak algılanması, ekolojik dengeyi koruma ve insana verilen doğayı imar görevi olan halifelik açısından Müslüman'ın sorumluluğu üzerinde duruldu.

Tezin sonuç kısmında ise çalışmanın özeti yapıldıktan sonra tez bibliyografya ile sona erdirilmiştir.

SUMMARY

Ertorun, Erdal, "The Moslem and The Responsibility of The Moslem According to The Koran", Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL, 110+6 pages

In the introduction part of the thesis a brief explanation has been given on the subject, the importance, the aim and the method of the research. In addition, in order for the subject to be easily comprehensible general information has also be given about the Human being-God, the Human-being-society and the Human being-Nature depending on the creation of man, his actions and responsibilities.

The relationship between the Creator and the Created has been given in the first part. With in the scope of the Human being-God relationship, the responsibilities of the man have been discussed in terms of praying, supplication, thanking, informing and modeling Prophet Mohammed.

The relationship between the Human being and social environment has been explained in the second part. The responsibilities of the Moslem have been discussed in terms of being a good model, ordering goodness, keeping promises, helping materially and morally, being modest, trustworthy and fair.

The relationship between the Human being and nature has been focused in the third part. The responsibilities of the Moslem have been discussed in terms of nature's being

placed at the disposal of the man perceiving the nature as a holly existence preserving the ballance of ecology and the misson of Califate given to man to construct the nature.

In the conclusion part a summary of the research has been made and the thesis has been ended with bibliography.